

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: *Fons*, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

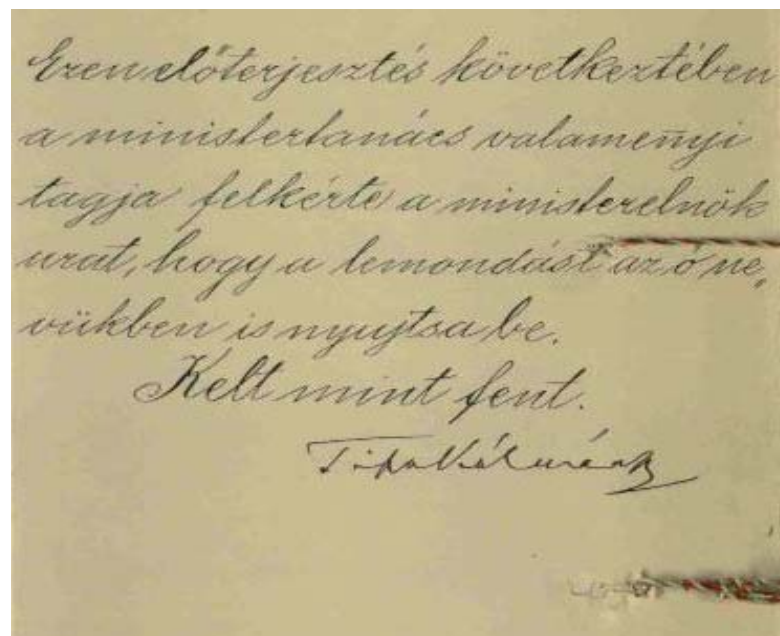
A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVIII. évfolyam

2021. 2. szám

E számunk szerzői

Horváth Levente (ELTE BTK, egyetemi hallgató),
Sági György (MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport,
tudományos segédmunkatárs, PPKE BTK, Történelemtudományi Doktori
Iskola, doktorandusz),
Tátrai Viktor (ELTE, BTK, Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program,
PhD-hallgató),
Umbrai Laura (ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi
Intézet, tudományos munkatárs)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELKH = Eötvös Loránd Kutatói Hálózat;
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; MTA = Magyar Tudományos
Akadémia; PPKE = Pázmány Péter Katolikus Egyetem

*

Lapunkat támogatták

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

*A Tisza Kálmán-kormány 1890. március 8-i utolsó ülésjegyzőkönyvének
részlete a kormány lemondásáról.*
MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Kódex Könyvgyártó Kft.
ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)
ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

- Tátrai Viktor*
Társadalmi határok átlépése: a detektívek kollektív mobilitása
1886–1918 179
- Umbrai Laura*
A székesfővárosi Központi Liszt hivatal az I. világháború idején 217

Közlemények

- Horváth Levente*
Egy minisztertanácsi ülés nyomában — Tisza Kálmán bukása
a források tükrében 253
- Sági György*
Szentfülöpi-König Antal magyarországi sváb újságíró
fordulatokban bővelkedő élettörténete (1890–1971) 277

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVIII. évfolyam

2021. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS (felelős szerkesztő), TERNOVÁ CZ BÁLINT szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

TÁTRAI VIKTOR

TÁRSADALMI HATÁROK ÁTLÉPÉSE: A DETEKTÍVEK KOLLEKTÍV MOBILITÁSA 1886–1918*

Bevezetés

„Társadalomszervezeti műveltségünk rendies történeti rétegének kulcsa, véleményem szerint, nem a közjogilag is tetten érhető, jól ismert feudális intézményekben keresendő, hanem a társadalmi különbségek felfogásának a polgári eszményekkel együtt élő s a polgári intézményekre és társadalomszerkezetére is kiható formáiban. A hierarchiákban gondolkodó, a különbségeket erkölcsileg minősített közösségekből származtató és a leszármazási rendszerrel szabályozó, minden társadalmi helyváltoztatást rítusokkal érvényesítő rendi társadalomfelfogás formális feltételei között meg végbe a szervezet individualizációja.”¹

Idézzel kezdeni egy tanulmányt valószínűleg nem a legszerencsésebb választás, Tóth Zoltán híres „társadalomtörténeti esszéjének” ebbe a két lényegre törő — bár komplikált — mondatba tömörített kulcsfontosságú mondanivalója azonban olyan értelmezési keretet jelent írásomhoz, ami, úgy vélem, indokoltá teszi, hogy előljáróban az ő gondolatait idézzük.

Tanulmányom azt járja körül, hogy a detektívek társadalmi státusza hogyan határozható meg a dualizmus kori társadalomban. Milyen „rendies örökség”-et hordoztak magukkal? Hogyan értelmezhető esetükben a kollektív mobilitás? Milyen lehetőségek nyíltak meg előttük a státuszemelkedésre 1886 és 1918 között? Milyen társadalmi változások érlelték azt meg, és hogyan függ össze a professzionalizáció és a kollektív mobilitás folyamata ebben a konkrét esetben?

* A tanulmány NKFI-132451 sz. A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban c. kutatás támogatásával készült.

1 *Tóth Zoltán*: A rendi norma és a „keresztény polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. Századvég, 1991. 2–3. szám 75–130. p. (idézet helye: 123. p.) [a továbbiakban: *Tóth*, 1991/a.] A mondanivaló könnyebb érthetősége miatt érdemes idézni még Tóth Zoltán fogalomhasználatának öninterpretációját: „A rendiség, amely mint társadalomtörténeti típus és korszak a polgári struktúra szülője volt, nem maga a múlt — vagy a »feudalizmus« —, hanem ez esetben társadalomszervezeti műveltségünk egyik, a többitől jól elkülöníthető rétege. Amikor a »rendi« jelzőt használom, kifejezetten történeti jogi, korhoz köthető jelenségekre gondolok. A lazább, »rendies« jelzőt leszármazott, de nem analóg formákra alkalmazom.” Uo. 78. p.

Kollektív mobilitás, professzionalizáció és rendi státusz

A professzionalizációs folyamat egyik mozgatórugója az azonos foglalkozást űzők kollektív törekvése magasabb társadalmi státusz elérésére. Harold L. Wilensky írta 1964-es híres tanulmányában: „a professzionalizációt úgy fogjuk fel, mint a hivatásszerű érdekérvényesítés technikáinak alkalmazását a presztízsért és a magasabb jövedelemért folytatott küzdelemben”.² Magali Sarfatti Larson is úgy vélte 1977-ben megjelent, azóta klasszikussá vált munkájában, hogy a szolgáltatások piacának megszervezése mellett alapvetően a kollektív mobilitásra való törekvés határozza meg a hivatások struktúráját.³ A professzionalizációs elméletek historiográfiáját áttekintő Magos Gergely megfogalmazása szerint a különböző elméleti megközelítések közötti közös nevező, hogy „a professzionalizáció elképzelhetetlen valamely foglalkozási csoport kollektív felfelé mobilitása nélkül, de azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy a professzionalizáció reverzibilis folyamat, bármely hivatás deprofesszionalizálódhat.”⁴

-
- 2 *Harold L. Wilensky*: Minden szakma hivatás? In: *Korall*, 11. (2010) 42. szám, 19–53. p. (idézett helye: 49. p.)
 - 3 *Magali Sarfatti Larson*: *The Rise of Professionalism: A Sociological Analysis*. Berkeley, 1977. 66. p. „I have argued that the structure of professions results from two processes: the process of organization for a market of services, and the process of collective mobility by which the early modern professions attached status and social standing to their transformed occupational roles.” Larson ennek megfelelően két részre osztotta könyvét. Az első résznek a “The Organization of Professional Markets”, a másodiknak a “The Collective Conquest of Status” címet adta.
 - 4 *Magos Gergely*: Mérlegen a hivatások. A professzionalizációs paradigma historiográfiája. In: *Aetas* 32. (2017) 2. sz. 138–157. p. (idézett: 157. p.) A professzionalizációs elméleteket számos más magyar nyelvű munka is tárgyalta. Többek közt lásd a *Korall* 42. Mesterségem címere... Hivatás és professzionalizáció című tematikus számát, és annak bevezető tanulmányát: *Halmos Károly – Szívós Erika*: Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. In: *Korall*, 11. (2010) 42. szám, 5–18. p. A Halmos–Szívós szerzőpáros a magyar nyelvű szakirodalmat összefoglalva írta egyes szerzőkről, hogy „a professzionalizáció irodalma csak kiindulópont ahhoz, hogy az általuk vizsgált csoportok politikai viselkedését, kollektív identitását, szakmai közösségként való megjelenését vagy társadalmi rétegjellemzőit elemezhessek. [...] Talán nem véletlen, hogy az említett szerzők nagy része olyan hivatáscsoporttal foglalkozik, amelynek intézményesülése az adott történeti pillanatban még lezáratlan, olyan szakmai közösségekkel, amelyek saját kollektív identitásukat keresik.” — Uo. 13. p. Saját munkámat ezek közé sorolom.

A mobilitást, az elmozdulást a társadalmi struktúra különböző „tengelyei” mentén vizsgálhatjuk.⁵ Mivel vizsgálatunkban nem egyes detektívek életútját, individuális társadalmi mobilitását vizsgáljuk, hanem egy foglalkozási kategóriaként meghatározott társadalmi csoport kollektív mobilitását,⁶ így lényegében a makrostruktúra tevékenységszerkezeti tengelyén fixáljuk a nézőpontunkat (ami nem jelenti, hogy a társadalom foglalkozásszerkezeti megoszlása ne lenne folyamatos mozgásban), és azt tudjuk megfigyelni, hogy ennek a csoportnak hogyan változik a pozíciója a jövedelemmegoszlás vagy a rang- és presztízs tengely mentén.⁷

Az angolszász professzionalizációs szakirodalomban a Harold Wilensky tanítványának számító Randall Collins a hivatásokat weberi értelemben vett rendi csoportokként (státuszcsoporthoz) fogja fel az elemzés során.⁸ Weber ugyanis a „rendi helyzetet” a „*társadalmi értékelésben* tipikusan szerepet játszó” tényezők alapján határozta meg, és ezek közül az életvitel és nevelés mellett „a származásnak vagy a *foglalkozásnak kijáró presztízs*” emelte ki, és hangsúlyozta, hogy a gyakorlatban ez a gyakran emlegetett *connubium* és *kommenzalitás* mellett „bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve *keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában*, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában” nyilvánul

-
- 5 *Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: *Gyáni Gábor – Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 70–113. p. „A struktúra és tengelyei” című fejezet.
 - 6 A kollektív mobilitás során az egyének társadalmi helyzete — ad absurdum — úgy is megváltozhat, hogy ők egyénileg nem változtatnak semmin.
 - 7 A 19. század „hetvenes–nyolcvanas éveiben kialakult — végül is fiziokratikus szellemű — foglalkozási struktúra-osztályozásban az egyén foglalkozási státuszának mégis az egyes, barokk kor óta kialakult csoportok (rendi osztályok) valamikori rendi-jogi hierarchiában elfoglalt helye kölcsönöz értékelt pozíciót a mobilitási lépcsőkön.” „A minősítő tényezők közé tartozik a presztízs és az életmód is, ahogy Webernél szerepel, mint a szociológiai értelemben vett közös-séghez tartozás kritériuma, illetve kifejezése.” *Tóth Zoltán*: A rendi társadalomszervezet történeti színváltozásairól. In: *Előadások a polgárosodásról I. Rendiség és polgárosodás*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1991. 13–25. p. (idézet 19. p.) [a továbbiakban: *Tóth*, 1991/b.]
 - 8 *Randall Collins*: Market closure and the conflict theory of the professions. In: Michael Burrage – Rolf Torstendahl, (eds.): *Professions in Theory and History*. London, 1990. 24–43. p. „[...] the ideal-typical professions do not merely monopolize but also transform their work into status honour. As I have suggested, professions are Weberian status groups, formed within the division of labour. [...] The strong professions are those which have surrounded their work by social rituals, and turned their mundane jobs into production of ‘sacred’ symbols.” Uo. 25–26. p. Collins 1969-ben a Berkeley-n doktorált szociológiából Wilensky témavezetése mellett.

meg (kiemelések tőlem — T. V.).⁹ „Rendnek” pedig az olyan csoportokat nevezte, akik „egy szervezeten belül a) külön rendi megbecsülést vívnak ki, és esetleg még b) külön rendi jellegű monopóliumokat is kapnak”, amiben Weber szerint elsődleges szerepe van „a rendre jellemző életvitelnek, ezen belül különösen a *hivatásnak*.” (kiemelések tőlem — T. V.)¹⁰

A társadalmi csoportok osztályozása során Weber azonban a gazdasági jellegű osztályhelyzet,¹¹ és a társadalmi értékelésben megnyilvánuló rendi helyzet mellett megkülönböztetett egy harmadik elv szerint történő csoportosítást is, mégpedig az inter- vagy intragenerációs mobilitás lehetősége és valószínűsége (gyakorisága) alapján kibontakozó társadalmi csoportokat.¹² „Társadalmi osztálynak nevezünk minden olyan osztályt, amelyek közt α) az egyén életében, vagy β) az egymást váltó generációk során könnyen lehetséges — és elég gyakran elő is szokott fordulni —, hogy az egyik osztályból átlépnek a másikba.”¹³ Ezzel vissza is értünk a társadalmi mobilitás és a hivatások kapcsolódási pontjához. A professzionalizáció, a kollektív mobilitás és a hivatások weberi értelemben vett rendként való értelmezése és vizsgálata megtermékenyítően hathat egymásra.

9 Max Weber: Rendek és osztályok. In: *Uő.*: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriatan. (Ford.: Erdélyi Ágnes.) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987. 303–308. p. (idézet: 307. p.) [a továbbiakban, *Weber*, 1987.] A „*társadalmi értékelés*” németül eredetileg „*sozialen Schätzung*”, ami *társadalmi megbecsülésnek* is fordítható.

10 Weber, 1987. 308. p. Vö.: „Szemben a tisztán gazdaságilag meghatározott »osztályhelyzettel«, »rendi helyzetnek« fogjuk nevezni az emberi életsors minden olyan tipikus összetevőjét, amelyet az határoz meg, hogy milyen sajátos — pozitív vagy negatív — társadalmi megítélés alá esik a sok ember valamilyen közös tulajdonságához kapcsolódó »becsület«. [...] A rendi becsületnek azonban nem *kell* feltétlenül valamilyen »osztályhelyzethez« kapcsolódnia”. (kiemelések az eredetiben – T. V.) Max Weber: Politikai közösségek. In: *Uő.*: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 2/3. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (Ford.: Erdélyi Ágnes.) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996. 37–38. p.

11 A pontosság kedvéért Webernél az osztályhelyzetet nem mindig csak gazdasági jellegű kritériumok határozzák meg, hanem „a megélt életsorsnak azt a tipikus esélyét, amely a javak vagy szakképzett tevékenységek fölötti rendelkezési hatalom mértékéből és jellegéből (illetve hiányából)” következik, szintén osztályhelyzetet konstituáló tényezőnek tartja. Weber, 1987. 303. Vö.: Weber, 1996. 32–33. p.

12 Nem segíti a fogalmi tisztánlátást, hogy Weber ezt is „osztálynak”, „társadalmi osztálynak” hívja, de ugyanakkor azt is jelzi, hogy az „»osztályok« közül a »társadalmi« osztály áll a legközelebb a »rendhez«”. Véleményem szerint célszerűbb ezt az osztályozás egy harmadik, az előző kettőtől elkülönülő elvének tekinteni. Weber, 1987. 308.

13 Weber, 1987. 303.

A dualizmus kori rendőrségek jogállása és a fővárosi rendőrség szervezeti viszonyai

Ebben az alfejezetben csak néhány olyan alapvető fogalom tisztázására töreksem, ami a későbbi elemzés szempontjából relevanciával bír. A Habsburg abszolutizmus kísérletei ellenére, hogy állami rendőrséget szervezzenek. Magyarországon, 1848-ig általános gyakorlat szerint a városi rendészet a városok önkormányzatának hatáskörébe tartozott, és nem volt országos szintű törvényi szabályozása.¹⁴ A közrend védelmére és fenntartására a városi magisztrátusok statutumokat alkottak, és saját hatáskörben őrseget szerveztek, amelyet általában — főleg nagyobb városokban — a városi tanácsnak alárendelt kapitányi hivatal irányított.¹⁵ Állami fenntartású országos rendőrség kialakítására az abszolutisztikus törekvéseken kívül 1848–1849-ben történt kísérlet, de ez a szabadságharcral együtt elbukott.¹⁶ A Ferenc József-i neoabszolutizmus újabb kísérletet tett, hogy a városi rendészeti szervek mellett államrendőrséget is létrehozson Magyarországon, de a kiegyezés után ezt is felszámolták, és a rendészeti igazgatás visszakértült a municipiumok hatáskörébe.¹⁷ A dualizmus idején Magyarországon az első központi szervezett állami rendőrséget a főváros egyesítésével párhuzamosan 1873-ban, a korábbi fővárosi önkormányzati rendőrség államosításával hozták létre. Az ezt megelőző korszak (1867–1873) a municipális rendőrségek kora volt, míg a dualizmus hátralévő idejében (1873–1918) kettős struktúra jött létre: egymás mellett léteztek a vidéki városok önkormányzati kezelésű rendőrségei és a belügyminiszter irányítása alatt a fővárosi állami rendőrség.¹⁸ A dualizmus korában a municipális rendőrségek államosításának kérdése folyamatosan a politika

-
- 14 A fővárosi rendőrség története (1914-ig). Szerk.: Kollár Nóra. [H.n.] Budapesti Rendőr-főkapitányság, 1995. 97–113. (a továbbiakban: A fővárosi rendőrség története, 1995.); *Deák Ágnes*: „Zsandáros és policzajos idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867. Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 17–31. p. (a továbbiakban *Deák*, 2015.)
 - 15 A korabeli városi rendészet feladatait összefoglalta *Kállay István*: Városi rendészet a 18–19. században. In: A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a 19–20. században. Budapest, 1986. (Jogtörténeti értekezések 15.) 69–89. p.
 - 16 *Fábiánné Kiss Erzsébet*: Az országos rendőrség ügye 1848–1849-ben. In: Levéltári Közlemények 44–45. évf. (1974) 187–209. p. *Urbán Aladár*: Szabadság és rend. Pest-Buda rendje és rendőrsége 1848-ban. Budapest, Argumentum Kiadó, 2015.; A fővárosi rendőrség története, 1995. 115–129. p.
 - 17 *Deák*, 2015.
 - 18 Később, a korszak végén létrehozott ún. határrendőrség (1903. évi 8. tc) és a fumei állami rendőrség (1916. évi 37. tc.) is államilag lett szervezve.

napirendjén volt, elsősorban maguk a rendőrök törekedtek az államosítás keresztülvételére, de végleges rendezésre az első világháború előtt már nem került sor.

A fővárosi állami kezelésű rendőrség szervezése tulajdonképpen két hullámban zajlott le. A főváros egyesítéséről szóló 1872. évi 36. tc. 20–21. §-ai rendelkeztek a fővárosi rendőrségek (pesti, budai, óbudai) államosításáról és a belügyminiszter közvetlen hatósága alá rendelésről, de ekkor komolyabb újjászervezés és törvényi szabályozás még nem történt. Az 1881. évi 21. tc. biztosította a dualizmus további részében a fővárosi állami rendőrség működésének törvényes alapját.¹⁹ A törvény értelmében — bár korábban is így volt — a fővárosi rendőrség szervezete központi hivatalból (Főkapitányság) és rendőri kerületekből (kerületi kapitányságok) állt. Természetesen a fővárosi rendőrség szervezetében is voltak kisebb változások a korszakunkban, de az alapvető struktúra olyan állandósággal bírt, ami lehetővé teszi, hogy a változó részleteket mellőzve, nagy vonalakban mutassuk be azt. A főkapitányság különböző osztályokra és hivatalokra oszlott, úgymint az elnöki, a közigazgatási, a bűnügyi, valamint a toloncosztályra, a pénztárra, a segédhivatalra és a főorvosi hivatalra valamint a később szervezett (1897-ben) gazdasági osztályra. 1886-ban ezekhez csatlakozott a detectiv-osztály, ami később detektív testület néven szintén a főkapitányság épületében működött.

A fővárosi rendőrség szervezeti működésének megértéséhez két további fogalmat is meg kell magyaráznunk: az ún. intéző rendőrség és az ún. végrehajtó rendőrség fogalmát. Ezek nem szervezeti egységek, a fővárosi rendőrségről szóló törvény (1881. évi 21. tc.) se rendelkezik ilyen felosztásról, ahogy a törvény 46.§-a alapján belügyminiszteri rendeletként 1884 júliusában kiadott szolgálati utasítás sem.²⁰ Ezért ezek informális megkülönböztetésnek tekinthetők, amelyekben visszatükröződik egy fontos különbségtétel. A rendészet a 19. században a közigazgatási tevékenységből specializálódott, így a rendőröket két nagy csoportra osztották: a közigazgatási tevékenységet végző hivatalnokokra, köztisztviselőkre és a karhatalmat jelentő fegyveres, katonai mintára szervezett testületre, az őrségre. Utóbbiak nem számítottak hivatalnokoknak, és az intéző rendőrségbe tartozók

19 Az 1889. évi 46. tc Újpestre és Rákospalotára, az 1912. évi 40. tc. Erzsébetfalvára, Kispestre és Pestszentlőrincre, az 1916. évi 38. tc. pedig Csepel községre terjesztette ki a fővárosi rendőrség hatáskörét.

20 Az államrendőrség szervezetét meghatározó 1894-ig kiadott jogszabályok megtalálhatók: Krecsányi Kálmán (szerk.): Kihágási eljárás jogalapját képező székesfővárosi törvényhatósági szabályrendeletek és főkapitányi rendeletek gyűjteménye, kiegészítve a székesfővárosi m. kir. állami rendőrség szervezetét, hatáskörét és működését szabályozó rendeletekkel és utasításokkal. Budapest, 1894. (a továbbiakban: Krecsányi, 1894.); a vonatkozó utasításra lásd Krecsányi, 1894. 16–30. p.

társadalmi tekintetben természetesen jobban meg voltak becsülve, felette álltak azoknak, akik a végrehajtó rendőrséghez tartoztak.²¹ Az intéző rendőrség „karokra”, vagyis testületekre és „szakokra” tagolódott. A különböző karok, illetve szakok között a karriermobilitás szempontjából nem igazán volt átjárás, mindegyik külön-külön életpályának tekinthető.²² A szűkebb értelemben vett rendőri munkát a fogalmazói karba tartozó többnyire jogvégzett tisztviselők végezték. Ide tartoztak (emelkedő rangfokok szerint) a gyakornokok, a rendőr őrök, a rendőr fogalmazók, a kerületi kapitányok, a rendőrtanácsosok, a rendőr főtanácsosok, a főkapitányi helyettesek és a főkapitány. Az ún. végrehajtó rendőrség szervezetileg a Rendőr-főparancsnokság alá tartozott, és mivel katonai mintára volt szervezve, két fő részre oszlott: a csapattiszti karra (ezt hívták felügyelői karnak is), és az őrszemélyzetre.²³ A tisztikar (emelkedő rangfokok szerint) felügyelőkből, főfelügyelőkből és a főparancsnokból állt.

A büntetőügyek írásbeli előkészítése és a nyomozások felügyelete és irányítása a főkapitányság bűnügyi osztályán dolgozó jogvégzett rendőrtisztviselők (előadók) feladata volt. A detektív testület szervezetileg nem tartozott a bűnügyi osztály alá, önálló szervezeti szabályzata volt, amelyik úgy fogalmazott, hogy „a főkapitányi hivatalnak segéd-intézményét képezi”. A detektív testület vezetője és a bűnügyi osztály vezetője közti viszony mindig problematikus volt, mert a szervezeti szabályzat szerint a detektív főnök csak a főkapitánynak és a főkapitányi helyettesnek volt alárendelve, ugyanakkor a detektívtestület önálló nyomozást nem folytathatott, és a nyomozások elrendelése és vezetése a bűnügyi osztály hatáskörébe tartozott. Az egyes detektívek és a fogalmazói karba tartozó tisztviselők, így a bűnügyi osztály előadói között viszont egyértelmű volt a hierarchia: a tisztviselő volt az előjáró és a detektív az alárendelt.

21 A fővárosi rendőrség szervezetét meghatározó különböző szintű jogszabályok közül először a rendőrfőkapitány által 1892-ben kiadott „A rendőri őrség rendeltetése és hatásköre, szervezeti szabályzata és általános szolgálati utasítása” című főkapitányi rendeletben található az „intéző rendőrség” kifejezés (3. §.; 19. §. 64. §.). Lásd: Krecsányi, 1894. 35–69. p. A „végrehajtó rendőrség” kifejezést egyetlen jogszabályban sem találtam meg, de ugyanennek a szolgálati utasításnak az első paragrafusa elég egyértelmű: „A fő- és székvárosi m. kir. államrendőrség őrsége a fővárosi m. kir. államrendőrség szervezetében a végrehajtási teendőket végzi.”

22 Fogalmazói kar, rendőrorvosi kar, kezelő tisztviselői kar, gazdasági szak, pénztári szak, telefonkezelők és az egyéb alkalmazottak.

23 Az őrszemélyzet altisztekből és legénységből állt, utóbbi pedig lovas rendőrökből és gyalogos rendőrökből.

A detektív foglalkozás kialakulása és létszámuk a dualizmuskori Magyarországon

Magyarországon az első detektívek csak 1886-ban léptek hivatalba, de ez a foglalkozás a 19. században újnak számított Európa-szerte.²⁴ Az új foglalkozás iránti társadalmi igény létrejöttét olyan folyamatok érlelték meg, mint az urbanizáció és az industrializáció, a bűnözés struktúrájának „modernizációja”, a bűnügyi statisztika és a kriminológiai gondolkodás fejlődése, a rendészeti ágak specializálódása, és a bűnügyekről hírt adó nagyvárosi sajtó valamint a „bűnügyi riport” műfajának kialakulása és felfutása.²⁵

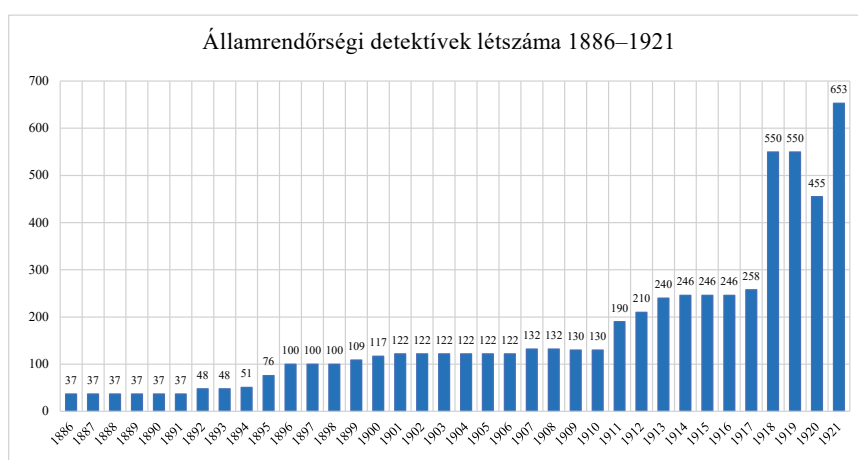
A „detectív” elnevezés meghonosítása ekkor vette kezdetét, de a dualizmus alatt ezzel párhuzamosan végig forgalomban voltak egyéb elnevezések is, amelyek általában ugyanezt a foglalkozást jelölték, úgy, mint a „titkos rendőr” vagy a „polgári biztos”. Ha ezekkel az elnevezésekkel találkozunk a korabeli sajtóban, jogi- vagy levéltári iratokban, nagy valószínűséggel a detektívekről van szó. Használatban voltak azonban ezekhez hasonló egyéb elnevezések, amelyek — megint csak általában — nem a detektíveket jelölték, úgy, mint: ügynök, titkos ügynök, rendőr ügynök — rendőrbiztos, rendbiztos — polgári ruhás rendőr. Az így vagy úgy ügynöknek nevezett személyek nem hivatásos rendőrök voltak, hanem olyan egyéb polgári foglalkozással rendelkező emberek, akiket a rendőrség alkalmilag díjazva információszerzésre használt (besúgók), a biztosnak nevezett személyek általában a municipális rendőrségek egyenruházott személyzetéhez tartoztak, míg a polgári ruhás rendőr kifejezés a rendőr őrszemélyzet olyan tagjait jelentette, akiket nemegyszer, de ideiglenes jelleggel detektív munkára alkalmaztak.²⁶ A fogalomhasználat, a bonyolultságából kifolyólag, természetesen a korabeli sajtóban vagy hivatali iratokban se volt teljesen következetes.

24 Angliában a londoni fővárosi rendőrségnél (Metropolitan Police) 1842-ben neveztek ki először két felügyelőt és hat őrmestert detektív munkára, de csak az 1860-as évek közepétől foglalkoztak érdemben a testület létszámának növelésével. Komoly, központi irányítás alatt álló szervezet (Criminal Investigation Department) 1878-ban Howard Vincent kinevezése után vált. Bécsben 1872-ben kezdte meg a munkáját a detektívtestület. *Clive Emsley: The English Police. A Political and Social History.* Routledge, New York, 2014. 71–73. p.

25 Ezekre a folyamatokra most nem térhetünk ki bővebben. Lásd például *Perényi Roland: A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914.* Budapest, L'Harmattan, 2012.; *Buzinkay Géza: A bűnügyi hír, a riportter és a rendőr.* In: *Budapesti Negyed*, 13. (2005 1–2.) 7–30. p.

26 Egy rendőrügynök azonosítására tett kísérletet *Kövér György: A „000” fedőnevű ügynök: Pest, 1883–1884. Egy spicli identitásának és azonosításának bonyodalmai.* In: *Kémek, ügynökök,*

Mekkora társadalmi-foglalkozási csoportról beszélünk, hányan voltak a detektívek a vizsgált korszakban? Mivel a rendőri igazgatás a dualizmus korában a vidéki városok által fenntartott municipális rendőrségekre és a belügyminiszter alá rendelt ún. államrendőrségre oszlott, így az egész országot átfogó pontos statisztikával nem rendelkezünk. Részletes idősoros kimutatás csak a fővárosi rendőrségnél alkalmazott detektívekről áll rendelkezésünkre.

Ez alapján megállapíthatjuk, hogy vizsgált korszakunkban háromszor került sor a detektívtestület létszámának nagyobb arányú fejlesztésére, amelyek után évekig elhúzódó stagnálás következett. Az 1886-os alapítás után (37 fő) az első jelentősebb emelés a millenniumi ünnepségekre való felkészülés jegyében történt 1894–1896 között, amikor két év alatt megduplázták a testület létszámát, viszont az ezt követő 14 év alatti 30%-os emelés (1896–1910 között 100-ról 130 főre) messze elmaradt a főváros népességnövekedésének ütemétől. A második jelentős fejlesztés 1910–1913 között történt, amikor három év alatt megint majdnem megduplázták a detektívek létszámát, 130-ról 240 főre növelve a testületet. A világháború alatt további jelentős növekedés nem történt, az 1918-as újabb duplázás már az őszirozás forradalom után következett be.²⁷

besúgó. Az ókortól Mata Hariig. Szerk.: Katona Csaba. Szombathely, 2014. 155–167. p.

27 Budapest félszázados fejlődése 1873–1923. Budapest, 1923. (Statisztikai Közlemények 53.) 1925. Táblázatok VII. Közbiztonság. Rendészet. 70. p. A fővárosi statisztikai hivatal által kö-

Ezek az adatok azt mutatják, hogy az adott évben hány detektív szolgált, de arról nem árulkodnak, hogy összesen ez hány embert jelentett. Az 1911. évi főkapitányi jelentés az elmúlt negyedszázadra visszatekintve a következőket írta: „A testületben 25 év alatt 270-en szolgáltak. Meghalt közülük 19, fegyelmileg elbocsájtottak 9, benemválás miatt 14, máshova kinevezés folytán távozott 20, lemondott 6, nyugdíjba ment 66, az őrszemélyzethez visszahelyeztetett 6.”²⁸ Hogy ezt követően hányan szolgáltak még detektívként, azt nem tudjuk megállapítani, az azonban biztos, hogy a világháború alatt és különösen az 1918–1920 közötti politikai rendszerváltások következtében a fluktuáció felgyorsult. Erre nézve beszédes adat, hogy az 1918–1920 közötti éveket összefoglaló főkapitányi jelentés szerint, 1920. január 1-én 543 detektív volt tényleges szolgálatban, ebből 135-öt elbocsájtottak, és 47-et kineveztek még januárban.²⁹

A vidéki városoknál alkalmazott detektívekről sokkal kevesebb adattal rendelkezünk, országos összesítést csak egyet ismerünk. Az 1912. évi LVIII. törvényekkel (A városok fejlesztéséről) az országgyűlés állami támogatást szavazott meg a városok számára, amit az 1. §. szerint „(...) elsősorban a városi rendőrségek fejlesztésére kell fordítani”. Az összeg felhasználásának módját a belügyminiszter 41.500-XIII/1913. számú 1913. március 11-én kiadott rendelete szabályozta. A rendeletből kiderül, hogy az összeget az őrszemélyzet illetményeinek javítása (1) és a szakoktatás (2) mellett elsősorban „a legtöbb városban a közbiztonság hátrányára teljesen elhanyagolt polgári biztosi (detektív) szolgálat létesítésének, illetőleg fejlesztésének a megkezdésére” kellett fordítani, mert „a 137 városban összesen csak 47 detektív-állás van rendszeresítve.”³⁰ Az idézett adatokból jól látható, hogy egy olyan foglalkozási-társadalmi csoportot alkottak

zölt adatokat, ahol tudtam, leellenőriztem és javítottam az államrendőrség főkapitánya által kiadott éves jelentések alapján. 1895-ben például 86 helyett 76 a pontos adat. A Budapest Fő- és székvárosi állami rendőrség 1895. évi működése. Kiadja: A Főkapitányság. Budapest, 1896. Az ún. főkapitányi jelentések 1894–1920 között jelentek meg. [a továbbiakban: Főkapitányi jelentés]. Az 1920-as jelentés szerint 543 fő a pontos létszám 1920 január 1-én de év végére ez 455 főre apadt. Főkapitányi jelentés, 1918–1920. 181. p. (A fővárosi statisztika 550 főt tüntet fel 1920-ra.)

28 Kiszámolható, hogy a 270 főbe az 1911-ben újonnan kinevezett 60 detektívet még nem számolták bele. Főkapitányi jelentés, 1911. 149. p.

29 Főkapitányi jelentés, 1918–1920. 181. p.

30 A rendelet szövegét lásd: Belügyi Közlöny, 1913. március 23. 78–81. p. A rendelet értelmében az államsegélyt úgy kellett felhasználni, hogy legalább 10.000 főre 1 detektív állást kellett rendszeresíteni, minimum 1400 korona fizetéssel + lakpénzzel.

a detektívek, amely nem egyszerűen urbánus, hanem kifejezetten nagyvárosi és elsősorban a fővároshoz kötődő volt a dualizmus éveiben.

A detektív foglalkozás magyarországi kialakulásának van egy hagyományos narratívája, amely a dualizmus éveiben alakult ki, többnyire újságírók és rendőrök publicisztikai munkássága során, majd a detektívtestület alapításának 40. évfordulójára megjelentetett jubiláris albumban nyerte el klasszikus megfogalmazását,³¹ onnan átkerült az újabb emlékezeti irodalomba³² és sajnos a modern történeti feldolgozásokba³³ is, ráütve a történettudomány hitelesítő pecsétjét. Idézzük klasszikus megfogalmazásában: „[...] a Thaisz-korszak szégyenteljes, korrupt és hibás szellemű rendőrségének felfrissítésére kinevezték a budapesti állami rendőrségen az első huszonnyolc ideiglenes detektívet, megszüntetvén ezzel a polgári biztosok idejétmúltá, kiélt és szégyenbe kevert intézményét. [...] később az izmos, európai nivójú, nem egyszer az egész világ rendőrségét bámolatba ejtő budapesti detektívtestület fejlődött.” „A rendőri bűnös visszaélések és panamák hatalmas sorában a polgári biztosok testületéé volt a vezető szerep.” Török János főkapitány „*a polgári biztosság intézményét egy tollvonással eltörölte. Az ennek helyébe megszervezett detektívosztály, hasonlóan a rendőrtisztviselői karhoz, már értékes elemekből állott, akik között csak elvéve akadt a régi rendszer néhány kipróbált és becsületes, ámentett alakja.*”³⁴ (kiemelések tőlem — T. V.)

A dramaturgia világos: az erkölcstelen régi *polgári biztosi testület* bűnbe esett, így elvesztette létjogosultságát, és (a korrupt főkapitánnyal együtt — Thaisz Elek) elnyerte méltó büntetését, míg az új, erkölcsileg kikezdehetetlen főkapitány által alkotott *detektívtestület* mentes az elődeit sújtó morális ítélettől, hiszen azzal nem kontinuuus, ráadásul szakmailag is professzionális, európai színvonalú testület. A megkonstruált választóvonal nem is lehetne élesebb. Ütköztessük ezt a hagyományos narratívát a korabeli forrásokkal, és lássuk mi marad belőle.

Először vizsgáljuk meg ezt a megszakítottság-tézist társadalomtörténeti szempontból, vagyis a személyi kontinuitás oldaláról, majd intézménytörténeti szem-

31 A 40 éves budapesti detektívtestület jubileumi albuma 1886–1926. Szerk.: Vécsey Leó. Kiadja: A magyar királyi államrendőrség detektívtestülete. [h. n.] 1926. (a továbbiakban: Vécsey, 1926.)

32 Jubileumi Emlékalbum. A 125 éve alakult budapesti detektívtestület tiszteletére. Szerk.: Dr. Szomor Sándor. Országos Rendőr-főkapitányság, Budapest, 2011. [a továbbiakban: Szomor, 2011.]

33 A fővárosi rendőrség története, 1995. 260–268. p.

34 Vécsey, 1926. 7–16. p.

pontból. Ki volt az 1886-ban hivatalba lépett első 36 detektív?³⁵ Több névsor is a rendelkezésünkre áll. A korabeli sajtóban is szerepelnek kiszivárgott nevek,³⁶ ezeket viszont már másnap cáfolta a főkapitányság és a kormányzati félhivatalosként funkcionáló Nemzet, egyúttal megfeddve konkurensait az indiszkrécióért.³⁷ A bűnügyi hírek kapcsán egy-egy detektív neve persze napvilágra került, a rendőri riporterek pedig idővel személyesen is megismerték a detektíveket, de hivatalosan igyekeztek inkognitóban tartani a kilétüket: a hivatalos lapok nem közölték a kinevezéseket, ahogy a rendőrség által szerkesztett ún. rendőrségi zsebkönyv sem.³⁸ Ismereteim szerint az első félhivatalosnak tekinthető listát 27 névvel az alapítás 40. évfordulójára kiadott 1926-os jubileumi albumban közölte Vécsey Leó, az államrendőrség történetét többször is megíró rendőri riporter, és eddig ezt vette át a szakirodalom is.³⁹ 1936-ban az 50. évforduló alkalmából dr. Laky Lajos akkori detektívfőnök, főkapitányhelyettes adta közre immár mind a 36 1886-ban kinevezett detektív nevét a Magyar Rendőr című szaklapba írt cikkében, erre viszont a későbbi szerzők nem figyeltek fel.⁴⁰ Az újabb levéltári kutatások során viszont előkerült a detektívek 1886 május havi „Fizetési kimutatása” ami alapján meg tudjuk erősíteni a Laky Lajos által 1936-ban nyilvánosságra hozott mind a 36 detektív személyazonosságát.⁴¹

-
- 35 A statisztika által feltüntetett 37. személy valószínűleg a *detektív felügyelő* címet viselő, egyébként a fogalmazói karba tartozó vezetője a detektívtestületnek.
- 36 A fővárosi titkos rendőrség. Budapesti Hírlap, 1885. december 20. 5. p.; A titkos rendőrség. Pesti Napló, 1885. december 20. 2. p. (Mindkét újság ugyanazt a 26 nevet közölte.)
- 37 „Ma egy-két napilap azzal vél feltűnést kelthetni, hogy közli a kinevezett titkos rendőrök névsorát, a mi kétségkívül nagy tapintatosságra vall, miután — a névsor nem felelvén meg a valóságnak — közleményük által sikerült titokban tartaniuk a titkos rendőrök neveit, bár nem ezt czélozták. A főkapitányság is hivatalosan megcáfolja az illető lapoknak közleményét”. A budapesti titkos rendőrség. Nemzet, 1885. december 21.
- 38 Budapesti útmutató. Rendőrségi zsebkönyv 1902. Szerk.: Rédey Miklós és Bockelberg Ede. Budapest, 1901. A zsebkönyv 1898-tól évente jelent meg. A zsebkönyvek az államrendőrség összes alkalmazottját név szerint felsorolták, beleértve még a díjnokokat, hivatalszolgákat vagy az őrszemélyzet több száz, illetve több ezer tagját is, egyedül a detektívek esetében tettek kivételt, akiknek csak létszámát adták meg. A Budapesti Czím- és Lakjegyzék nagyjából 1900-ig nem tünteti fel a detektíveket, 1900-tól viszont egyre növekvő számban fordulnak elő benne.
- 39 Vécsey, 1926. 16–17. p.; A fővárosi rendőrség története... 1995. 266. p.; Szomor, 2011. 31.
- 40 Dr. Laky Lajos: 1886–1936. Az ötvenéves budapesti detektívtestület története. Magyar Rendőr, 1936. április 15. 173–177. p. (173.)
- 41 MNL OL (= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) K 150 (= Belügyminisztérium Általános iratok) 1464. csomó, 1886. VII. kútfő 7. tétel 51249/1886.

Az „alapító atyákról” rajzolt kollektív biográfia meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit, de a megszakítottság-tézis ellenőrzéséhez csak azt kell tudnunk eldönteni, hogy az 1886-ban kinevezett 36 detektív közül hányan kerültek át a „tollvonással eltörölt” polgári biztosok kollégiumából. Levéltári források alapján a 36 alapító-detektívből 29-ről lehet bizonyítani (~81%), hogy közvetlenül a polgári biztosok közül került ki, és közülük 11-en (~31%) már legalább 1881 óta polgári biztosokként dolgoztak.⁴² Ezek az arányszámok társadalomtörténeti szempontból nem támasztják alá a hagyományos narratíva éles választóvonalát, mindazonáltal a tömeges elbocsátásokról szóló korabeli hírek annyiban megalapozottak voltak, hogy formálisan az összes polgári biztos állását megszüntették, tehát őket elbocsátották, és csak egy részüket nevezték ki detektívnek. Valójában persze az új detektívtestületet alapvetően a korábbi polgári biztosi kollégiumból történő kiválogatással állították fel, néhány új ember kinevezésével együtt.

Vizsgáljuk meg a megszakítottság-tézist intézménytörténeti szempontból is. A közalkalmazotti állásokat a dualizmus korában az országgyűlés által évről-évre megszavazott és az uralkodó által szentesített költségvetési törvények hozták létre. A törvény nem csak az állásokat konstituálta közjogilag, de jövedelmeket, címeket (rangokat) és *társadalmi minőségeket* is rendelt az állásokhoz. Ez utóbbit egyébként már az 1881. évi XXI. tc. megtette, amikor az államrendőrségnél szervezett állásokat három csoportba sorozta: tisztii személyzet, őrszemélyzet, szolgaszemélyzet.⁴³ Ezt a beosztást a költségvetési törvények is átvették. A jogszabályok nem a társadalmi valóság leírására, hanem annak szabályozására, előírására törekednek. A „tisztii” és a „szolga” megnevezés egyértelmű társadalmi minősítésre utal, vagyis a jogszabályok által *előírt megkülönböztetést* nem a rendőri tevékenységből inherens módon következő különbségek involválták, hanem az egyes állásokhoz kötődő társadalmi presztízs különbsége. Nem funkcionális vagy szakmai (professzionális) osztályozásról (klasszifikáció), hanem szociális megkülönböztetésről, társadalmi értékelésről és minősítésről (*qualificatio*) van szó.⁴⁴

42 Egy 1881. évi (augusztus 1.) névjegyzék a polgári biztosokról 42 nevet tartalmaz: MNL OL K 148 (= Belügyminisztérium Elnöki iratok) 76. doboz 1881. XIV. F. 3914.; továbbá A polgári biztosokra vonatkozó adatgyűjtést az MNL OL K148-K150 Belügyminisztériumi Levéltár és a BFL (= Budapest Főváros Levéltára) VI. 1. a. (= Magyar Királyi Államrendőrség) Budapesti Főkapitánysági elnöki rezervált iratok közt végeztük.

43 1881. évi XXI. tc. a Budapest-fővárosi rendőrségről, 41. §.

44 Klasszifikáció és *qualificatio* fogalmi megkülönböztetésére lásd: Tóth, 1991/b. 20. p., Tóth, 1991./a. 89. p. „Osztályok és minőségek” c. fejezet, valamint Tóth Zoltán: Társadalomfogalmak az osztrák és magyar társadalomstatistikában. Budapest, Balassi Kiadó, 2015. 79–92. p., különösen 81. p. A *qualificatio* (minősítés) szót azért használom a latin formában, hogy élesen

A megkülönböztetésben (minősítésben) a társadalmi különbségek tradicionális — rendies — felfogása tükröződik vissza.

Vizsgáljuk meg, hogy az 1885-ös és az 1886-os költségvetésekben milyen különbségeket találunk a polgári biztos és a detektív állások között.⁴⁵ Az 1885-ös költségvetés az államrendőrségnél rendszeresített állásokat a már ismert módon három csoportba sorolta: „tishti fizetések”, „szolgaszemélyzet járandósága” és „őrszemélyzet fizetése”. A polgári biztosok az őrszemélyzet közé lettek beosztva, fizetésük az őrmesterek fizetésével volt egyenlő (összesen 600 forint). Ezzel szemben 1886-ban az új detektív állásokat a tiszt állások közé sorolták, felügyelő címmel (ranggal) látták el mindet — ami tiszt rangfokozatnak számított — és évi 800 forintra emelték a javadalmazásukat, ami az írnokokénál (700 forint) magasabb, a II. osztályú fogalmazóknál (900 forint) alacsonyabb volt. A két állás között tehát négy szempontból is változást regisztrálhatunk: névváltoztatás, fizetésjavítás, rangemelés és átminősítés. Utóbbi korabeli jelentőségére és a változtatások indokára utal a Magyar Közigazgatásban megjelent egyik cikk szerzője is: „*Nálunk* műveltebb elemeket a detektív-szolgálatra csak úgy lehetne nyerni, ha ezek rangsorozatuk tekintetében *nem a szolgák közé osztatnának* és ha jobb fizetésben részesülnének.” (kiemelés tőlem T. V.)⁴⁶

A miniszteri intenció világosan körvonalazódik: úgy próbálták átszervezni a polgári biztosok testületét, hogy ennek a foglalkozásnak a gyakorlását iskolázottabb, műveltebb, magasabb társadalmi állású személyek se tartsák derogálóknak, méltóságukon alulinak. A kitűzött cél kudarcáról árulkodik az átszervezés konkrét gyakorlata, vagyis, hogy túlnyomórészt a korábbi polgári biztosokat nevezték ki detektívnek, ahogyan az is, hogy a költségvetési törvény ellenére a felügyelői

megkülönböztessenem a kvalifikáció (képesítés) jelentésétől. A két fogalom egymásba torlódására az 1880-as évekből kiváló példa a „a köztisztviselők minősítéséről” szóló 1883. évi I. tc., ami a törvény szövegében a minősítést és a képesítést felváltva használja, de a miniszteri javaslat címébe, szövegébe és indoklásába még a latin alak is többször belekerült. Lásd még a Magyar Lexikon XIV. köt. (1883) *Qualificatio* címszava. Ennek csak az elejét idézzük: „*Qualificatio* (lat.), minősítés, képesítés, nevezés, valamely bűnnek a bepanaszolása, büntetés megnehezítése; kvalifikálni, valamely személy vagy dolognak bizonyos tulajdonságot adni, minősíteni, képesíteni; kvalifikált, képes, hajlandó, ügyes, alkalmas; valamely lopás vagy gyilkosság jogilag akkor neveztetik kvalifikálnak, ha az bizonyos, a törvény által nehezítő vagy súlyosbítóknak kimondott körülmények közt hajtattott végre.”

45 Az 1885-ös költségvetés még nem részletezte az államrendőrség költségvetését, az 1886-os viszont feltüntette az 1885-ös állapotokat is, így erre támaszkodunk. Indoklás a Magyar Kir. Belügyministerium 1886. évi költségvetéséhez. Bp., 1885. VIII/1-3. melléklet.

46 Rendőrségünk szervezete VI. Magyar Közigazgatás, 1885.11.19. (A „Közrendészet” rovatban hat részletben közölt cikksorozat szerzőjének (-ó) inkognitóját nem sikerült feloldani.

címet, vagyis a tiszti rangfokozatot végül csak a testület vezetője kapta meg, a többiek maradtak rangfokozat nélküli „detektívek”. Az 1887-es költségvetéstől kezdve állandósult a detektívek társadalmi státuszának az a felemás helyzete, hogy bár foglalkozásuk a költségvetési törvények szerint továbbra is „tishti” állásnak számított, de tiszti rangfokozat — és az azzal járó *társadalmi megbecsülés* (Weber) — nem járt hozzá. Nehéz nem észrevenni a párhuzamot azzal, hogy amíg intézményi szempontból a diszkontinuitás dominált, addig társadalomtörténeti szempontból a kontinuitást találtuk meghatározóbbnak a polgári biztos kollégium és a detektívtestület között.

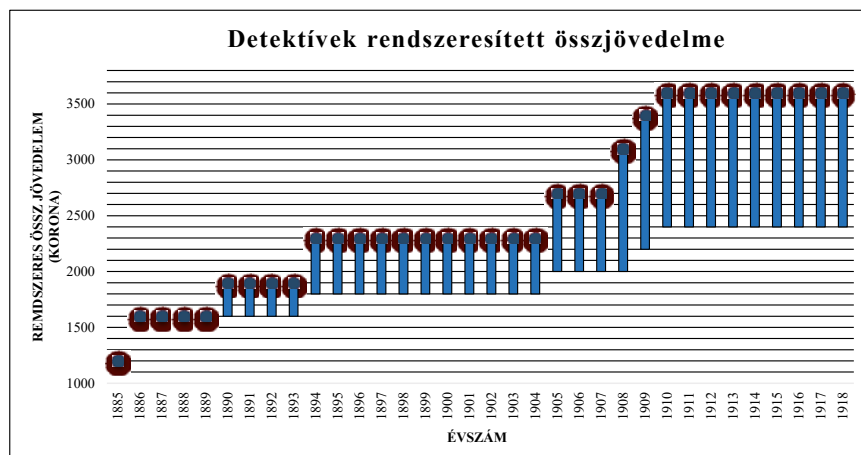
Kollektív mobilitás a dualizmus alatt: „középosztályosodás”?

Nem kívánok a dualizmus kori „középosztály” fogalmi hálójában és ágas-bogas historiográfiájában elmélyedni, erről az elmúlt harminc évben rengeteg publikáció született. A detektívek társadalmi helyzetének három olyan aspektusát emelném ki, amiben a dualizmus évei alatt elmozdulás regisztrálható, és véleményem szerint a változás iránya „középosztályosodásként” írható le: jövedelem, műveltség (iskolázottság), és választójog.

A következő diagram (2. diagram) azt tünteti fel, hogy a dualizmus évei alatt hogyan változott a detektívek rendszeresített összjövedelme.⁴⁷ Két tendenciát olvashatunk le. Abban, hogy a detektívek által elérhető jövedelemsáv a korszakban végig emelkedő tendenciát mutat, semmi meglepő nincs, érdekesebb, hogy az elérhető jövedelem minimuma és maximuma egyre jobban szétnyílt. Ez annak tudható be, hogy a detektívek számára egyre több fizetési fokozatot hoztak létre, azért hogy karrier-mobilitást, életpályát biztosítsanak számukra, ezáltal elősegítve a foglalkozás hivatásszerű végzését. Amíg 1885 és 1890 között minden detektív egyetlen fizetési fokozatba volt beosztva, addig 1890–1893-ban kettő, 1894–1907 között három és 1908–1911 között már hat fizetési fokozat állt nyitva a detektívek számára. Ezt 1912-ben 5 fokozatra redukálták, ami a korszakunk végéig nem változott. Amíg a detektívek kezdő fizetése az 1885-ös 600 forintról (1200 K) 1910-re 2400 koronára nőtt, vagyis megduplázódott, addig

47 A diagram elkészítéséhez az állami költségvetéseket és a m. kir. államrendőrség számára kiadott Illetményszabályzatot (1909) használtam. Az összeg magába foglalja a fizetést, lakpénzt és az egyéb címen kapott rendszeres pótlékokat. Az összehasonlíthatóság kedvéért az 1900 előtti adatokat is koronára számoltam át.

a hivatás keretein belül maradva elérhető maximális jövedelem 3600 koronára emelkedett, vagyis megháromszorozódott.

Összehasonlításképpen: 1885-ben a polgári biztosok által elérhető maximális jövedelem a rendőr őrmesterekéhez igazodott, 1886-ban a detektívéké az írások és a II. osztályú fogalmazók között helyezkedett el, a világháború előtt viszont körülbelül annyi volt, mint egy X. fizetési osztályba sorolt rendőrfelügyelő, segédfogalmazó, számellenőr vagy hivataliszt fizetése. Ez ugyan nem sokkal, de elmaradt az állami középiskolai tanárok fizetésétől,⁴⁸ viszont a detektívek a rendszeresített jövedelmükön kívül (amiről eddig volt szó) különböző munkákért jutalomdíjakban is részesültek. Ez kiszámíthatatlan jövedelemforrás volt, de pl. 1897-ben vagy 1907-ban a detektívek közel 50%-a részesült vagy az állam, vagy magánosok részéről jutalomban, és ezek akár a 100 forintot is elérhették, ami akkor a detektívek éves jövedelmének 9-10%-át jelenthette.⁴⁹ Az, hogy jövedelmük jelentős részét tette ki a pénzbeli jutalom, és ilyen magas arányban részesedtek benne, arra utal, hogy a detektívek a többi rendőrhöz képest megkülönböztetett elbánásban részesültek ezen a téren, lényegében fizetés kiegészítésnek tekintették a pénzbeli jutalmakat, mert a tisztviselők egyáltalán nem részesültek ilyenben,⁵⁰

48 *Keller Márkus*: A kelet-közép-európai változat. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. században Magyarországon. Korall, 2010. (42. sz.) 103–130. 114–117. p.

49 Főkapitányi jelentés, 1895. 36. p.; Főkapitányi jelentés, 1897.

50 Fizetett szabadságban és kitüntetésekben viszont annál gyakrabban.

az őrszemélyzet tagjainak viszont sokkal kisebb része.⁵¹ A kimagasló jutalomdíjak a detektívek két világháború közötti visszaemlékezéseiben is megjelentek.⁵²

Az iskolázottság és a műveltség tekintetében nem áll rendelkezésünkre idősoros kimutatás, így néhány narratív forrásra és egyéni példákra vagyunk utalva. Török János főkapitány, bár csak 1885 március 10-én vette át hivatalát, 19-én a belügyminiszternek küldött felterjesztésében már azt írta, hogy „önmagam is kelendő meggyőződést szereztem arról, hogy a 600 frttal javadalmazott polgári biztosok egyáltalában nem bírnak azon szellemi képességgel, hogy reájuk különösen szövevényesebb bűnvádi nyomozatokat, a sikerre való kilátás mellett bízni lehetne”.⁵³ Ennek ellenére a detektívek felvételéhez nem írtak elő elméleti képesítési követelményt,⁵⁴ az először 1888 július 1-én hatályba léptetett „Detectív-szabályzat” csak magyar állampolgárságot, 24–40 év közötti életkort, tökéletes egészséget, kifogástalan előéletet követelt meg, és azt, hogy „a magyar nyelvet szóval és írásban annyira bírja, hogy rövid jelentéseket fogalmazni képes legyen.”⁵⁵ A szabályzatot a következő években többször módosították (1890, 1893), de elméleti képzettséget továbbra sem követeltek meg a detektívektől, ugyanakkor az 1893-as szabályzat alapján előnyben részesítették a felvételnél azokat, „akik előzőleg a rendőrség valamelyik ágánál szolgáltak”, így az a gyakorlat alakult ki, hogy általában az őrszemélyzet intelligensebb tagjaiból, vagy tisztviselői kinevezésre váró díjnokokból kerültek ki a detektívek. Tábori Kornél rendőri riporter a

51 Például amíg 1907-ban 132 detektív közül 68 kapott pénzbeli jutalmat (51%), az őrszemélyzet tagjai közül — 2055 fő — csak 34 (1,6%). Főkapitányi jelentés, 1907. 19. p. 1908-ban 132-ből 128 detektív kapott pénzjutalmat (97%). Főkapitányi jelentés, 1908. 20. p.

52 „Mégis a legszebb nyomozásom a szabadkai kasszaőr betörők elfogatása volt, ahol több kártársammal osztoztam a dicsőségben és ez akkor valóságos vagyonszámba menő készpénzjutalomban.” – emlékezett vissza Haluska Lajos, az egyik még 1886-ban kinevezett detektív. Magyar Rendőr, 1936. április 15. 178. p.

53 MNL OL K 149 (= Belügyminisztérium, Rezervált iratok) 6. csomó (1885) 18. tétel 1224. 2551/1885. sz. főkapitányi jelentés. Az 1885. február 14-én kinevezett Török március 10-én vette át a főkapitányi hivatalt. Nemzet, 1885. március. 11.

54 Az 1883. évi I. tc. -be még értelemszerűen nem kerülhettek be. A dualizmus kori képesítési előírásokról rövid áttekintést ad: *Benedek Gábor*: Képesítési előírások a magyar közigazgatásban a 19. század második felében. In: *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára*. Szerk. Krausz Tamás – Szvák Gyula. Budapest, 2003, 36–41. p.

55 Főkapitányi jelentés, 1895. 100–101. p. Ezt a szabályzatot eredeti fogalmazásában nem ismerem, csak a főkapitányi jelentés által ismertetett formájában. Az 1893-as szabályzatban annyi módosítás történt, hogy fővárosi személy- és helyismeretet is előírtak, és a magyar nyelvtudásnál már azt várták el, hogy „tökéletesen bírja”. Az 1893-as szabályzatot közli: Krecsányi, 1894. 69–90. p.

Magyarországi Rendőrtisztviselők Országos Egyesülete által 1909-ben kiadott évkönyvben, bár a megbízóit — ti. a tisztviselőket — nagyon felmagasztalta, a detektívekről még nem festett rózsás képet: „*Ma teljesen modern, európai nivójú a mi rendőrségünk [...]. A mostani rendőrtisztviselők izzig-vérig modern, kevés híján jeles képzettségű emberek. Legfőleg a rosszul fizetett, nem mindig kitűnő anyagból került és munkával túlhalmozott detektívek ellen lehetnek kifogások. A fejlődés ennél a testületnél is folyik, s remélhető, hogy pár év múlva kiállja az összehasonlítást a Scotland Yard embereivel, a londoni detektívekkel, vagy a párisi Surété alkalmazottaival.*”⁵⁶

A detektívtestület alapításakor kitűzött cél, hogy magasabb társadalmi állású, iskolázottabb emberek is jelentkezzenek detektívnek, úgy tűnik, az 1900-as évek elejétől kezdett megvalósulni Boda Dezső főkapitánysága (1906–1917) és Krecsányi Kálmán detektívfőnöksége (1901–1913) alatt. Az 1907-től meghirdetett állaspályázatok már alapkövetelménynek tekintették legalább a 4 középiskolai osztály elvégzését, de arra is volt példa, hogy az érettségit.⁵⁷ Lássuk hogyan ír erről a folyamatról az 1911. év főkapitányi jelentés: „*A detektívek régebben legnagyobb részben az egyenruházott rendőrlegénység közül válogattak ki. Így meglehetősen egy szintű elemekből szerveződött a testület, holott egy metropolis detektívintézményének feltétlenül szüksége van arra, hogy tagjai között nagyobb elméleti képzettséggel bíró, magasabb műveltségű osztályokból valók is legyenek. Azonkívül maga a detektív hivatal természetete is megkívánja, hogy különböző társadalmi állásúak és foglalkozásúak tétetessenek részesévé a detektív munkának [...]. A testület kiegészítésénél, első sorban a legutóbbi szaporításoknál is ez elv szerint jártam el és az eddiginél nagyobb számban vettem fel a testület körén kívül állókat. A 190 detektív között van ma volt katonatiszt, jegyző, vasúti tisztviselő, jogász, kereskedő, gazdász, mechanikus stb. Legtöbbje érettségit tett, több idegen nyelvet beszélő intelligens ember, akinek a testületbe való felvétele határozottan*

56 Tábory Kornél: A budapesti államrendőrség. Történeti visszapillantás. In: A Közbiztonság Almanachja 1910. évre. Szerk.: Gegus Dániel — Székely Vladimír. Bp., 1909. 39–67. p. (45.)

57 1906-ban a Magyar Közigazgatás még olvasói kérdésre azt válaszolta: „A székesfővárosi államrendőrségi detektívekre nézve bizonyos iskolai képzettség előírva nincs.” — Magyar Közigazgatás, 1906. június 17. Az 1907-ben hirdetett pályázat viszont már a következő kiírással jelent meg az újságokban: „Föltételek: magyar állampolgárság, kifogástalan előélet, ép egészség, középiskolai végzettség és lehetőleg több nyelv ismerete.” — Megüresedett titkosrendőri állások. Budapesti Hírlap, 1907. március .23.; Az 1910-ben meghirdetett pályázat érettségit írt elő, az 1911-es és 1912-es pályázat négy középiskolát. Pesti Hírlap, 1910. május .22.; lásd még: „Detektív-pályázat. Az Újság, 1911. december 2.; Detektív-pályázat. Budapesti Hírlap, 1912. november 28.

*emelte a testület értelmi nívóját, úgy, hogy az ma joggal vetekedhetik a kontinens bármely hasonló intézményével.*⁵⁸

Mivel a kiadvány nyilvánvalóan az államrendőrség — benne a detektívtestület — önreprezentációjaként is szolgált, a főkapitány önfényezése mellett jól tetten érhető az a szándék is, hogy emelni kívánták a testület társadalmi megbecsültségét, presztízsét. Ezért azt az állítást, hogy a detektívek „legtöbbje érettségit tett” volna, nem vehetjük készpénznek, de azt jól szemléltetni az idézet, hogy a magasabb műveltséggel rendelkezők száma, esetleg aránya folyamatosan nőtt a testületben, és ennek következményeként a magasabb presztízs iránti vágy is megfogalmazódott.

A dualizmus kori társadalmi rétegződés szempontjából a választójogosultság kérdése is jelentőséggel bírt, ezért nem érdektelen röviden kitérni arra, vajon a detektívek ennek a társadalmi válaszfalnak melyik oldalán helyezkedtek el. Korszakunkban a választójog kérdését az 1874. évi XXXIII. törvénycikk szabályozta. Ennek 11. §-a az „állami, törvényhatósági és községi rendőrség legénységét” kizárta a választójogból.⁵⁹ A detektívek állása viszont a költségvetési törvények alapján 1886 óta nem az őrszemélyzethez, hanem a tisztai állásokhoz tartozott, így rájuk ez a tilalom nem vonatkozott. Ha megnézzük a dualizmus kori választói névjegyzékeket, akkor láthatjuk, hogy a detektíveket fel is vették ebbe, még hozzá kivétel nélkül a jövedelmük alapján.⁶⁰ Az 1874. évi XXXIII. tc. 7. §-a szerint ugyanis választójoggal bírnak, akik a „II-od osztályú jövedelmi adó alá eső legalább 700 forint évi jövedelem, továbbá azon állami, törvényhatósági és községi tisztviselők, kik II-od osztályú jövedelmi adó alá eső legalább 500 forint évi jövedelem után fizetnek jövedelmi adót.”⁶¹ Mivel a detektívek adóköteles jövedelme 1886-ban 600 forint volt, így ha a törvény nem diszkriminálta volna pozitívan a köztisztviselőket a magánalkalmazottakkal szemben, a detektívek elestek volna a választójogtól. A választói összeírásból az is megállapítható, hogy a detektíveket

58 Főkapitányi jelentés, 1911. 148. p.

59 Nem egyértelmű, hogy a „legénység”-be vajon a teljes „őrszemélyzetet” beleértették-e vagy az altiszteket nem. Amennyiben a kifejezést a teljes őrszemélyzetre vonatkoztatták, úgy az 1886-os átminősítés (a polgári biztosok még az őrszemélyzethez, a detektívek már a tisztai személyzethez tartoztak) egyúttal azt is jelentette, hogy a detektíveket kivonták a paragrafus hatálya alól, vagyis választójoghoz juttatták őket. A kérdés eldöntése további kutatást igényel.

60 Az 1897-es választói névjegyzékeket néztem át. BFL IV.1405. 5–8. kötetdoboz tartalmazza a fővárosi választókerületek 1897-es névjegyzékeit.

61 Az 1868. évi XXVI. tc. (a jövedelemadóról) 3. §-a határozta meg, kiknek kell a II-od osztályú jövedelemadót fizetniük. Az a) pont sorolta fel a „köz- és magán tisztviselők, hivatalosolgák, házi tisztok és bármi nevezet alatt bérvizonyban állók”-at.

nem individuálisan, hanem kollektíven írták össze, tehát bár a liberális jogfelfogás és a törvény betűje szerint a választójoguk alapja az egyéni jövedelmük volt, a konkrét gyakorlat mégis arra enged következtetni, hogy tulajdonképpen a hivataluk–hivatásuk után kerültek összeírásra.⁶²

Összegezve a megfigyelt jelenségeket, azt láthatjuk, hogy az első világháború előtt mind a detektívek jövedelme mind az iskolázottsága közelített a középosztályi szinthez, habár még az első világháború előtt sem érte azt el, és bár a választójogosságnak a dualizmus alatt megmerevedett határa és a középosztály flexibilisebb alsó mezsgyéje nem esett egybe, a szavazati jog megszerzése mégis fontos mérföldkő volt abban a társadalmi mozgásban, aminek tendenciáját „középosztályosodásként” fogalmaztuk meg.

A tisztviselői státusz bizonytalansága

Láthattuk, hogy a detektívek állását a költségvetési törvények a „tiszti” állások közé sorolták, de azt is megállapítottuk, hogy a törvények nem a társadalmi valóságot írják le, hanem normatív szabályozását kísérlik meg, ezért érdemes megnézni, mennyire volt sikeres ez a kísérlet, mi volt a társadalmi gyakorlat. Vajon a dualizmus kori társadalom ezt *elfogadta-e*? Rendesebb felfogásban megfogalmazva: vajon a tisztviselők *befogadták-e* a detektíveket maguk közé?⁶³

Bármelyik főkapitányi jelentést fellapozva meg lehet bizonyosodni arról, hogy a detektíveket nem tekintették tisztviselőknak még házon belül sem: az összes létező létszámkimutatás klasszifikációjában, valamint a narratív leírásokban megfigyelhető, hogy külön kategóriát alkotnak. Idézetként álljon itt egy példa 1896-ból a Detektív-testület című fejezetből: „A tisztviselők létszáma eggyel szaporított, a mennyiben a helyettesen kívül egy felügyelő osztatot be a testület-

62 Hogy itt az összeírás módszertani, technikai jellegű kérdéséről van-e szó, vagy a hivatal után való összeírásban a választójog rendies felfogása köszön vissza, arra nem tudok választ adni. Érdemes lenne viszont a szavazás leadásának gyakorlatát is megvizsgálni, az állami tisztviselők vajon egyénileg, vagy hivatásonként közösen járultak-e az urnához? A hivatalnokok, különösen az állami tisztviselők választói magatartására és „kormánypártiságára” lásd: *Gerhard Péter: Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán korszakban.* Budapest, 2019. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10.) különösen 243–251. és 283–293. p.

63 „A rendi határvonal [...] olyan morális közösségeket határol el, amelyeknél az egyikből a másikba való átlépés nem történhet meg valamely külső feltételek teljesülésével vagy az egyén (az »önjelölt«) döntésével. A kiváltságokból való részesedés joga a befogadó közösség elismeréséhez és ennek rituális kinyilvánításához van kötve.” — *Tóth*, 1991/b. 22. p.

hez szolgálattételre. A detektívek létszáma — a kiállításra való tekintettel — az 1896. évi budgetörvénynyel 25-tel szaporítottatott”.⁶⁴

A törvényszöveg és a társadalmi felfogás első összeütközésére hét évvel a detektívtestület létesítése után, az 1893. évi IV. tc. megalkotásakor került sor.⁶⁵ A Wekerle-féle miniszteri törvényjavaslat a parlamenti beterjesztéskor nem terjedt ki az államrendőrségre — se a tisztikarra, se a detektívekre.⁶⁶ A képviselőház pénzügyi bizottsága módosított formában terjesztette a miniszteri javaslatot a plenáris ülés elé, így például indokoltak tartották a javaslat hatályát kiterjeszteni az államrendőrségre is.⁶⁷ Az elfogadott törvény végül besorolta a fizetési osztályokba az államrendőrség tisztikarát, de a detektívek kimaradtak. Az csak a levéltári forrásokból derül ki, hogy a pénzügyi bizottság eredeti javaslatában még a detektívek is szerepeltek, méghozzá a X. fizetési osztályba sorolva, egy szintre a rendőrfelügyelők egy részével.⁶⁸ A Belügyminisztérium számvevősége írta a miniszterének, hogy a pénzügyi bizottság jelentésének „mellékletét képező táblázatokban — melyek azonban a t. cz. kiegészítő részét nem képezik — a detektívek (dacára annak, hogy azok az eredetileg ezen magas Ministeriumhoz érkezett kefelelyomatban is helyesen fölveve voltak) — már többé nem fordulnak elő” (kiemelés tőlem — T. V.).⁶⁹

64 Főkapitányi jelentés, 1896. 48. p.

65 Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről. A közigazgatási illetmények dualizmus kori szabályozásáról rövid áttekintést ad *Benedek Gábor*: Illetmények a magyar közigazgatásban 1848–1918 között. In: Kelet-európai sorsfordulók. Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Budapest, L'Harmattan — ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2016. 82–92.p

66 Wekerle kétszer terjesztette be a törvényjavaslatot, először 1891. december 22-én, de ennek tárgyalására nem került sor, mert 1892. január 5-én berekesztették az országgyűlést, másodjára a választások után újra összeülő képviselőháznak 1892. február 27-én. A két javaslat közt nincs különbség, de az első alkalommal a mellékletek közül kimaradt a VKM kimutatása. Képviselőházi irományok 1887–1882. XXXIV. kötet. 1252. szám, Képviselőházi irományok 1892–1897. I. kötet. 4. szám. A rendőrök kihagyása nem feledékenységből fakadt, a 20. §. a) bekezdése leszögezte, hogy a belügyi tárca körében „az állami rendészet- és csendőrségnél alkalmazottak” külön intézkedések alá esnek.

67 Képviselőházi irományok 1892–1897. VIII. kötet. 282. szám. A pénzügyi bizottság érdemben nem indokolta a változtatást.

68 A rendőrfelügyelőket, akik az ún. végrehajtó rendőrség tisztje voltak a IX. és X. fizetési osztályba sorolták be.

69 MNL OL K 148. 165. doboz (158. csomó) 1893. XIV. F. 1282.

A változás indokára a csapattisztikar által 1893 január 8-án a főkapitányhoz írt és általa 13-án a belügyminiszterhez továbbított kérvény világít rá. Ebben a felügyelői kar a pénzügyi bizottság javaslata ellen emelt szót, elsősorban azzal a céllal, hogy a X. és IX. fizetési osztályba sorolt felügyelők egységesen a IX. fizetési osztályba legyenek besorolva. Ami számunkra érdekes, az a kérés indoklása: *„a rendőr felügyelők csakis katonai tiszti rangbeli egyénekből lesznek kiegészítve, kik így kinevezetésük előtt oly hivatali és társadalmi állást viseltek, miszerint őket rendőr tiszti állásukban a közrendőrökből lett detektívekkel egy rangosztályba helyezni nem igazságos és méltányos dolog”* ugyanis *„azonosítva leend így a már IX. rangosztályban volt felügyelő a rendőrség oly alkalmazottjainak, mint a detektívek, kik eddig egyáltalán még csak rangosztályba sem tartoztak és csak közegnek tartattak”* ez pedig *„alásása a tiszti tekintélynek”*, ami szerintük *„jövő ténykedésünk teljes megbénítását idézné elő”*.⁷⁰

Sélley Sándor főkapitány a következő indoklással támogatta csapattisztjei kérvényét: *„folyamodók kérelmét azon indokon kívül, hogy amíg a rendőrségi felügyelők rendszerint a hadseregben tiszti rangot viselt, tehát magasabb qualificatioval bíró személyek közül vétetnek, addig a X. rangosztályba vagy csekélyebb, vagy egészen semmi qualificatioval nem bíró kezelő tisztek és rendszerint a felügyelők vezénylete alatt álló legénységéből vett detectívek soroztattak, még azon körülmény is méltányossá teszi, hogy a csapatbeli tiszteknek úgyszólván semmi előmeneteli kilátásuk nincsen, mivel magasabb rangú állás csak kettő van, s ennél fogva kívánatos, hogy a rendőrségi felügyelők már kinevezésük alkalmával oly ranggal és fizetéssel bírjanak, hogy ezen állások kellő minősítéssel bíró személyekkel legyenek betölthetők.”*⁷¹

Az intervenció végeredménye az lett, hogy a felügyelők kérelmét ugyan elutasították, így maradtak a IX. és X. fizetési osztály közt megosztva, ugyanakkor a detektíveket kivették a X. fizetési osztályból, de úgy, hogy az eredeti javaslat szerinti fizetésemelést megkapták. Így a költségvetés stabilitása és a csapattisztek presztízse is megvédett — a detektívek *társadalmi kizárásával*. Jellemző a dualizmus korára, hogy mindeközben a parlamenti vita jelentős részben a körül folyt, hogy az eredeti törvényjavaslat „rangosztály” kifejezését „fizetési osztály-

70 MNL OL K 148. 166. doboz (158. csomó) 1893. XIV. G. 320. Hogy milyen társadalmi minősítést hordott magával ez a szó, „közeg”, erre most nem térhetünk ki, de megjegyezni kívánjuk, hogy egy „közeg” és egy „tisztviselő” becsülete között nem csak a társadalom, de még a bírói gyakorlat is különbséget tett becsületsértés esetén. A főkapitányi jelentések olykor használják a detektívekre a „nyomozó közeg” kifejezést.

71 MNL OL K 148. 166. doboz (158. csomó) 1893. XIV. G. 320.

lyá” módosítsa.⁷² A Képviselőház a törvény szövegéből így törölte a rangosztályokat, de azért a társadalomban — és erre mutat rá a csapattisztek kérvénye is — megmaradtak. A detektívek számára a törvény fizetésemelést hozott ugyan, de a társadalmi státuszuk, ha lehet még komplikáltabb lett.⁷³

A detektívek ambivalens társadalmi helyzete további szempontok figyelembevételével is igazolható. 1906-ban az állami alkalmazottak részére pótlékok engedélyezése tárgyában kiadott 4600 sz. M. E. rendelet — dacára annak, hogy a költségvetési törvények 1893 után is a „tiszti illetmények” közé sorolták a detektívek fizetését — az „örszemélyzet” közé sorolta az ekkor hivatalosan újra „polgári biztosoknak” nevezett detektíveket.⁷⁴ A számukra megítélt lakpénz tekintetében viszont azonos szabályozás alá estek a XI. és X. fizetési osztályba sorolt tisztviselőkkel (8–900 korona), míg az örszemélyzet altisztjei fele akkora (400 korona) lakpénzre voltak csak jogosultak.⁷⁵ Az 1908. évi költségvetési

72 Először Horánszky Nándor fogalmazott meg kritikát a rangosztályokkal szemben még a vita második napján, erre másnap Darányi Ignác reagált. „Én, t. ház, nem vagyok a mellett, hogy Magyarországon a rangkórságot törvényhozásilag is előmozdítsuk, és hogy újabb különbségeket teremtsünk az emberek között [...] ezért örülni fogok, ha valami más kifejezés találtaik erre, p.o. akár díj-osztály, akár fizetési osztály, ami egyebet nem fejez ki, mint a létező fizetési különbségeket [...]. szükségesnek tartom, hogy a fizetési osztályok megkülönböztessenek, de a rangbeli megkülönböztetést aztán, megvallom, szükségesnek nem tartom.” Képviselőházi Napló, 1892–1897. VIII. köt. 154. országos ülés. (1893. február 8.) 375. p.

73 Az 1893. évi IV. tc. módosítására Lukács László pénzügyminiszter 1903. évi törvényjavaslata tett volna kísérletet, amit a pénzügyi bizottság ugyan letárgyalt, de plenáris vitára már nem került sor, mert a katonai javaslatok obstrukciójába Széll Kálmán 1903. június 27-én belebukott, az első Tisza-kormány pedig nem vette elő a javaslatot. A detektíveket egyébként ez a javaslat se sorolta volna be a fizetési osztályokba. Képviselőházi Irományok, 1901–1906. XXV. köt., 318. sz.

74 Budapesti Közlöny, 1906. szeptember 23.

75 Illetményszabályzat a székesfővárosi magyar királyi államrendőrség számára. Hivatalos Kiadás. Bp., 1909. 3. §. 21. §. Az Illetményszabályzat pontosan rögzítette azt is, hogy milyen természetbeni lakásra jogosultak a rendőrségi alkalmazottak, köztük a detektívek is, akik e tekintetben azonos juttatásokban részesültek, mint a X. és XI. fizetési osztályba sorolt tisztviselők. Így a XI. fizetési osztályba sorozott alkalmazottak két nagyobb szobából álló előszobával, konyhával, kamrával, padlással és fűskamrával felszerelt lakásra tarthattak igényt, ami a X. fizetési osztályban fűdőszobával is kiegészült. (Cselédszobára a IX. fizetési osztálytól felfelé tarthattak igényt.) A szabályzat azt is megszabta, hogy egy nagyobb szoba minimum két vagy több ablakos, míg egy kisebb szoba, csak egy ablakos, és a nagyobb szoba két kisebbel ér fel. Az előírásból a detektívek tényleges lakásviszonyaira nem tudunk következtetni, mert a gyakorlatban nem természetbeni lakást, hanem lakpénzt kaptak, de azt láthatjuk, milyen lakás volt a számukra „rangszerű”.

törvény a rendőrségi tisztviselők számára „rendőrségi pótdíjat” írt elő, a X–XI. fizetési osztályban 480 koronát. Ezt a detektívek és az őrszemélyzet nem kapták meg, de a következő évtől kezdve ún. működési átalánnyal kárpótolták — csak a detektíveket, ami viszont csak 200–300 korona volt.

Az állami alkalmazottak társadalmi presztízsét befolyásoló tényezők között tarthatjuk számon, hogy kitől nyerték a kinevezésüket, illetve, hogy hol és ki előtt kellett letenniük a hivatali esküjüket. A társadalmi érintkezésben megnyilvánuló rangkülönbségek indikátoraként tekinthetünk továbbá a vasúti utazás során érvényesített különböző kedvezményekre. Az együtt utazás, egy kocsiosztályon, adott esetben azonos fülkében való utazás is felfogható viselkedésszociológiai értelemben vett rendi összetartozásnak, vagy elkülönüléseknek. A detektívek kinevezési módja ismét köztes társadalmi helyzetükre utal: a rendőri tisztviselőket a belügyminiszter nevezte ki, az őrszemélyzet tagjait a főkapitány, ami egyértelmű presztízskülönbséget indukált.⁷⁶ A detektíveket egy próbaévre a főkapitány vette fel, majd az ő *előterjesztésére* a belügyminiszter csak *véglegesítette* őket, de előléptetés esetén megint a főkapitány nevezte ki őket magasabb fizetési kategóriába.⁷⁷ A vasúti utazás esetén a detektívek megint a tisztí személyzettel részesültek azonos kedvezményekben: bármely kocsiosztályon félmenetdíj fizetése mellett utazhattak, míg a legénység kedvezménye csak a III. kocsiosztályra vonatkozott.⁷⁸

A detektívtestületen belül tisztí rangfokozatnak csak a detektív-felügyelő és a helyettese számított, akiket az 1893. évi IV. tc. a VIII. és IX. fizetési osztályokba sorolt be.⁷⁹ Mivel ezek a pozíciók nem voltak törvényileg képesítéshez kötve, elvileg nyitva állt a lehetőség a detektívek előtt, hogy a ranglétrán felküzdvé magukat, bejussanak ezekbe a fizetési osztályokba is. Ténylegesen viszont erre nem volt esélyük, mert a kinevezési gyakorlat szerint a dualizmus éveiben ezeket a posztokat kizárólag a fogalmazói karból áthelyezett tisztviselőkkel töltötték be,

76 Előbbieknek hivatali esküt is a Belügyminisztériumban kellett tennie, míg utóbbiaknak a Főkapitányságon.

77 A tisztviselőket magasabb fizetési osztályba is mindig a belügyminiszter nevezte ki, vagy a VI. fizetési osztálytól kezdve az ő előterjesztésére az uralkodó.

78 Lásd: 35.044/1901 BM körrendelet In: Belügyi Közlöny, 1901. 6. sz. 90–92. p.; Vö: ifj. Leopold Lajos 1912-es leírását a vasúti kocsiosztályokban megfigyelt — kicsit se osztályalapú — társadalmi rétegződésről. *Leopold Lajos: A presztízs*. Bp., Magvető Könyvkiadó. 1987. 260–276. p. Természetesen a szabályozásból csak az állami intencióra következtethetünk: a detektívek presztízsét próbálták a tisztkével, tisztviselőkével azonos szintre emelni. Hogy a valós társadalmi érintkezés során a detektívek és a tisztviselők vajon közös vasúti kocsiiban vagy fülkében utaztak-e, az iránt joggal merülhetnek fel kétségek.

79 A tisztí címtárac is csak ezeket a pozíciókat tüntették fel.

így üvegplafont vonva a detektívek fölé. Ez a gyakorlat részben szakmai indítékokra vezethető vissza, hiszen a fogalmazói kar számára előírt jogi végzettség, különösen a büntető anyagi- és eljárásjog ismerete biztosítékot jelenthetett a nyomozások jogszabályi keretek között tartására,⁸⁰ de az is tagadhatatlan, hogy többről volt szó: a társadalmi különbségek, a társadalmi hierarchia rendies felfogásáról.⁸¹

Az elhatárolódás, vagy *társadalmi kizárás* nem csak narratív formában, vagy a jogszabályokban, de a társadalmi érintkezés terén, a társadalmi önszerveződés, az egyesületek szintjén is regisztrálható. 1898 december 23-án az államrendőrség tisztkara nyugdíjpótló és segélyező egyesületet alapított.⁸² Ennek tagjai voltak az ún. intéző- és a végrehajtó rendőrség tagjai is, a fogalmazói kar tisztviselői épp úgy, mint a kezelőtisztviselők, de az fel sem merült az alakulásnál, hogy a detektívek is beléphessenek. Ezért pár évvel később, 1902-ben a detektívek létrehozták a saját nyugdíjpótló egyesületüket, persze ők is maguktól lehatárolva ezzel a rendőr őrszemélyzetet.⁸³ A Magyarországi Rendőrtisztviselők Országos Egyesülete a vidéki kapitányok szervezkedéséből alakult meg 1907-ben, de végül ez lett az első olyan szakmai egyesület, ami fenntartótól függetlenül tömörítette a

80 Erre hivatkozva született 1897-ben olyan belügyminiszteri belső utasítás (leirat), ami a detektívfelügyelői állás betöltéséhez jogvégzettséget írt elő. *Rédey Miklós – Laky Imre: Rendőrségi lexicon.* Bp., 1903. 90. p. Szombatfalvy Albert egyébként még érettségivel se rendelkezett, mégis 9 éven át (1890–1899) vezette a testületet.

81 „Ha növekszik a rendi bezárkózás, az olyan konvencionális előnyök, mint az elsőbbség bizonyos állások betöltésénél, jogilag biztosított monopóliummá válnak, és ez egészen odaig mehet, hogy kizárólag bizonyos körülhatárolt rendi csoportok tölthetnek be bizonyos hivatalokat.” – *Weber*, 1996. 41. p. A dualista vagy a német monarchia hadseregének altisztjei sem léphettek elő tiszté, még a világháború alatt sem, ugyanígy a rendőri őrszemélyzet tagjaiból se válhatott rendőrtiszt. Ezzel szemben a francia vagy az olasz hadsereg a tisztkarba vezető intézményes mobilitási csatornákat biztosított a továbbszolgáló altisztek számára. *Hajdú Tibor: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei.* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet, 1999. 9., 31., 138. p. Az ún. altiszt kérdés társadalomtörténeti szempontú feldolgozására még nem került sor. Korabeli összefoglalására példa: *Stromfeld Aurél – dr. Végh Kálmán: A katonai altiszt kérdés általában, a továbbszolgáló altisztek polgári szolgálatba való átlépése.* Magyar Katonai Közlöny, 2. (1909) IV. füzet 303–343 p., V. füzet 466–495. p.

82 MNL OL K 148. 231. doboz 1899. XIV. F 389/1898. A tagságra lásd az éves jelentéseket. Pl. Székesfővárosi M. Kir. Államrendőrség Tisztikara Nyugdíj-pótló és Segélyező Egyesületének IV. évi jelentése 1902. évről. Budapest, 1903.

83 A megalakulásról 1902. június 14-én adtak hírt a fővárosi lapok. *Pesti Hírlap*, 1902. június 14.

rendőri hivatás gyakorlóit, viszont ahogy a nevében is benne van, az egyesületbe csak tisztviselők léphettek be.⁸⁴

A detektívek bizonytalan tisztviselői státuszára leginkább az Állami Tisztviselők Országos Egyesületének a belügyminiszterhez írt felterjesztése és az arra kapott válasz világít rá. Joggal feltételezhetnénk, hogy ha valaki, hát a nevezett egyesület tisztában volt vele, kik számítanak állami tisztviselőknek, 1917-ben mégis a következő kérdést intézték a miniszterhez: „*Alapszabályaink értelmében egyesületünknek rendes tagja lehet minden tényleges szolgálatban levő vagy nyugdíjas állami tisztviselő. Ezen az alapon a közelmúltban [...] felvételét kérte több, a székesfővárosi m. kir. államrendőrségnél alkalmazott detektív. [...] mindamellert egyesek részéről fölvetett az a kérdés, hogy az említett detektívek tisztviselőknek tekinthetők-e [...]. kérjük Nagyméltóságod nagybecsű tájékoztatását.*” (kiemelés az eredetiben — T. V.).

A Belügyminisztérium elnöki osztályán olyan magabiztosak voltak a hivatalnokok, hogy a válasz megadásának jogát inkább „tisztelettel átengedték” a minisztérium rendőri főosztályának, ahol a következő válasz született: „[...] értesítem az Egyesületet, hogy az államrendőrségi polgári biztosok (detektívek) fizetési osztályba sorozva ez ideig nincsenek ugyan, s rangsorozás tekintetében a kezelőtisztek és őrszemélyzet között foglalnak helyet, tekintettel azonban azon körülményre, hogy az 1914/1915. évi állami költségvetés tervezete a tisztviselői létszámba sorozza őket, s a legfelsőbb kitüntetések adományozásánál is hasonló elbánásban részesülnek, az Egyesület kötelékébe való felvételüknek akadályát fennforogni nem látom.”⁸⁵

A válaszból jól látszik, hogy a minisztérium továbbra is a költségvetési törvény által előírt minősítést tekintette mérvadónak, míg a társadalom és maguk az állami tisztviselők is a fizetési osztályokba való besorolásra hagyatkoztak: „Állami tisztviselő az, a kit Ő Felsége a magyar király, annak kormánya, vagy a kinevezési joggal felruházott királyi hatóság nevez ki, a törvényerőre emelkedett állami költségvetésben rendszeresített és az 1893: IV. t.-cz. alapján tizenegy fizetési osztályba, illetve az 1907. évi XXVI. t.-cz. alapján fizetési csoportba (állami tanítók) sorozott állások egyikére, aki hivatalos esküt tett és az állami szolgálá-

84 A vidéki rendőrkapitányok értekezlete. Budapesti Hírlap, 1907. február 19.; Rendőrségi kongresszus. Pesti Napló, 1907. február 19.; Vidéki rendőrkapitányok kongresszusa. Városok Lapja, 1907. március 1.

85 MNL OL K148. 621. doboz 1917. év 26. tétel. 30801/1917.

latban tényleg részt vesz.”⁸⁶ Számunkra mégis azért tanulságos az üzenetváltás, mert az, hogy az Állami Tisztviselők Országos Egyesülete is csak 1917-ig jutott el odáig, hogy egyáltalán szembesüljön azzal a problémával, hogy a detektívek vajon tisztviselőknek tekinthetők-e, jól jelzi, hogy a dualizmus éveiben a detektívek társadalmi integrációja a tisztviselők közé, a tisztviselői társadalmi státusz megszerzése nem sikerült, dacára a fent vázolt „középosztályosodási” folyamatoknak.⁸⁷

A „valóságos forradalmi reform”: a rendies határvonal áttörése

A detektívek számára csak a forradalom hozta meg annak a polgári társadalomban is tovább élő rendi jellegű határvonalnak az áttörését, ami elválasztotta a tisztet az altisztaktól, a tisztviselőket a közegektől. 1918 novemberében 424 kinevezés illetve előléptetés történt az államrendőrségen, és az év végéig ezt még 121 követte.⁸⁸ Összesen 142 eddig rangfokozattal nem rendelkező, fizetési osztályba nem sorolt „detektívet” léptettek elő „nyomozótisztviselővé”: 100 „detektív felügyelőt” neveztek ki a korábban elérhetetlen IX. fizetési osztályba és 46 „detektív főfelügyelőt” a VIII. fizetési osztályba.⁸⁹ A hivatás történetében először detektívek vették át a detektívtestület vezetését: Benyovszky Károly és Kalmár Hugó detektíveket „detektívfőnök-helyettesi” címmel a VII. fizetési osztályba és Kormos Károly detektívet „detektívfőnöki” címmel a VI. fizetési osztályba neveztek ki.⁹⁰ Az üvegplafon összetört. Decemberben még 97 embert neveztek ki a X. és a XI.

86 M. Kir. Állami Tisztviselők Évkönyve 1911. Szerk.: Jablonczay Rezső. Bp., 1911. 5. p. Hasonló definíciót ad A Magyar Állami Tisztviselők Szolgálati Szabályainak Rendszeres Gyűjteménye. Összeállította: Rév Mór. 1901. 1.

87 A tisztviselők szocioökonómiai státusának világháború alatti megváltozására itt nem térhetünk ki.

88 Az államrendőrség, köztük a detektívek szerepére az őszirózsás forradalomban nem térhetünk most ki.

89 Budapesti Közlöny, 1918. november 15.

90 Kormos Károlyt 1919 április 23-án tartóztatták le ellenforradalmi tevékenység miatt. Fogolytörzskönyve: BFL XVI.3. (= Budapesti Forradalmi Törvényszék Fogházának iratai) Fogolytörzskönyv, 1135/1919. <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/330799/view/?bbox=181%2C-2295%2C5644%2C-100> (a letöltés ideje: 2020.12.13.) Benyovszky Károlyt viszont 1919 augusztus 12-én tartóztatta le az ellenforradalmi rendszer. Fogolytörzskönyve: VII.102.a. (=Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai) Fogolytörzskönyvek 301/1919. (<https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/188706/view/?bbox=606%2C-4637%2C4469%2C-3085> [a letöltés ideje: 2020.12.13.]

fizetési osztályba detektívnek.⁹¹ A változásról az őszirózsás forradalom főkapitánya a következőket írta emlékirataiban: „A detektív helyzete igen furcsa volt a múltban. Tisztviselői, inkább fogalmazói munkát végzett (mindenesetre nagyobb mértékben, mint a kezelő tisztviselők) és mégsem tekintették tisztviselőnek őket. Mint Mohamed koporsója lebegett ég és föld között: olyanformán foglaltak helyet a szolgák és tisztviselők közzé beiktatva. Ezt az állapotot nem tartottam és nem tarthattam igazságosnak. Keresztülvittem, hogy tisztviselői státusba kerültek, sőt megnyílt előttük a hatodik díjosztály is. Minden álmuk soha nem remélt mértékben egyszerre valóra vált: megszűnt lealázó, se ide, se oda tartozóságuk, és — már szép pozíciót jelentő — magas díjosztály is nyílt meg előttük. [...] átmeneti hibák nélkül egy valóságos forradalmi reformot keresztülvinni lehetetlen és azok a reform nagy előnyei mellett valósággal eltörpülnek.” (kiemelések tőlem — T.V.)⁹²

Mit érthetett a főkapitány „valóságos forradalmi reform” alatt? Miért tekintette forradalminak? Nem egyszerűen a politikai rendszerváltás frazeológiája áll a kifejezés háttérében, és bár az nyilvánvaló, hogy a reform keresztülvitelét — okkal, ok nélkül — saját magának tulajdonította Dietz főkapitány, nem fellengzőségről vagy önfényezésről van szó. A reform jelentőségét ugyanis az ellenforradalmi rendszer is elismerte, amikor az 1921-ben megjelent főkapitányi jelentésben, a következőképpen fogalmazott: „Legszámottevőbb átalakuláson ment át az 1918–1920 években a detektívtestület. Nemcsak, hogy létszámuk az 1918. évben 550 főre egészített ki, mire égető szükség volt [...], hanem ki kellett emelni a nyomozó szolgálat e legfontosabb ágát a többi belszervvel szembeni inferiorus helyzetéből, mely [...] csak az altiszt és a tisztviselő közötti fokozatot jelentette számukra. Másrészt a magasabb fizetési osztályoknak a detektívek előtti teljesen méltányos megnyitása, mely szintén a 36086/921. sz. belügymin. rendelettel intézményesített, a fizetésemelés jellegével bírt.”⁹³

Bár a forradalomra vagy annak főkapitányára való minden utalás nélkül, sőt bizonyos értelemben annak eredményeit kisajátítva, de a reform jelentősége elismerést nyert az ellenforradalom által is, így megőrizve a „forradalmi vívmányt”.⁹⁴

91 Többnyire rendőröket, de tartalékos tiszteket, altiszteket, díjnokokat, joghallgatót stb. Budapesti Közlöny, 1918. december 29.

92 Dr. Dietz Károly: Októbertől — augusztusig. Emlékirataim. Budapest, 1920. 38–39. p. (a továbbiakban Dietz, 1920.)

93 Főkapitányi jelentés, 1918–1920.

94 Kérdéses, hogy mennyiben állt a Károlyi-kormány által végrehajtott reform háttérében tudatosan átgondolt társadalmpolitikai elképzelés, vagy inkább egy aktuális politikai igény (a rendőrség lojalitásának megszerzése) kielégítésének tekinthető-e.

Legitimációs érvelés a státuszemelkedés hátterében

A Népköztársaság alatt a detektívek szakmai önszerveződése új szintre lépett.⁹⁵ 1919. január 28-án megalakították első szakmai egyesületüket, a Nyomozó Tisztviselők Országos Egyesületét, és márciustól kezdve szakmai folyóiratot is kiadtak Detektív címmel, ami az egyesület hivatalos orgánumának számított.⁹⁶ Az egyesület elnöke Benyovszky Károly detektívfőnök-helyettes lett, a folyóirat főszerkesztője, Benedek Andor rendőri riporter, a szerkesztőbizottságot pedig öt detektív alkotta.⁹⁷ A folyóirat tulajdonképpen a detektívek önreprezentációjának tekinthető, ahogy az első szám első cikkében írta Benedek Andor: „ők kértek meg, hogy csináljak nekik újságot, olyat, amely az ő érdekeiket szolgálja, de egyszersmind megismerteti a közönséggel, hogy tulajdonképpen mi is az a detektív.”⁹⁸ Szintén az önreprezentációt hangsúlyozza az első szám címlapján megjelent cikkében Koch Jenő detektív, szerkesztőbizottsági tag, aki „testületi önvallomásról” ír: „lássák — ilyenek vagyunk”.⁹⁹ Milyen is volt tehát a detektívek önreprezentációja és milyen érveléssel próbálták legitimálni társadalmi státuszuk emelkedését?

95 A szakmai egyesületek, szakmai folyóiratok szerepére a professzionalizáció folyamatában lásd *Wilensky*, 2010.

96 8 Órai Újság, 1919. január 30. 5. p.; Lásd még: A Nyomozótisztviselők Országos Egyesületének hivatalos közleményei. In: *Detektív*, 1919. március. 1. A folyóirat 1919 és 1923 között jelent meg. Az egyesület elérte, hogy a Belügyminisztériumba egy detektívfelügyelőt nevezzenek ki, „aki a nyomotisztviselőket érdeklő ügyekben, mint előadó van beosztva”. Jellemzőnek tartjuk, hogy amíg a forradalom izzó hangulatában a Magyar Nemzeti Tanácshoz való csatlakozást elhatározó forradalmár rendőrök és detektívek „rendőri alkalmazottak szabadszervezete” néven akartak egyesületet alapítani, addig 1919 januárjára már fenti konvencionálisabb névvel és társadalmi tartalommal került sor az önszerveződésre. Az *Újság*, 1918. október 31. 3–4. p.

97 A folyóirat kiadása a Tanácsköztársaság alatt, 1919. március 22 és 1919. decembere között szünetelt. Benyovszkyt 1919. augusztusában letartóztatták, majd decemberben 6 évi fegyházra ítélték, amiből ötöt Vácon le is töltött. 1926-ban perújrafelvételt kért, és első fokon megsemmisítették az 1919-es ítéletet, másodfokon viszont újból 1,5 évre ítélték, amit letöltöttek vettek. Harmadfokon a Kúriához fellebbeztek, de ennek döntése nem ismert előttem, ahogy Benyovszky életútja is feltárára vár még. Letartóztatása után az egyesület elhalt, vagy megszüntették, a *Detektív* 1922. június 14-től már a Detektívtestület Nyudíjpótló és Segélyező Egyesület hivatalos orgánumaként jelent meg. 1926-ban a *Magyar Detektív* címmel indult újra Dr. Csécsey József főszerkesztő és Vécsey Leó felelős szerkesztése mellett.

98 *Benedek Andor*: A becsületes, jó emberek. In: *Detektív*, 1919. március 1. 1. szám.

99 K. J.: A detektív. In: *Detektív*, 1919. március 1. 1. szám

Hangsúlyozták, hogy a detektívek hosszú utat tettek meg, régen megvetett foglalkozás volt az övék, de „ma végre elérte a fejlődés legmagasabb fokát” „tiszteli, becsüli és szereti” a közönség a detektíveket, „nemcsak tisztességes foglalkozás lett”, hanem „hivatás is”. A detektívek hivatása, hogy „életünkre vigyázzanak”, „örködjenek vagyonunkra”, akkor is, ha „szükséget szenvednek”.¹⁰⁰

Különleges jelentősége volt a legitimációs érvelésben egyrészt a specializáció által előmozdított szaktudás, *szakértelem* fejlődésének, másrészt a testület érdemeinek: „Ép úgy, mint a tudományos élet speciális ágakra oszlik, amint csak az jó tudós, aki egy speciális tant művel, ép így csak az a jó detektív, aki egy speciális szakmában képzi ki magát.”¹⁰¹

Ennek tulajdonítható a detektívtestület sikerei, amivel *kiérdemelte társadalmi helyzetét*: „Lassú volt a detektívtestület fejlődési processusa, és csak a forradalom óta érte el azt a pozíciót, melyet munkásságánál és sikerénél fogva régi kiérdemelt magának. [...] míg [hajdan] a közönség a detektívekben magasabb rendőrlényeket látott, rettegett alakokat, addig a kormányhatalom a mindenkori főkapitányok velük mostohán bántak, megsértették önérzetüket, kiölték belőlük az ambíciót, nem egyenrangúsították őket a tisztviselőkkel és mindezek dacára a jó detektív nevenségesen csekély fizetése dacára, temperamentumánál, benső érzésénél és a szakmájához való rajongásnál fogva olyan sikereket ért el, amelyekkel ezt a testületet a nyugateurópai detektívtestületek mellé, sőt, sok esetben fölébük helyezte.” (kiemelések tőlem — T. V.)¹⁰²

A cikkek azt is hangsúlyozták, hogy a tisztviselői státusz megadásával a kormány „nem politikai érdeemeket akart jutalmazni”, hanem belátta, hogy a detektívek ezt már korábban kiérdemelték, nekik ehhez „joguk van”. „Nyomozótisztviselőink már régen megérdemelték volna ezt, de a régi korhadt rendszer mindig csak arra törekedett, hogy őket szolgaságban tartsa.” — fogalmazott egy anonim cikk.¹⁰³ Dietz Károly is hasonlóan az *érdemmel* és a *szakértelemmel* legitimálta az átminősítést: „A detektív-testület közismert doyenjei becsületes, évtizedes munkával és a hosszas gyakorlat útján elsajátított szakképzettséggel megszerezték rá a *qualifikációt*, hogy felsőbb díjosztályokba bejussanak: a jövőre nézve pedig olyan magas *nívójú detektívtestület szervezése és kiképzése lebegett szemem előtt, mely*

100 Korcsmáros Nándor: Újságíró és detektív. In: Detektív, 1919. március 1. A szerző hangsúlyozta, hogy a lap küldetése küzdeni „mindazért, ami a detektívek erkölcsi és anyagi érdekeit illeti”.

101 Kovács Arnold: Hajdan és most. In: Detektív, 1919. március 1.

102 Uo.

103 Sándor László, a detektívek barátja. In: Detektív, 1919. március 1.

általános és szakképzettség szempontjából is minden igényt kielégít, úgy hogy akár jogvégzettséggel is szívesebben választhatja bárki életpályájának.”¹⁰⁴

Egy másik írás szerint a detektívek „a jogrend legkiválóbb fenntartói” és társadalmi pozíciójukat a magas műveltséggel indokolta: „[...] a közönségnek egész téves fogalmi vannak a detektívekről. Nagyon sokan azt hiszik, hogy a detektív nem egyéb, mint polgári ruhába öltözött rendőr. Óriási tévedés! A magyar államrendőrség detektívjei, magas műveltségi fokon álló tisztviselői kart alkotnak, a detektív tehát nem polgári-rendőr, hanem tisztviselő, éppen olyan tisztviselő, mint a rendőrtisztviselői kar tagja, vagy a bíró, az államügyész és katonatiszt. A detektív-tisztviselői kar tagjai azonban egyenkint, személy szerint is elsörendű emberek. Nagy többségük érettségét tett, igen sokan jogvégzetek, [...] A magyar államrendőrségi detektív-tisztviselői karban vannak egykori katonatisztek, ügyvédek, orvosok, államhivatalnokok, újságírók, sőt van egy-két volt lelkész is. [...] többen a doktorátus előtt állnak.”¹⁰⁵

Fontos szerepet töltött be az áldozatkészség hangsúlyozása, hogy a detektívek a személyes, családi érdekeiket alárendelik a hivatásuknak, a társadalom, a közjó érdekeinek: „Családját kénytelen elhanyagolni, ebédre nem járhat haza, az éjszakai a nyomozások foglalják le, minden héten inspekciónak kell tartania, hivatalos idejét úgy kell meghosszabbítania, ahogy éppen a nyomozás érdeke kívánja. Ezer veszedelem közt éjjel vánszorog haza kültelki lakására a kimerült detektív.”¹⁰⁶

Az áldozathozatalt hangsúlyozta Székely Vladimir rendőrfőtanácsos is, amikor védelmébe vette a detektívek státuszemelését párhuzamot vonva a világháború után presztízsükben megnövekedett katonákkal: „Mondják, suttogják, hogy a detektívek — rozettáit és aranygallérjait akarják elvenni. Ne méltóztassanak mosolyogni, jól mondtuk. Nem is oly rég ugyanis legnagyobb sérelme volt a budapesti detektívkarának, mely annyi intelligens, nagyműveltségű, képzett embernek adott helyet, hogy az — alkalmazottak kategóriájában szerepelt csupán. A detektív [...] valami középfok volt az altiszt és tisztviselő között. Sehogy sem volt elhelyezve a beamteri hierarchiában. Végre tavaly szanálták ezt a bizonytalanságot, úgy, hogy ma a közdetektív is a marsallbotot hordozhatja tarsolyában. [...] Ennek valamelyes visszacsinalásáról suttognak most, remélhetőleg csak a szellők. Mert egyenesen szerencsétlen ideának tartanók. Nem címkorságok védelméről van itten szó, hanem szükségességekről.”

104 Dietz, 1920. 39–40. p.

105 Dr. Simonyi Sándor: Miből él a detektív? In: Detektív, 1920. március 17. 11. szám.

106 Uo. .

„A detektív a törvény és társadalom katonája, aki esküjével a végnélküli háborúra esküdött fel, melyből csak rokkantan, vagy összetörve lehet majd valami szegényes nyugdíjjal megint a front mögé hátrálni. [...] detektív voltuk mellett a szó szoros értelmében idegeikkel s teljes fizikumukkal szolgálják a közt.”¹⁰⁷ (kiemelések az eredetiben – T. V.)

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a detektívek önreprezentációjában, a társadalmi fölemelkedést alapvetően a specializáción nyugvó *szakértelemmel*, az egyéni érdekeket a közérdek miatt háttérbe szorító *áldozatkész* hivatástudattal, a magasabb általános *műveltséggel*, de legfőképp *az érdemekre való hivatkozással* próbálták legitimálni.¹⁰⁸

Rendek és/vagy osztályok?

A társadalmi mobilitás többdimenziós empirikus megragadása és a kollektív önreprezentáció elemzése után érdemes feltenni a kérdést, hogy milyen logikát követett a detektívek esetében a csoportképződés, milyen jellegű társadalmi gyakorlat formálta, befolyásolta a dualizmus kori rétegződést a társadalomnak ebben a szegmensében.¹⁰⁹ Se a tisztánlátást, se a precíz megfogalmazást nem segíti elő a hagyományos kategóriánk jelentéseinek sokrétűsége, de azért sem a próbálkozást, sem a fogalmakat nem mellőzhetjük.

Történeti-jogi értelemben vett rendi csoportképződésről, elhatárolásról nem beszélhetünk, mert az egyének szabadon léphettek be, illetve ki ezekbe a foglalkozási-társadalmi csoportokba, és ezek státusza jogi értelemben nem öröklődött utódaikra. Bár egy prozopográfiai elemzéssel megfelelő forrásadottságok mellett valószínűleg bizonyítható lenne, hogy a nemesi címmel, tehát történeti-jogi értelemben vett rendi eredetű nemesi ranggal rendelkezők aránya a csapatviszti karban — akik, mint láttuk a legaktívabban és legélesebben léptek fel a detektívek tisztviselői karból való társadalmi kizárása mellett — szignifikánsan magasabb volt, mint a detektívek között, és ebben az értelemben úgy tűnhet, hogy

107 *Székely Vladimír*: A budapesti detektív. In: *Detektív*, 1920. június 16.

108 *Vö. Tóth*, 1991/a. 87. és 122. p. Az érdemek között azonban a „politikai” jellegűeket elutasították. Az önképük szerint nem a forradalomban való részvételükkel, hanem azt megelőzően a társadalom védelmében kifejtett munkájukkal érdemelték ki a státuszemelkedést.

109 *Czoch Gábor*: A társadalmi rétegződés vizsgálata mikrotörténelmi szempontból. In: *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok*. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2003. 44–60. p. (Rendi társadalom — polgári társadalom 12.)

a lehatárolás egybeesik az egykori történeti-jogi rendi választóvonallal, mintha annak bázisán épülne fel a válaszfal, de az egybeesés még nem teremt automatikusan kauzális kapcsolatot. Mindazonáltal kijelöli a kutatás egyik további útját a prozopográfia irányába.

Ha az osztályképződés szempontjaira vagyunk tekintettel, akkor azt mondhatjuk, hogy nem látunk éles különbségeket a csapattisztek és a detektívek között se a jövedelem, se a képzettség, se a választójog, se a „külső életkörülmények” (pl. lakás) tekintetében, sőt a detektívek mozgásirányát kifejezetten „középosztályosodásként” írjuk le. Az „állam” (törvényhozás, belügyminisztérium) részéről már 1886-tól egyértelmű a folyamatos törekvés, hogy megpróbálja „középosztályi jellegű” foglalkozássá alakítani a detektív foglalkozást. Igaz, hogy erre a forradalomig egyértelműen nem kerül sor, mégis közelebb álltak az alsó-középosztályhoz, mint az altiszti-kispolgári szinthez.¹¹⁰ Kövér György a címzések és megszólítások változásai alapján négy metszetben (a történeti jogi rendi tagoltság, a katonai rangok, hivatalnoki kar és a polgári foglalkozások) elemezte a rang- és presztizs tengely mentén a dualizmus kori társadalmi mozgásokat és differenciálódást. A bürokratikus intézmények esetében ő is azt figyelte meg, hogy „az »alsó-középosztály« markáns leválasztása történt meg; először csak a kisebb hivatalok tisztviselőinek elég drasztikus leszakításával.” A négy metszetet egymás mellé helyezve arra jutott, hogy „a mindvégig szilárd polcon tartott polgárok mellé az alsó hivatalnoki beosztások, iparosok, kereskedők, végül altisztek azonos rétegbe szorítása nem rendies, hanem nagyon is osztályszerű megkülönböztetésen alapult.”¹¹¹ A detektívek esetében viszont azt láttuk, hogy jelentős osztályalapú különbségek nem választották el őket a csapattisztektől, és a létezők is csökkenő tendenciát mutattak, így az ő esetükben a lehatárolás egyéb okait és logikáját kell feltételeznünk.¹¹²

110 Kovács I. Gábor „új tekintetéseknél” hívja ezt a réteget. A „hierarchikus szintek”-et több publikációjában is használta azóta, de legalaposabban kifejtve lásd *Kovács I. Gábor – Kende Gábor: A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon*. In: *Kovács István Gábor: Elíttek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Budapest, L’Harmattan, 2011. 99–198. p., különösen: 151–192. p.

111 *Kövé György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig*. In: *Uő.: A felhalmozás íve*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 174–186. p. (185.)

112 „[...] a társadalmi különbségtétel »rendi« logikájának különféle, összetett aspektusai nagyon hosszú ideig nem illannak el, sőt, makacsul fennmaradtak a mégoly egyértelműen ipari, modern és kapitalista környezetben”. *Böröcz József: „Státusz” — „rendieség” — „rendiség”*: A feltéte-

Ha annak a társadalmi gyakorlatnak a magyarázatát keressük, hogy a dualizmus idején detektíveket miért nem léptettek elő detektívfelügyelővé, az osztályszempontú megközelítés véleményem szerint nem ad kielégítő választ. Az állás nem volt törvényileg képesítéshez kötve, így jogszabályi akadály nem volt a kinevezéseknek.¹¹³ Albisi Barabás Péter, nemespalágyi Palágyi Kálmán és szombatfalvi Szombatfalvy Albert jogvégzettség nélkül lettek kinevezve, sőt Szombatfalvy 1890–1899-ig érettségi nélkül vezette a detektívtestületet, végül 1901-ben tanácsosi ranggal (VII. fiz. o.) ment nyugdíjba.¹¹⁴ Ezek a példák jól mutatják, hogy alapvetően nem a jogvégzettséghez való ragaszkodás, tehát nem a professzionalizálódó csoportokra jellemző individuális képesítési követelmények előírása (kredencializmus) állt a társadalmi gyakorlat háttérében.¹¹⁵ Ha csak a képesítés számított volna, akkor az ilyenekkel egyébként rendelkező detektíveket is előléptethették volna. Bár nem zárható ki, de nem gondolom, hogy annak lenne döntő jelentősége, hogy történetesen mind a hárman nemesek voltak és ebből

les társadalmi kirekesztés/beengedés és az intézmény-átalakulás szociológiája. In: *Üö.*: Hasított fa. Budapest, L'Harmattan, 2017. 219–267. p. (243.) (a továbbiakban: *Böröcz*, 2017.)

- 113 „A *rend* fogalma ezzel szemben azt a jogilag és társadalmilag rendkívül specifikus, kollektív folyamatot ragadja meg, amelyben a társadalmi zár kizárólag az egyéni teljesítménytől független összefüggések révén jön létre.” *Böröcz*, 2017. 229. p.
- 114 Barabás Péter Aradon „rendőrhadnagy vizsgát” tett, Palágyi Kálmán 8 főreált és a Ludovika tisztképző tanfolyamát végezte el, Szombatfalvy Albert pedig egy kimutatás szerint 7 gimnáziumi osztályt végzett, egy másik jelentésben viszont a Belügyminisztérium számvevősege csak 4 gimnáziumi osztályt írt. Palágyi Kálmánra: MNL OL K 148. 123. doboz 1887. XIV. F. 1099.; Barabás és Szombatfalvy végzettségét tartalmazza a kimutatás: MNL OL K 148. 105. doboz 1885. XIV. F. 17., a BM számvevősegi jelentés: MNL OL K 148. 231. doboz 1899. XIV. F. 1159. Albisi Barabás Péter Barabás Béla függetlenségi párti országgyűlési képviselő öccse volt, aki emlékirataiban egy alig hihető történetet ad elő öccse kinevezéséről, de azt ő is elismeri, hogy öccsének nem volt meg a kvalifikációja: „Neki azonban csak három gymnasiumi végzettsége lévén, nem volt minősítve arra az állásra, amire folyamodott.” *albisi Dr. Barabás Béla: Emlékirataim 1855–1929.* Arad, 1929. 56–57. p.
- 115 Frank Parkin elkülöníti a társadalmi kirekesztés individualista (pl. kredencializmus) és kollektivistista (csoportjellegzetességeken alapuló) stratégiáit. Ha csak azokra a detektívekre vonatkozott volna a kizárás, akik nem rendelkeztek a megfelelő képesítéssel, akkor individuális, polgári, teljesítményelvű társadalmi kirekesztésről beszélhetnénk, de mivel a társadalmi gyakorlat háttérében a foglalkozási csoportra vonatkozó rendi jellegű értékkepzeteknek és minősítéseknek a továbbélése állt, amelyek erősen kötődtek a szociális származás kollektív felfogásához is, így itt a kizárás kollektív-korporatív stratégiáját véljük felfedezni. *Parkin, Frank* (2013 [1974]): *A társadalmi elzárkózás stratégiái az osztályok kialakulásában.* (Ford.: Berényi Eszter.) In: *Társadalmi rétegződés olvasókönyv.* (E-book). Angelusz Róbert, Gecser Ottó és Éber Márk Áron (szerk.) Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar. 91–100. p.

kifolyólag egyéni protekcióban részesültek volna. Egy ilyen magyarázat homályban hagyná a kinevezési gyakorlat mögött álló kollektív mentalitás jelentőségét. Véleményem szerint ők és a többiek is azért tölthették be a detektívfelügyelői állást, mert már azt megelőzően olyan pozícióban, állásban voltak, ami számukra biztosította azt a társadalmi státuszt, azt a *társadalmi megbecsülést*, ami őket a kinevezésre *qualifikáltta* tette, minősítette, függetlenül a jogvégeztségtől. Barabás és Szombatfalvy a fogalmazói karból, Palágyi pedig a felügyelői karból lett kinevezve. Ezek „tisztí”, „tisztviselői” társadalmi státuszt jelentettek, akkor is, ha néhány ide rangsorolt állás javadalmazása nem érte el a detektívekét, és dacára annak, hogy a költségvetési törvények szerint a detektívek állása is tisztí állásnak minősült volna. A társadalmi gyakorlatot elemezve tehát azt mondhatjuk, hogy a detektívek és a tisztviselők között weberi értelemben — Bertalan László kifejezésével élve — „viselkedésszociológiai” rendi határ húzódott, és ennek a kialakulásában elsődleges szerepe nem a származásnak, hanem „a foglalkozásnak kijáró presztízs”-nek volt.¹¹⁶

Elevenítsük fel újra Max Weber „társadalmi osztály” fogalmát is, amelyben a társadalmi csoportokat az egyén életében, vagy az egymást váltó generációk során könnyen lehetséges és gyakran előforduló mobilitás szerint különítette el. Ha így nézzük, markáns a különbség a csapattisztek és a detektívek között. Mint láttuk, a rendőri csapattisztek k. u. k. vagy honvédtisztek (hadnagyok, főhadnagyok) közül rekrutálódtak. A hadseregből való kilépésük és rendőrtisztté való válásuk egyértelműen presztízscsökkenést és a felfelé irányuló mobilitási lehetőség lezáródását jelentette számukra. Ebben a helyzetben úgy érezhették, hogy ha egy rangosztályba kerülnének az általában érettségivel sem rendelkező, gyakran a besorozott rendőrtisztjeik közül kikerülő detektívekkel, az aláásná a tekintélyüket,

116 Weber, 1987. 307–308. p. A dualizmus korában a foglalkozások szerinti társadalmi „elkülönözködésről” „elszigetelődésről”, „társadalmi válaszfalokról” Concha Győző többször írt — kritikusan. „Életpályák, foglalkozások szerint szigetelődnek el egymástól az emberek, külön rendekre, karokra válva.” Concha Győző: A társadalomról. In: Budapesti Szemle, 1895. 222. szám. 347–363. p. (352.) Lásd még „A legszabadelvűbb, a jogegyenlőségért buzgó lélek sem bírt a társadalom valóságos útvesztőjében eligazodni, ha azt a munka különbségeire, vagyis a rendi különbségekre tekintet nélkül csupán a látható, kézzelfogható vagyoni osztálykülönbségekkel akarta megérteni a fölé, alá, mellérendelés, a becsületnek, divatos névén a presztízsnak igen eltérő tüneteit, még a tiszta gazdasági munka körében is föllépő jelenségeit.” Concha Győző: Van-e magyar társadalom? Nincs. In: Társadalomtudomány, 1927. 3–5. sz. 145–162. p. (151.) (a továbbiakban: Concha, 1927.) Concha felfogását bírálta Schvarcz Gyula egy recenziójában. (álnéven „-y-”, és cím nélkül jelent meg) In: Athenaeum, 1895. 1. sz. 103–126. p. különösen 115–121. p. Vö.: „Előbújnak ekként a *status et ordines*, a régi karok és rendek, csak-hogy az állások és foglalkozások álarca alatt.” – Concha, 1927. 152. p.

tovább rombolná a presztízsiüket. Ez már csak azért is skandalumnak tűnhetett számukra, mert a katonai tisztikar is élesen elhatárolódott az altisztek tisztikarba történő kinevezésétől. Weber „társadalmi osztály” fogalma tehát hasznosnak tűnik a korporatív kirekesztés értelmezéséhez: a detektívek és a tisztviselők nem alkottak ebben az értelemben egy „társadalmi osztályt”.

Az, hogy a dualizmus kori társadalmi rétegződésen az 1848 előtti történeti-jogi rendiség valamilyen értelemben lenyomatot hagyott, általánosan elfogadott szemlélet a társadalomtörténészek között, vita arról van, hogy ez a kontinuitás, milyen jelenségekben, hogyan nyilvánult meg és milyen fogalmakkal értelmezhető.¹¹⁷ Ennek a kontinuitásnak az értelmezésével — különösen a foglalkozási struktúra-osztályozásban és a foglalkozások státuszában — a legmélyrehatóbban Tóth Zoltán foglalkozott, aki tézisszerű tömörséggel és talán legradikálisabban akkor fogalmazott, amikor azt állította, hogy „a rendiség rendszerként, tehát nem sporadikus maradványaiban élte túl a [z 1848-as] polgári forradalmat.”¹¹⁸ Ehhez

117 „[...] a rendiség történeti-jogi értelemben vett megszüntetése után is tovább éltek annak viselkedésszociológiai értelemben vett jelenségei. Ennek mértékéről, megjelenési módjairól vannak ugyan viták, de a történeti-szociológiai irodalomban eléggé általánosan elfogadott, hogy a társadalom presztízviszonyaiban ez mindenképpen megragadható.” — *Kovács I. Gábor*: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáséletben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfái. Budapest., ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 47. p. „A magyar társadalom leírásában a rendiség-rendiesség témájához kapcsolódó kérdéseknek van talán a legnagyobb jelentősége. A rendit, illetve a polgárit (és bármely más tulajdonságokat) elsősorban nem az egyének valamely körében keressük, hanem az intézményekben és azoknak a reprezentációknak a természetében, amelyekkel az emberek azonosítják magukat.” — *Bódy Zsombor*: Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938. Budapest, L'Harmattan, 2003. 61. p. Bizonyos kontinuitás létét a társadalmi viszonyokban még Schvarcz Gyula is elismerte: „[...] ezen társadalmi átalakulás mindaddig csakis a társadalom külső kereteire, az újonnan szerveződött nagy kapcsolatok körvonalaira szorítkozhatott, a nélkül, hogy e keretek tartalma szintén teljesen át bírt volna már idomulni a modern állameszme és a modern társadalmi eszme irányában. [...] ne csodálkozzunk másfelől azon sem, ha azt látjuk, miszerint maga a társadalom nem bírta követni ily gyorsan politikai átalakulásunkat.” — *Schvarcz Gyula*: Adalék a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez. Budapest, MTA, 1889. 41. p.

118 *Tóth*, 1991/b. 16. p. „A kétféle társadalomszervezeti rendszer forradalmi változásokon is átívelő természetes folyamatosságát a folyamatosan itt élő népesség műveltsége közvetíti, s ez önmagában véve nem tekinthető az elmaradottság bélyegének.” — *Tóth*, 1991/a. 75. p. „A kétféle, késői rendi és polgári társadalomszervezet egymásra hatását — Hofer Tamás kifejezésével élve, egymásba hatolását — én közvetettebbnek, inkább a gazdát cserélő formákhoz, műveltségünk jelenségeinek szélesebb köréhez látom kötöttnek, mint Hajnal, aki élő és konstituált rendi csoportok és intézményeik folyamatosságát, illetve ezek átalakulását kereste.” — *Tóth*, 1991/a. 123. p.

kapcsolódó gondolatai tömör összefoglalásának idézésével indítottuk a tanulmányunkat.

Hogy ez a társadalmi „elkülönözködés” detektívek és tisztviselők között nem csak osztályképződés formájában jött létre, hanem a társadalmi értékelésben megnyilvánuló rendi örökség továbbélését jelentette, arra a hivatali eskü szabályozása is jó példa. A történeti-jogi rendiség korában a mobilitási lehetőségeket „a személyeknek sátust adó közösségi csoporttagságok minősége szabta meg”, és a rendi határok, rendi csoporttagságok átlépését rítusokkal szabályozták.¹¹⁹ Kulturális antropológiai értelemben a hivatali eskü is ilyen átmeneti rítusnak számít, egy olyan performatív megnyilatkozásnak, ami megváltoztatta az esküt tevő társadalmi státuszát.¹²⁰ Hivatali esküt alapvetően egyszer kellett csak tenni — az állami szolgálatba való felvételkor. Az se érdektelen, hogy a tisztviselőknek más esküt kellett tenniük, mint az altiszteknek és szolgálóknak, de ami a rendies csoportképzés szempontjából számunkra jelentőséggel bír, hogy azonos szolgálati ágon belül maradván újabb kinevezések esetén csak abban az egy esetben kellett újra esküt tenni, ha valaki „altisztból vagy szolgálóból neveztetik ki tisztviselővé”.¹²¹ Az altiszteket a tisztektől tehát véleményem szerint „rendi” jellegű határok is elválasztották, és a dualizmus korában a „középosztályosodásnak” nevezett tendenciák következtében az altiszti rétegből elindult detektívek eljutottak ehhez a „rendi határhoz”, majd az állami beavatkozási kísérletek ellenére tartósan beszorultak alá. Az 1918-as „forradalmi reform” ennek az áttöréseként értelmezhető.

A „forradalmi” jelző tehát véleményem szerint annak a „társadalmi értékelésben” (Weber) megnyilvánuló, „társadalomszervezeti műveltségünk rendies rétegéhez” (Tóth) tartozó, a műveltségben érték-képzetek és minősítések formájában tovább élő társadalmi határnak az áttörését jelentette, ami a történeti-jogi rendiség lebontása után, immár nem közjogi formában, de a társadalmi gyakorlatban

119 Horváth Gergely Krisztián: A „torlódott szerkezettől” a „zsilipelésig”: történelemszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében. In: Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére. Szerk.: Horváth Zita – Rada János. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2017. 13–34. p. (20–21.)

120 John L. Austin: Tettek ért szavak. A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások. S.a.r.: J. O. Urmson. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.

121 6451/98 ME. számú rendelet. In: Belügyi Közlöny, 1898. 14. sz. 329–330. „A polgári társadalom rendies működését sem egyedül a jogi folytonosság, hanem az egyént [...] »a bölcsőtől a sírig« elkísérő rítusok mögött továbbélő minőségi képzetek, »előítéletek« örökítik át.” - Tóth, 1991/a. 95. p.

korlátozta például a detektívek intragenerációs társadalmi mobilitását, így a polgári osztályszerkezetben is egy „rendies” jellegű tagoltságot fenntartva.¹²²

Az államrendőrség és benne a detektívtestület két világháború közötti újjászervezése már nem tartozik a témánkhoz, ezért csak arra szorítokozom, hogy jelezsem, hogy végül nem vették el a detektívek „rozettáit és aranygallérjait”, a társadalmi státuszuk 1945-ig már nem változott.

Ha már Tóth Zoltántól vett idézettel kezdjük tanulmányunkat, befejezésül is álljon itt egy tőle vett idézet: „Az egyén a polgári korban is rendi emancipációs szempontból értékelte társadalmi mobilitásának szinte minden formáját a faluból, mint paraszti közösségtől a »szabad levegőjű« városba vándorlástól, a foglalkozási mobilitáson keresztül az asszimiláció különböző formáig. Minőségi képzetek fűződnek a vagyoni különbségekhez, a felekezetiességhez, a nemzetiséghez, s ezek befolyásolják a minősített morális közösségek egymással szemben tanúsított bánásmódját s társadalmi mobilitási felfogásukat is. E minőségük nélkül — ahogy a szociológus Leopold Lajos századunk elején még nagyon árnyaltan érzékelte: presztízsiük nélkül — értelmezhetetlenek a foglalkozások is, amelyek elvben a társadalmi munkamegosztás értékmentes tevékenységi területei, építőkövei lennének.”¹²³ A különböző foglalkozások „rendi örökségének” számbavétele úgy vélem hozzájárulhat a közép-európai, így magyarországi professzionalizáció folyamatának az angol-amerikaitól eltérő sajátosságainak a megértéséhez.

122 Vö: „A rendiesen rangsorolt csoportokban élők számára jogi helyzetük társadalmi állapotokat (kondíciókat) teremt, amelyeket már az is tovább éltet a polgári átalakulás után, hogy a közösségre jogfosztott státus individualizált formában gyakorlatilag változatlan pozíciót jelentett. A kontinuitásnak talán ennél is erősebb mozgatója az ezekhez a társadalmi kondíciókhoz fűződő érték-képzetek, minősítések továbbélése a műveltségben, amely a később hasonló kondíciók közt élőkre is közvetíteni képes rendies pozíciókat.” – *Tóth*, 1991/b. 18. p.

123 *Tóth*, 1991/a. 76. p.

UMBRAI LAURA

A SZÉKESFŐVÁROSI KÖZPONTI LISZTHIVATAL AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN*

A huszadik század első évtizedére a tömegek élelmiszerellátásának megszervezése az egyik legjelentősebb és legösszetettebb kérdéskörre vált. A világháború kitörésével a probléma újabb színezetet kapott. A hadviselő országoknak a hadszíntér és a hátszín között kellett (jellemzően utóbbi rovására) megosztaniuk a rendelkezésre álló élelmiszerforrásokat.

A háború által előidézett kivételes viszonyok természetes következménye volt az áruhiány és az azt kísérő áremelkedés. A hadsereg elvonta a földekről a munkáskezet,¹ miközben felduzzasztott létszámával jelentős keresletet támasztott, növelve az áruhiányt és az árakat² a városi piacokon. A lakosság számára az importlehetőség beszűkülése miatt is egyre kevesebb áru érkezett Budapestre, a felvásárlás pedig még inkább gerjesztette a drágulást. A közvélemény mindezek miatt egyre sürgette az állami beavatkozást, ami csakhamar tüneti kezelésként,

* A tanulmány az MTA Prémium posztdoktori kutatói program támogatásában a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében végzett munkám alapján született.

1 *Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.*, Budapest, 2014. 163. p. (a továbbiakban *Hajdú – Pollmann*, 2014.); *Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején.* In: *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után.* Szerk.: Bódy Zsombor. Budapest, 2018. 151–194. p. (154.)

2 A hadsereg szükségleteit nem valamely állami szerv, vagy kizárólag erre hivatott hadi szállítók biztosították előre megállapított mentrend és meghatározott ár mellett, hanem a konjunktúrát éppen meglovagló, sokszor az adott kereskedelmi ágba frissen belevágó elemek, akik egymásra licitálva, végső soron a lakosság rovására emelték az árakat. Lásd pl. Folkusházy Lajos jelentése a drágaságról a Közigazgatási Osztály ülésén. A Budapesti Központi Segítő Bizottság Közleményei. A Fővárosi Közlöny (A továbbiakban FK) melléklete 6. sz., FK.1914. október 30. 4. p.

ármaximálások³ bevezetésében öltött testet.⁴ Mindezzel azonban az áremelkedések valódi okát, az áruhiányt nem tudták megszüntetni. Így a legtöbb európai nagyvároshoz hasonlóan, a budapestiek ellátásának biztosítása, illetve a szűkös készletek igazságos elosztása érdekében a jegyrendszer bevezetéséhez és annak fokozatos kiterjesztéséhez folyamodott a kormányzat. A lakosság arányos ellátásának megszervezéséhez pontos képet kellett szereznie az országos készletekről, hogy annak ismeretében dönthessenek egyes cikkekre vonatkozóan az export tevékenységet korlátozó kontingensek bevezetéséről, a szabott áron történő rekvirálás elrendeléséről, illetve a már említett jegyrendszer bevezetéséről.

-
- 3 Az első országos ármaximálásra 1915 márciusában, a gabona- és kukoricaliszt tekintetében került sor az 1114/1915. ME. rendelettel. Ezt követte júliusban a búza, a rozs, a kétszeres, az árpa és a zab árának maximálása. 1915 szeptemberében a kormányzat felhatalmazta a városokat, hogy saját területükre vonatkozólag is maximálhassák az árakat olyan termékek esetén, amelyek helyzetét az országos rendeletek még nem rendezték. Ennek nyomán 1915 szeptemberében Budapesten maximálták a kenyér és a zsemle árát is. Ez utóbbival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a sütőiparosok a lisztet ekkor már csak a főváros útján szerezhették be, és a kenyeret is csak Budapest határain belül értékesíthették. Helyi rendelet tiltotta meg ugyanis a mezőgazdasági termények, lisztneműek és egyes mezőgazdasági terményekből előállított ipari cikkek kivitelét. A Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) bővelkedik olyan kihágási ügyekről szóló iratokban, amelyek liszt vagy kenyér engedély nélküli kiszállításáról számolnak be. Lásd: A tanács jelentése a közélélmezés állapotáról FK 1915. október 5. 1896–1897. p.; A VIII. ügyosztály felterjesztése a szállítási igazolványok ügyében kiadott 4551/1915. ME rendelet kiterjesztésére a tengelyen való szállításokra, 1916. január 16. BFL IV.1407.b (=Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai, Tanácsi ügyosztályok központi irattára) 4993/1916-VIII. isz. (14/1916-VIII. lev. sz.)
 - 4 Az országos ármaximálás mellett a városok is kaptak jogot helyi maximális árak megszabására, ami azonban kétélű fegyver volt. Hiszen amint egy-egy cikk árát megszabták, az rögtön más településen keresett magának kedvezőbb értékesülési módot. Ezért a helyi ármaximálás csak „gyorsan romló” áruk esetén hozhatott eredményt. Ilyen árucikk volt a kenyér, a tej és a jég. A főváros ezért 1915 júliusától „félhivatalos” megoldást választott, és felhívta a vásárcsarnokok igazgatóját, hogy az érdektelt szakkörök bevonásával szervezzen meg egy ártájékoztató és árelenőrző bizottságot, hogy legalább a vásárcsarnoki árak esetén megállapítsa az aktuálisan elfogadott árakat. Természetesen a nyilvánosságra hozott árjegyzékek nem értek fel az ármaximálásokról hozott állami rendeletek erejével, de a piacokon mindenképpen gátat szabtak a féktelen áremelkedésnek, valamint a rendőrségnek is hivatkozási alapot szolgáltathattak az árdrágítók szembeni fellépésre, és ezáltal a feketepiac visszaszorítására. Lásd: A tanács és a népélélmező bizottság együttes jelentése a közélélmezés állapotáról a közgyűlésnek, FK 1915. október 5. 1897. p.

Budapest lisztellátottsága

Az élelmiszercikkek ára általában a gabona, illetve a liszt árán keresztül a kenyér árához igazodott. A kenyérszemesítőkről egymás után eltűnő élelmiszercikkek pótlására a burgonya mellett a kenyérféleségek voltak a legnépszerűbbek, a liszt biztosítása a lakosság számára elsőrendű kérdés volt. A főváros lisztellátottságát azonban a háború elejétől meghatározta a készlethiány és a drágaság⁵. Mindkettő azt eredményezte, hogy a magánkereskedők által irányított gabonaellátás helyét mindinkább átvegye a központosított hatósági ellátás.⁶ Így a gabona-ellátottság szempontjából is kiszolgáltatottabbá váló Budapest a saját beszerzései mellett egyre inkább az állami rekvirálásokból a lakosoknak juttatott szűkös és csak részletekben érkező gabonamennyiségre volt utalva. Ilyen körülmények között a kétes eredményű helyi ármaximálások mellett mindinkább a takarékoskodás újabb formája, a kevert lisztek alkalmazása⁷ került előtérbe a város háborús köz-élelmezési stratégiájában.

- 5 A gabona áremelkedése az 1913. évi rossz termésre, valamint a gabona és a liszt ára között mutatkozó aránytalan különbségre, a „*spannungra*” vezethető vissza. Ez utóbbi a világháború előtti évtizedekben mindig 12 K körül mozgott, a háború kitörésekor azonban hirtelen 20-22 K-ra ugrott, a hadsereg fokozott igényei, és annak speciális vásárlási gyakorlata miatt. Folkusházy Lajos jelentése a drágaságról a Közgazdasági Osztály ülésén. A Budapesti Segítő Bizottság Közleményei, FK melléklete 6. sz., 1914. október 30. 10. p.
- 6 Kezdetben a főváros nagyobb élelmiszercikkek beszerzésével próbált gondoskodni a lakosság ellátásáról, miközben az állam is megkezdte a maga felemás rekvirációs politikáját. 1915 januárjában a kormány létrehozta a rekvirált búza átvételére és szétosztására az Országos Gazdasági Bizottságot, amely elvileg maximált áron, (gyakorlatban az önkéntes beszolgáltatóknak prémiumot ajánlva) maga is árfelhajtóként működött. 1915 júniusában pedig azzal a céllal jött létre a Haditermény Rt, hogy beszerezze, tárolja és forgalmazza a háború folytán közérdekből szükségessé váló mezőgazdasági terményeket. Az OGB feloszlata 1917. augusztus 8., BFL IV.1407.b. 82582/1917-VIII.isz. (1221/1917-VIII.levt. sz.; Szabó Ferenc: Háborús idők köz-élelmezési tanulságai. In: Közgazdasági Szemle, 1915. 221–244. p. (237.); Budapesti Közlöny, 1915. 139. sz. június 17. 8–9. p.; Hajdú – Pollmann, 2014. 163.; Egry Gábor: Kukoricakenyér, pacal és vizezett tej. Ellátás és fogyasztás az első világháború idején. I.: Háborús mindennapok — mindennapok háborúja. Magyarország Nagy Háborúja — ahogy a sajtó látta 1914-1918. Szerk.: Kaba Eszter, Budapest 2017. 291–313. p. (305-306.)
- 7 Így a búzaliszt mennyiségét az egyelőre még olcsóbb szurrogátumok (árpa, majd kukorica) hozzákeverésével tudták növelni. Ezeket a főváros szabott áron osztotta szét a pékek között, és a Községi Kenyérgyár is átállt a kukoricakenyér gyártására: A Közélelmezési Bizottság ülése, FK 1914. november 13. 2763. p.; Bódy Tivadar hozzászólása: FK 1915. február 12. 291. p.; Póthirdetmény a tengeri liszt árának megállapítása iránt, FK 1915. március 5. 382. p.; Umbrai Laura: Mit evett Budapest? A főváros élelmezéspolitikájának kialakulása és működése az

Tanulmányok

1915 elején három csoportba osztották a forgalomban lévő lisztek, majd áprilistól főző- és kenyérlisztre redukálták a lakosság számára árusított lisztféleségeket.

1. táblázat A forgalomban lévő liszt-típusok (1915. január)

Elnevezés	Tartalom	100 kg ára 1915 január- jában
<i>Nem kevert lisztek</i>		
nullás/fehér vagy finom tész- taliszt*	100% búza	68 K 68 f
árpaliszt	100% árpa	44 K 18 f
kukoricaliszt	100% kukorica	44 K 32 f
burgonyaliszt	100% szárított burgonya	42 K
rizsliszt	100% rizs	44 K 32 f
<i>Kevert lisztek</i>		
főzőliszt**	70% ketteliszt és 30% árpaliszt	58 K 46 f
kenyérliszt	50% búza-, 50% árpaliszt	46 K 16 f
kenyérliszt	50% búza-, 50% burgonyaliszt	45 K 07 f
kenyérliszt	50% búza-, 50% rizsliszt	50 K 07 f
teljes liszt	50% búza-, 50% árpaliszt	47 K 10 f
teljes liszt	50% búza-, 50% kukoricaliszt	47 K 17 f
teljes liszt	50% búza-, 50% burgonyaliszt	46 K 01 f
teljes liszt	50% búza-, 50% rizsliszt	51 K 01 f
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% árpaliszt	44 K 12 f

első világháború éveiben. In: 1916 A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról, Budapest, 1917. 267–301. p. (297.)

Elnevezés	Tartalom	100 kg ára 1915 január- jában
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% kukoricaliszt	44 K 28 f
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% burgonyaliszt	46 K 01 f
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% rizsliszt	48 K 12 f

- * A boltok előtti tolongás már ekkor mindennapos volt, de — mint utóbb kiderült —, az emberek a 0-s lisztért álltak sorba. „Amióta a 0-s liszt árusítása be lett szüntetve, a közönség a kenyér és főzölisztet is kisebb mértékben vásárolta, az egész lisztárúsító akció ezeken a területeken leredukálódott 40–50%-kal.” [idézet helye?] A 0-s lisztet 1915 szeptemberétől lehetett újból vásárolni, illetve ekkortól megint elérhető lett a régi, 2-esnek nevezett, nem kevert, elsősorban főzésre használt liszt és a többi 3-6-os elnevezés alatt futó, egyéb keverék anyagtól mentes, tiszta liszt típus is. A rendelkezésre álló lisztfajták mennyiségét az éppen alkalmazott kiörlési arány határozta meg. Például 85%-os kiörlés esetén 15% finom, 20% főző- és 50% kenyérlisztet termeltek a malmok. A lakosság egyébként ezekben a hetekben szabadul meg a kukoricakenyértől is, és innentől félbarna kenyeret is maximum 25% rozsliszt hozzáadásával állíthattak elő. A kenyérsütési és a lisztkeverési szabályok azonban a háború alatt sokszor változtak meg, például 1917 tavaszán ismét kukoricakenyeret evett a lakosság. Folkusházy a Közélelmezési Bizottság ülésén: FK 1915. április 9. 683. p.; Hirdetmény az új örlésű finom tésztaliszt és főzöliszt forgalomba hozataláról, FK 1915. augusztus 13. 1613–1614. p.
- ** A főzöliszt új fogalom volt. A főzés céljára kétféle liszt volt forgalomban. A hivatalosan főzölisztnak elnevezett kevert liszt 0-s liszt és árpaliszt keveréke volt, ezt azonban a kórházak részére tartották fenn. A lakosság viszont főzöliszt elnevezés alatt 50% kukoricaliszttel vegyített 0-s lisztet kapott az üzletekben. Lásd: Mi a főzöliszt? FK.1915. március 16. 517. p.

Forrás: Hirdetmény a lisztnek legmagasabb áráról, FK. 1915. február 28. 1. p.

A kevert liszt meghonosítása nem tett szert népszerűsége. Korábban a rozssal kevert búzaliszt a szegényebb rétegek eledele volt, a takarmánynövényként ismert kukorica pedig kifejezetten idegen volt a budapesti gyomornak. „A kukoricaliszt nem olyan, mint a búzaliszt, nagyon hamar megkeseredik, és csak úgy lehet eltartani, ha folyamatosan forgatják, ezért ki kell osztani [mielőbb –UL] a közönségnek.”⁸ Nem csak a budapesti pékek, hanem a Községi Kenyérgyár

8 A főváros százezres példányszámban nyomtatta ki a kukoricalisztet népszerűsítő recepteket tartalmazó kiadványát: Salgó József hozzászólása a lisztkérdéshez, FK 1915. március 5. 391. p.; Közélelmezési Bizottság ülése, Uo. 384. p.

számára is bukás volt a kukoricalisztből készített kenyér, amely végül bekerült a fővárosiak legkellemetlenebb háborús emlékei közé.

A mindennapokban addig, amíg nem alakult ki a lisztellátás megszokott rendje, a lakosságnak komoly nehézségeket okozott a lisztszükséglet beszerzése. „Vannak olyan malmok, amelyek lisztárusítással foglalkoznak, ott ezrekre menő tömegek állnak, pl. a Soroksári úton, órákig ott állnak, és végül nem kapnak lisztet.”⁹ A liszt elosztása sokáig az iparosok között sem volt egységes. „Aki a hadseregnek szállít, az kap utalványt a lisztre, de ő kétszer annyit kér, hogy a privát embereknek is szállíthasson, és így egyesek a többiek rovására kedvezőbb helyzetben vannak. És ha van is utalványa valakinek, a malmok megtagadják a liszt kiadását, így be kell szüntetni az árusítást.”¹⁰ De a fogyasztási szövetkezetek sem voltak jobb helyzetben. „Nem tudtunk Budapesten öröltetni, mert a malmok azt mondták, hogy nincs liszt. Kénytelenek voltunk a vidéki malmokhoz fordulni, néhány vagon lisztet innen ügynök útján sikerült is beszerezni, de a kormányrendelettel megállapított maximális árnál jóval drágábban a métermázsa keveretlen finom tésztliszt nagyban vásárolva 76K 90f... míg ennek a maximális ára 68K 68f... De nem lehet liszthez jutni, ezért nagy veszteségek árán, de beszereztük tagjainknak a lisztet és adjuk 73 K-ért.”¹¹

A lakosság lisztellátásának biztosítása érdekében Budapesten 1915. május 16-án bevezették a lisztjegyrendszert, amely alapján fejenként havi 6 kg (napi 20 dkg) főzöliszt járt,¹² ugyanakkor a kenyérjegy bevezetése egyelőre még mellőzhető maradt.¹³ „A lisztkártyákra valószínűleg nem csak pár hónapig lesz szükség, még jóval a háború utáni időkben is fenn kell majd tartani, amíg rendes állapotok nem állnak megint elő.”¹⁴

9 Herz Lajos hozzászólása a közélélmzés ügyéhez, Uo. 387. p.

10 Kraemer József hozzászólása, Uo. 392. p.

11 A Magyar Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének beadványa: BFL IV.1407.b. 9576/1915-VIII.isz. (59/1915-VIII. lev. sz.)

12 A lakosság csak főzölisztet vásárolhatott, a kenyérliszt pékek számára volt fenntartva. Kenyeret viszont csak olyanoknak árusíthattak a pékek, akik a vásárláskor fel tudták mutatni a budapesti lisztjegyüket. A közélélmzési bizottság ülése FK.1915. május 14. 920. p.

13 1916 januárjában már 24 dkg fejadaggal számolva vezették be az új liszt- és kenyérfogyasztási igazolványok rendszerét: Az újabb liszt és kenyérjegy használatának szabályozása, FK 1916. január 28. 172. p.

14 A Közélélmzési Bizottság ülése FK 1915. április 9. 684. p.

A Liszt hivatal felállítása és feladatai

A jegyrendszer bevezetésének feladatával a tanács a Statisztikai Hivatal igazgatóját, Thirring Gusztávot bízta meg, gróf Festetics Géza alpolgármester felügyelete mellett.¹⁵ Thirring nevéhez fűződik a fővárosi jegyrendszer kialakítása, illetve az elosztási rendszer működtetése érdekében vezetésével alakult meg a Központi Liszt hivatal.¹⁶ A gyakorlati teendők ellátásának érdekében a várost 125 alkerületre osztották, amelyek élén helyi lisztbizottságok szervezték meg a lakosság lisztellátását a mindennapokban.¹⁷ A lisztbizottságokat a fővárosi fenntartású elemi iskolák épületeiben helyezték el, vezetésüket az iskolák igazgatóira bízta, akik a lisztbizottságok tagjait a községi iskolák tantestületéből jelölték ki. A tanítók feladata lett az összeírások alkalmával a lisztjegyre jogosultak számbavétele. Minden budapesti lakos jogosult volt lisztre, de csak az kapott közülük lisztjegyet, akinek már elfogytak a tartalékai.¹⁸ A lisztellátás megszervezése érdekében tehát fel kellett mérni a lakosság lisztkészleteit, ezért 1915 májusában népszerűírás tartottak.¹⁹

-
- 15 Thirring Gusztáv 1906–1926 között töltötte be a Statisztikai Hivatal igazgatói pozícióját. Bizottsági előterjesztés a liszt utalvány-rendszer életbeléptetésével felmerülő költségekkel kapcsolatban, FK 1915. április 23. 777. p.; A főváros élelmézésére szolgáló kenyér és liszt fogyasztásának utalványozási rendszer mellett való szervezése, FK 1915. május 7. 881. p.
- 16 A Központi Liszt hivatal a Szervita tér 8. sz. alatt, a Bachruch-féle bérház III. emeleti bérelt helyiségeiben kapott elhelyezést. A fő feladata a helyi lisztbizottságok munkájának összehangolása, ellenőrzése, utasításokkal és nyomtatványokkal való ellátása volt. Ez állapította meg a beküldött házljástromok alapján a lisztbizottságok aktuális lisztmennyiség-igényét, kiutalta a kereskedőknek lisztfogyasztásuk alapján a kontingenst, de ellátta liszttel a város területén kikötő hajók személyzetét is. Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 14. 929., 933. p.; *Buziássy Károly*: Budapest Statisztikai Hivatal háromnegyedszázados fejlődése, Statisztikai Közlemények 100. Budapest, [1946] 77. p.
- 17 1915 őszén már 136 lisztbizottság működött a város területén: A Budapesti lisztjegyek bevezetése, BFL IV.1407. b. 38070/1915-VIII. isz. (552/1915-VIII. lev. sz.); Előterjesztés a főváros közlélmézéséről, FK 1915. október 5. 1890. p.
- 18 Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 14. 931. p.
- 19 Az összeíró lapokat a főváros kötelékében tartozó altisztek juttatták el a házakhoz, majd a ház-mesterek osztották és töltették ki az íveket. A kiosztás alkalmával rögtön nehézség adódott „minthogy a főváros területén létező épületekről hivatalos nyilvántartás nem létezik, és a főváros részletes felvételei alapján kellett a házjegyzéket elkészíteni, melyben ezért — különösen a város külső részeiben — hiányok fordulhatnak elő.” A lakóknak két példányban kellett kitölteni az említett íveket, amelyeket már a területért felelős tanítók gyűjtötték vissza. Ekkor történt meg a lakosság tájékoztatása is arról, hogy a lakóhelyük alapján melyik lisztbizottsághoz tartoznak, amit azután a kapualjban kiszögelt táblácska is hirdetett. Az összesítéseket követően

A helyi lisztbizottságok munkája két részre oszlott. A legtöbb munkanapon a beosztott tanítók egymást váltva hármásával tartottak ügyeletet, hogy intézhessék a lakosság lisztjegyekkel kapcsolatban felmerült problémáit.²⁰ A munka dandárja mindig a hónap elején zajlott. Ilyenkor írták meg a kiosztási jegyzékeket, borítékolták be házanként a jegyeket, hogy a következő napon az előkészített borítékokat a tanítók a számukra kijelölt házakban személyesen kézbesítsék a lakóknak történő jegykiosztást végző házmestereknek. Ezután történhetett csak meg a kiosztási jegyzékek összesítése, majd az elszámolás elkészítése.²¹

A lisztjegy kézhezvételét követően a lakos tetszése szerint megválasztott liszt-, vagy fűszerkereskedőhöz ment, és nála vette át az esedékes lisztadagját. A kereskedőknek a szigorú nyilvántartás mellett összegyűjtött jegyeket²² naponta kellett a helyi liszthivatalhoz benyújtani, amely azután a napi jelentések kíséretében a központi liszthivatalba továbbította azokat. A kereskedők a helyi liszthivatalon keresztül kapták meg — az előző héten beszédett jegyek alapján — a következő hétre szóló utalványukat, amit a kijelölt malmokban tudtak beváltani. A malmok naponta jelentették aktuális lisztkészletük nagyságát az utalványozó irodának, amely azt figyelembe véve utalta a malmokhoz a kereskedőket.²³

A végiggondolt rendszer ellenére akadtak nehézségek. Sokan számoltak be tolongásokról a malmok előtt, amikor 3-400 kereskedő is megjelent lisztért, akiknek például azért kellett várakozni, mert még nem volt megfelelő mennyiségben kikeverve a liszt.²⁴

1916 elején a 1915. december 31-i 4586/1915. ME rendelet alapján a kenyér-és lisztvásárlást országosan is hatósági jegyekhez kötötték, lényegesen korlátozva

május 13-án kezdetét vette az első lisztjegy kiosztás. A lisztjegyek kiosztásához és az azzal kapcsolatos munkákhoz munkaerő kirendelése, FK 1915. május 7. 883. p.; Budapest székesfőváros közösségének liszttel való ellátása — gróf Festetics Géza alpolgármester körlevele, Uo. 887. p.

20 Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 4. 933. p.

21 Az előkészítés és a jegyek kiosztása napján mindig szünetelt a tanítás, a pedagógusok ilyenkor napi 6 K-s díjazásban részesültek. Az ügyelet ellátásáért ugyanakkor nem járt fizetség, ezért ott folyamatosan váltották egymást a tanítók, az előkészítés munkálataiban az egész tantestület részt vett. A jegykiosztás természetesen az iskolai szünetek alatt is folytatódott, amire a tanítók önként jelentkeztek: Májustól szeptemberig fogatosítandó kenyérbizottságokhoz szükséges székesfővárosi elemi iskolai tanítók kirendelése, FK 1916. május 26. 1031. p.

22 Az előírás értelmében a jegyeket úgy kellett csomagolni, majd lezárt borítékokban leadni, hogy mindegyikben azonos számú, összesen 85 kg lisztre szóló jegy kerüljön.

23 Pénzügyi bizottság ülése — Bódy Tivadar tájékoztatása a lisztjegyrendszer működéséről, FK 1915. április 27. 828. p.; Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 14. 933. p.

24 Pénzügyi bizottság ülése, FK 1915. 27. 827. p.

a vásárolható mennyiséget. Ezzel párhuzamosan elhatározták a lakossági liszt-készletek összeírását is, és bevezették azt a pótjegyrendszert, mely alapján az őstermelők nagyobb fejadagban részesülhettek. A kormányrendelet határozta meg azt is, hogy az egyes törvényhatóságok kölcsönösen érvényes liszt és kenyérjegyeket állapítsanak meg.²⁵

A lisztelosztás újabb rendszere Budapesten, a liszthivatalok feladatának kibővülése

Az újonnan (1916. január elején) bevezetett liszt- és kenyérjegyek minden hétre 28 szelvényt tartalmaztak, ezek rublikáit csak a megjelölt héten lehetett érvényesíteni. Egyszerre több szelvényt is be lehetett váltani, de az csak akkor volt érvényes, ha azt a kereskedő maga vágta le a jegytömbről.

A rendelet értelmében 1916. január 10-én Budapest lakosságának körében ismételtén lisztösszeírást tartottak.²⁶ A kétszázézer háztartást érintő összeírás érdekében lakásonként lisztösszeíró íveket osztottak ki, amelyeket a családfőnek, illetve ha az albérlő külön háztartást vezetett, akkor az albérlőnek is ki kellett töltenie.²⁷

1916 nyarára az eredetileg csak a lisztjegyek kiadására alapított, alig egy éves múltat maga mögött tudó lisztbizottságok feladatai megsokszorozódtak.²⁸ Amellett, hogy a lakosság lisztellátottságának kérdését folyamatosan figyelemmel kel-

25 Kenyérjegyrendszer életbeléptetése: FK 1916. január 11. 66–67. p.

26 A lisztösszeírás eredményének megismeréséig, tehát január 10–29. között minden budapesti lakos megkapta a lisztjegyet, azon túl viszont csak azok, akik a bejelentés alapján nem rendelkeztek saját lisztkészlettel. A lisztközpont ugyanis az összeírások alapján minden egyes család esetén újra számolta, hogy hány hétre rendelkezik liszttel, és csak annak elfogyta után utalták számára a jegyet. Vagyis ha egy 5 tagú család feje bejelentette, hogy van 180 kg lisztje, akkor a család heti szükségletét 8,4 kg lisztben megállapítva január 30-tól kezdve 21 hétig ellátottnak minősült. A lisztkészlettel rendelkezők figyelmét arra is felhívták, hogy mivel a vendéglőkben is jegyhez kötött a kenyérkiadás, ezért ha ott étkeznének, a kenyeret magukkal kell vinni, valamint meg kellett őrizni nekik is a régi lisztjegyeket, mert egyéb hatósági akciók (pl. rizs és bab osztás) igénybevételekor csak azokra adták ki a terményeket. Liszt és kenyérjegy életbeléptetése, FK 1916. január 7. 47. p.

27 Ezzel egy időben a gabonakészleteket is be kellett jelenteni a kerületi eljárásnál. Lisztkészletek összeírása Uo. 46. p.

28 A lisztbizottságok ügyfelforgalma megalakulásuk idején rendkívül csekély volt, mert leginkább az elveszett lisztjegyek pótlása, valamint lakáshely változások adminisztrálása körül volt csak teendőjük.

lett kísérniük, a kenyérjegy életbeléptetése, később a nyaralásokkal kapcsolatban a liszt elszállítására vonatkozó intézkedések, szállítási igazolványok kiadása, majd a tejigazolványok kezelése, a rizs és babjegyek életbeléptetése, illetve az évenként ismétlődő készletösszeírások stb. mind a lisztbizottságok feladatkörét szaporították, ami egyre jelentősebb szakismeretet igényelt az ott foglalkoztatott tanítóktól.²⁹

A jegyrendszer útján koordinált arányos élelmiszer-ellátáshoz a Központi Liszt hivatal két forrásra támaszkodhatott. A legtöbb jegyrendszer alá vont élelmiszert kiutalások formájában előbb a Belügyminisztérium, majd 1916 novemberi megalakulását követően az Országos Közélelmezési Hivatal (OKH) biztosította. A készletek azonban sokszor nem voltak elegendők. A főváros ezért saját számlája terhére, a háborús közélelmezési akciója keretében maga is raktárkészletet halmozott fel, amiből szükség esetén nagyobb tételt kedvezményes árra szóló jegyek ellenében a lakosság rendelkezésére bocsájtott. Ez utóbbi akció eredményeként rizst, babot, burgonyát, majd a háború végén kedvezményes áru marha- és baromfihúst, valamint tojást is forgalomba hozott.

A háború előrehaladtával tehát a lisztbizottságok forgalma is jelentősen megnőtt, az egyes élelmiszerjegyek kiadásakor pedig gyakorivá váltak itt is a sorbaállások, tolongások. „A mai nagy forgalmat teljesen lehetetlen egy-egy ügyeletessel elvégeztetni akkor, amidőn a közönség gyakran százával tolong a lisztbizottság ajtaja előtt”³⁰. „[A] rendőrök is alig bírnak rendet tartani a közönség érthető türelmetlensége folytán, mely sajnos immár egészen az ablakbedobásig fokozódott.”³¹

„Az Est Tekintetes Szerkesztőségének! A szegény munkás bemegy a pékhez, kenyeret kér. Van kenyérjegy? kérdi a pék. Nincs kérem, elfogyott, akkor nincs

29 Thirring ezért a bizottsági tagok kinevezését felkészítő tanfolyamhoz, vizsgához és több heti próbaszolgálathoz kötéshez javasolta. Thirring előterjesztése a tanácshoz a lisztbizottsági teendő ellátáshoz gyakorlat kikötése ügyében, BFL IV.1407.b. 65580/1916-VIII. isz., (581/1916-VIII. lev. sz.); Thirring Gusztáv előterjesztése a kenyérjegy rendszer, valamint a tej, rizs és babjegyek életbeléptetése körül felmerülő költségek fedezése ügyében, BFL IV.1407.b. 3567/1916-VIII. isz. (26/1916-VIII. lev. sz.)

30 Ezért a Központi Liszt hivatal kisegítő ügyeleteseket küldött ki a forgalmasabb napokra, illetve arra is volt példa, hogy egy-egy jegyakió alkalmával, az aktuális jegyakió költségeinek terhére számolták el a plusz kiadásokat. Hosszú távon azonban mindenképpen szükségessé vált a kirendelt munkatársak számának megemelése. „A helyzet ma már oda fejlődött, hogy a lisztbizottságok tagjai teljesítőkéességük végső határáig jutottak, és hogy dacára ennek, a közönség órákig, sőt egy panaszos levél szerint napokig kénytelen a lisztbizottság ajtaja, vagy épülete előtt várakozni.” Thirring Gusztáv előterjesztése a lisztbizottságok kibővítése tárgyában, 1916. november 30. BFL IV.1407.b. 117651/1916-VIII. isz. (1579/1916-VIII. lev. sz.)

31 Uo.

kenyér, mondja a pék. A szegény munkás szomorú arcot vág és elmegy, éhes. Bemegy a kávé mérésbe kér egy kis kávé, kenyéret. Nincs megint jegy, nincs megint kenyér. Megissza a kávé kenyér nélkül, elmegy nagy búsan dolgozni, nem baj, itt van 21-ike, lesz jegy, de a háziasszony azt mondja, nem küldték el a kenyérjegyet, menjen személyesen utána. Elmegy az ember reggel hét órakor, és már tele van a gang várakozó népséggel, de szegény munkásnak munkába kell mennie, elmarad a kenyérjegy, és érte megint 6 óra után odamegy. Megint sokan vannak, minden 10 percen két darabot kiállítanak, bent nevetnek, cigarettáznak a lisztbizottsági tagok, és kint a sok szegény ember, asszony és gyermek, korog a gyomra, várja míg rá kerül a sor. Múlik az idő, szitkozódznak, átkozódznak a szegény asszonyok, hogy mily lassan osszák ki. Már sok olyan van, hogy negyedszer várakozik, és elmúlik 8 óra, és kijelentette egy pipaszár lábú fiatal úr, hogy kettőnél többet nem eresztenek be. Átok és káromkodás özöne száll felé. Ekkor gondolják, megálljatok itt a rendőr, majd elbánnik veletek. 5 perc múlva itt is terem az Árpádsisakos vitéz, és már lökdösi kifelé a szegény éhes népet. Egy jóságos öregúr, akit igazgatónak szólítanak, mindenkinek nyom egy céldulát a markába és azzal vigasztalja, hogy holnap kapnak korábban sorszám szerint... Megkérem a tisztelt szerkesztőséget, ezt a cikket közzéadni, hogy tudják meg az urak, milyen könnyen jut a szegényember ahhoz a falat kenyérhez. Fodor Albert kocsis, Dandár utca 27. 1916. december 15.”³²

Az élelmiszerigazolványok bevezetése

Már 1916 nyarán napirenden volt egy újfajta igazolványrendszer bevezetésének gondolata,³³ ami a hatóság által különböző élelmiszerekre szóló, az elkövetkezendőkben kiadandó (zsír, bab, rizs, cukor) jegyek átvételére jogosított, elkerülve

32 Fodor Albert ügye nyomán a Központi Lisztbizottság vizsgálatot tartott, elismerve, hogy a frissen bevezetett újfajta tejigazolvány rendszer, valamint a zsírjegyek miatt tényleg jelentős tolongások voltak a liszt hivatalokban. Ezen létszámnöveléssel és nyújtott ügyfelfogadási idővel próbálták a helyi liszt hivatalok segíteni, valamint a cikkben említett folyószám osztás is általános gyakorlat volt, „... azonban a közönségnek is be kell látnia azt, hogy ilyenkor a lisztbizottság tagjai is, akik ily torlódások alkalmával permanenciában vannak, bizonyos időn túl nem teljesíthetnek szolgálatot, mert a közönség türelmetlensége és idegessége mellett a lázasan teljesített munkának is megvannak a maga természeti határai.” BFL IV.1407.b. (26957/1917-VIII. isz.) (1813/1917-VIII.levt. sz.)

33 A német mintát követő tervek szerint az igazolvány 12 szelvényből áll, és a kockái lebélyegzésével igazolják, hogy az illető átvette-e az aktuális élelmiszerjegyet. Az igazolvány addig

ezáltal, hogy a fővárosba beutazó környékbeliek felvásárolják a budapesti ellátatlanok elől a főváros által beszerzett kedvezményes árú élelmiszereket.

Az új igazolványok bevezetésének célja az volt, hogy kezelhetőbbé váljon a forgalomba lévő, és folyamatosan bővülő számú élelmiszert érintő közellátási jegyrendszer. Az élelmiszeregazolvány 1916 novemberi bevezetése idején³⁴ már volt tapasztalat az önálló babjegy és rizsjegy rendszer működéséről, ezek azonban mivel (annak ellenére, hogy több hónapra szóltak) a 28 naponta cserélődő lisztjegyekhez voltak kötve, számos visszaélésre adtak lehetőséget. Könnyen előfordulhatott, hogy valaki az aktuális lisztjegyét felmutatva akár többször is kiválthatta a rizsadagját. Budapest kedvezményes élelmiszer kibocsátásai nem voltak folyamatosak, a főváros mindig csak az aktuális készletek függvényében biztosította a lakosság számára a hatósági ellátást. A hatósági rizsjegyet például 4 hónapra adták ki. Az, akinek már lebélyegezték a személyre szóló élelmiszeregazolványában a rizs rubrikáját, nem kaphatott újabb rizsjegyet.³⁵ Az élelmiszeregazolvány igazi jelentőségét a zsír- és cukorjegyek bevezetésekor nyerte el, főleg azért, mert lisztjeggyel csak az rendelkezett, akinek saját készletei nem voltak. Így ha a lisztjegyekhez kötötték volna a többi hatósági élelmiszer kiadását is, akkor a rendszerből számos jogosult kimaradhatott volna.

Az élelmiszeregazolvány bevezetése csak némileg csökkentette a nehézségeket. 1916 decemberében a lisztbizottságok munkáját szinte megbénította a tolongás, „amely oka az, hogy a közönségnek az új jegyekért a lisztbizottságnál kell jelentkeznie, valamint az a körülmény, hogy majdnem egy időben egyszerre különböző jegyek lépnek érvénybe, amely a közönséget arra kényszeríti, hogy rövid idő alatt többször jelenjék meg a lisztbizottságnál.”³⁶

érvényes, amíg mint a 12 szelvényét le nem bélyegezik. Népélelmező bizottság ülése, FK 1916. június 23. 1231. p.

34 Az élelmiszeregazolvány tehát arra szolgált, hogy a főváros összes állandó lakosa ennek felmutatásával kiválthassa a különböző élelmiszergyegyeit. Az élelmiszeregazolványt októberben kézbesítették az aktuális lisztjegyekkel együtt. Élelmiszeregazolvány életbeléptetése, FK 1916. október 10. 1865. p.

35 Népélelmező bizottság ülése, FK.1916. június 23. 1231. p.

36 „Jelenleg a helyzet az, hogy a közönség a folyó óra szóló tejigazolványokat, valamint a nagy számban még a zsírjegyét váltja ki. Alighogy az ebből eredő torlódás meg fog szünni, december 15-re már tervezik a cukorjegy életbeléptetését, sőt ugyanakkor a petróleumjegyet is. Minthogy a nyomda ezeket a jegyeket a legjobb esetben is december 13-án szállítja, azokat hamarabb kiosztani nem lehet, vagyis december közepén olyan tömeg fogja ostromolni a lisztbizottságokat, ami a rendes munkát lehetetlenné fogja tenni. Ez a roham részben össze fog esni azzal a torlódással is, melyet a december végén érvényben lépő új zsírjegyek kiadása fog előidézni. Ha

1916 novemberében újabb készletösszeírást tartott a Központi Liszthivatal, azonban most már nem csak a lisztkészleteket mérték fel, hanem a háztartásokban lévő többi főbb élelmiszerfaját is. A felvételi íven így nyilatkozni kellett a bab, a borsó, a lencse, a rizs, a cukor, a kávé, a zsír és egyéb ételzsír, a burgonya, a szappan és a petróleum készletekről is.³⁷

Az összeírások eredményeként a fővárosban újabb élelmiszerjegyeket hoztak forgalomba. Elsőként a fenyegető zsírhiány miatt takarékoskodási szempontból, valamint a budapestiek életét rendre megkeserítő sorállások mérséklése,³⁸ és az igazságosabb készletelosztás érdekében 1916. november 21-én zsírjegyek kerültek kiosztásra. Ezt minden budapesti lakos igényelhetette az élelmiszerigazolványa felmutatásával a helyi lisztbizottságnál, amennyiben készlettel nem rendelkezett. Egy élelmiszerigazolványra egy zsírjegy járt, amely kéthetes szelvényeket tartalmazott, amit csak az érvényességi idején belül lehetett beváltani. Az első kiosztás alkalmával a kéthetes szelvényre 20 dkg zsírt válthattak ki a jogosultak.³⁹

emellett még figyelembe vesszük azt, hogy a petróleum jegyek kiadása nem is történhetik az új élelmiszer igazolványok egyszerű felmutatása ellenében, hanem csakis a jogosultság megállapítása és a háztulajdonos aláírásának ellenőrzése után, akkor világos, hogy a lisztbizottságok képtelenek lesznek a közönséget kielégíteni és így a lisztbizottságok túlterheltségére, sőt komolyabb bajokra fog vezetni” Thirring Gusztáv előterjesztése a lisztbizottságok kibővítése tárgyában 1916. november 30. BFL IV.1407.b. 117651/1916-VIII.isz. (1579/1916-VIII. lev. sz.)

- 37 Az összeíró íven fel kellett tüntetni a lakás pontos címét, elhelyezkedését, szobák stb. számát, a háztartáshoz tartozó hadisegélyesek számát, a háztartás fejének nevét, a háztartáshoz tartozó összes személyt születési dátummal, foglalkozással és egy nyilatkozattal, hogy a lakásban étkezik-e, illetve fel kellett tüntetni a pontos készleteket. Az összeíró ívet minden háztartásfő maga töltötte ki, keltezte és aláírta. Az ívet november 19-én vasárnap kellett kitölteni, és másnap a háztulajdonosnak, vagy a megbízottjának átadni. A levéltárban található példányt már november 15-én kitöltötték, tehát feltehetően napokkal a határidő előtt már kiosztásra kerültek. A népesség összeírása — összeíróív, BFL IV.1407.b. 42942/1917-VIII. isz. (2799/1917-VIII. lev. sz.) Népesség összeírása és élelmiszerek bejelentése, FK 1916. november 17. 2167. p.
- 38 A zsírjegyek bevezetése után valóban érzékelhetővé vált a zsírért való sorbanállások mérséklődése, igaz ezekben a hónapokban nagyobb tételben sikerült zsírt és vajkészleteket is felhalmozni a fővárosnak, többek között a hadsereg zsír és szalonnabeszerezéseiben beállt változásoknak köszönhetően. Tanács jelentése a főváros közélélmzési állapotáról, FK 1917. 20. szám, I. melléklet, 2. p.
- 39 A szelvények beváltásánál a család többi tagjainak szelvényeit is be lehetett váltani, de egy vevő egy nap 5 szelvénynél többet nem érvényesíthetett. A henteseknél továbbra sem volt zsírjegyhez között a zsírvásárlás (hiszen a zsírjegyre kiadott mennyiség nagyon alacsony volt), de kedvező hatósági árra csak a zsírjegy jogosított. A főváros által fenntartott Községi Élelmiszerárúsító Üzem és Községi Lóhúsüzem üzlethelyiségeiben azonban csak zsírjegy ellenében adtak ki zsírt,

Az összeírás csak a budapesti állandó lakosokra vonatkozott, és azért kellett megszervezni, mert az előző felvétel óta sokan változtatták meg a lakhelyüket, valamint menekültek is nagy tömegben érkeztek Budapestre. A város 1917. január 31-re pótbjelentési napot is kitűzött, hogy akkor a két hónap alatt történt változásokat be lehessen jelenteni.⁴⁰ Újdonságként 25 ellenőrző bizottság kezdte meg a munkáját, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy szűrőpróba-szerűen ellenőrizzék a bevallott készleteket. Az ellenőrző bizottság három tagból állt, egy községi tisztviselőből,⁴¹ egy kerületi választmányi tagból „mint bizalmi férfiból,” valamint egy fővárosi hivatalosból. Az ellenőrzés alá vont 1884 lakást sorsolás útján választották ki a február közepén két hétig tartó vizsgálatokra.⁴² A háztartási készleteket ellenőrző bizottság a vizsgálat alkalmával jegyzőkönyvet vett fel.⁴³ Az ellenőrzés minden fennakadás nélkül lezajlott „a közönség részéről mindenütt előzékenyen fogadtattak, így bár volt előkészület a rendőri segédlet igénybevételére, arra sehol sem volt szükség, és összesen csak egy esetben kellett a lakó ellenkezése miatt egy szekrényt hivatalosan lepecsételni.”⁴⁴ A vizsgálat eredménye pozitív volt, viszonylag kevés olyan eset akadt, amikor jelentősen na-

olvasztani való nyers és sózott szalonnát, hájat vagy akár vaját is. Zsirjegy életbeléptetése, FK 1916. november 24. 2204. p.

- 40 Ez utóbbi kifejezetten eredményes volt, hiszen további 5500 fővel nőtt a lisztjegyre saját készletei okán igényt nem tartók száma. A csökkenést magyarázhatta maga az ellenőrző bizottságok felállításának híre is.
- 41 Ide főleg olyan tisztviselőket osztottak be, akik a kereskedők és sütőiparosok lisztkészleteinek helyszíni ellenőrzésében már tapasztalatot szereztek. Intézkedés a háztartási készletek helyszíni vizsgálatára szükséges bizottságok kiküldése tárgyában, BFL IV.1407.b. 9988/1917-VIII. isz. (43/1917-VIII. lev. sz.)
- 42 Tanácsi jelentés a főváros közlélemezési állapotáról FK 1917. 20.sz. I. melléklet, 14. p.
- 43 Érdekes, hogy a levéltárban fennmaradt jegyzőkönyvet március 26-án töltötték ki, vagyis az említett 1889 lakáson túl voltak még további ellenőrzések is. A jegyzőkönyvben rögzíteni kellett, hogy kinek a jelenlétében zajlik az ellenőrzés, mely helyiségekben tartják a vizsgálatot, hány szekrényt, ládát stb. vizsgáltak meg, vagy ha előfordult, hány szekrénynek stb. nem találják a kulcsát, háztartásban mely korábban bevallott cikkből mennyit találtak, valamint a bizottság egyéb megjegyzést is tehetett a lapon. Jegyzőkönyv dr. Vály Ernő bevallott háztartási készleteinek ellenőrzéséről 1917. március 26., BFL IV.1407.b. 42942/1917-VIII. isz. (2799/1917-VIII. lev. sz.)
- 44 A bizottságokat azért is fogadhatták viszonylag problémamentesen, mert azok feladata csak a helyszínen talált mennyiségek rögzítése volt, az eredeti bevallásokat pedig csak a központban ismerték. Központi Liszt hivatal jelentése a háztartási készletek helyszíni ellenőrzésére kiküldött bizottság működéséről, 1917. március 13. BFL IV.1407.b. 2865/1917-VIII. lev. sz.

gyobb készletet találtak a bevallothoz képest.⁴⁵ Egy ilyet azonban érdemes részleteiben is megismerni:

„Nagyságos Tanácsnok Úr! Nagyságodtól rövid úton vett utasítás folytán helyettesem Dr. Illyefalvy Lajos fogalmazó Beöthy Pál képviselőházi elnök úr készletbejelentés tárgyában 1917. április 28-án megjelent Önagyméltósága lakásában és ott a kezében lévő okmányok, valamint a kegyelmes asszonnal és később a család jogtanácsosával Dr. Márton ügyvéd úrral való tárgyalás alapján a következőket állapította meg. A november 19-i összeírás és készletbevallás alkalmával az összeíró ívet dr. Márton ügyvéd állította ki, a készletekre vonatkozólag a cselédség bemondása alapján, az összeíróíveket pedig Beöthy Pál felesége saját kezűleg írta alá. Ekkor csak minimális készleteket jelentettek be, és a jogtanácsos szerint nem is volt több a lakásban, mert Beöthy Pál a szükségleteit vidéken birtokán lévő készletekből fedezte, amiket időnként szállít Budapestre. A jogtanácsos azt állítja, hogy ezek a készletek vidéken be voltak jelentve, és ezért nem jelentették, amikor azt ide szállították. Beöthy vidéki birtokát eladta január 22-én, a fővárosba való végleges beköltözés alkalmával élelmiszer készleteit is magával hozta, és Budapestre jött az eddig vidéken tartózkodó cselédség is, melyről a jogtanácsos január 31-én, amidőn a be nem jelentett készletek pótbjelentésének határideje lejárt, pótbjelentést állított ki, amelyben a cselédséget bejelentette, ennek azonban saját készletei nem lévén, készleteket nem jelentett be. Ezt is Beöthy né írta alá. A pótbjelentés napján Beöthy Pál készletei már Budapesten voltak ezek azonban itt be nem jelentettek, és az ide való hozataluk sem történt a szállításra nézve Budapesten előírt szabályok szerint, úgy hogy a készleteknek a fővárosba való hozatala minden hatósági ellenőrzést elkerült. Az OKH által elrendelt helyszíni szemlék alkalmával, amidőn a megvizsgálandó lakások sors útján állapíttatnak meg, Beöthy Pál lakása is a megvizsgálandó lakások közé került. Az ellenőrző bizottság 1917. február 14-én jelent meg a IV. Ferenc József rakpart 27. sz. alatti lakásban, és ott tekintélyes készletet talált. Önagyméltósága, aki már akkor súlyos betegen feküdt, maga utasította a cselédséget, hogy mindent mutassanak meg, pontosan valljanak be, és a jegyzőkönyvet is maga írta alá. A liszthivatalban őrzött eredeti felvevőívvel összehasonlítva az ellenőrző vizsgálatnál felvett jegyzőkönyvet, Beöthy Pál összeíró ívét helyesbítettük, és az élelmiszerjegy ki-

45 „[Ö]sszesen 59 esetben állapítottunk meg eltitkolt készleteket, [...] olyan háztartásokat, melyekben jegyrendszerhez nem kötött készletek eltitkolása állapított meg, csak akkor vettem fel a jegyzékbe, ha igen nagy készletek eltitkolására derült fény” Központi Liszthivatal jelentése a háztartási készletek helyszíni ellenőrzésére kiküldött bizottság működéséről, 1917. március 13. BFL IV.1407/b. 2865/1917-VIII. lev. sz.

utalásokat megszüntettük. Eddig ugyanis, miután nem volt hivatalosan készletük, folyamatosan megkapták a liszt és kenyérjegyeket a cukorjegyet, és január 31-e után még a cselédség után járót is. Most ezek kiadását a Központi Lisztthivatal megtiltotta. Az így kiosztott jegyekből a lisztbizottság értesítése szerint a háztartás egyáltalán nem szolgáltatott vissza jegyeket”.⁴⁶

A februári vizsgálatról függetlenül voltak olyanok, akiket feljelentések nyomán ellenőriztek. Hoppál Gyula Budafoki út 81. alatti lakos „az 1916. november 19-én tartott összeírás alkalmával 100 kg lisztet, 10 kg babot, 1 kg rizst, 15 kg cukrot, 2 kg kávé, 10 dkg zsírt, 200 kg burgonyát és 1,5 kg szappant vallott be. A névtelen feljelentés nyomán az I. kerületi ellenőrző közegeinket a lakás megvizsgálására kiküldtük, kik 1917. március 27-én a lakásban a bizottság megjelenvén, az 5 szobából, konyhából, két kamrából, fürdőszobából, pincéből és padlásból álló lakást alaposan megvizsgálták. A lakásban lévő összes szekrényeket és bördöket felnyitották, a pincét, padlást és egyéb mellékhelyiségeket mind átvizsgálták, azonban 3 kg liszt, 1 kg bab, és 3 kg cukron kívül a lakásban és mellékhelyiségekben semmiféle élelmiszercikket nem találtak.”⁴⁷

„Szabó János lakásán összesen 12 kg lisztet talált a bizottság. A nevezett fél 1916. november 12-én 5 kg lisztet vallott be és így a háztartása állandóan 5 db liszt és kenyérjegyet kapott. A most talált 7 kg liszt, mely lehet megtakarítás eredménye is, oly csekély, hogy a hatósági eljárás megindítását nem teszi indokolttá. Kiderült azonban a vizsgálatból, hogy a lakásban csak négyen laknak, holott a fél 5 személyt jelentett be és ennek folytán állandóan 5 jegyet is kapott [...] kihágás címén a rendőrségnél feljelentést tettünk.

Hajós Gusztávné lakásában, amelyről a feljelentő azt mondta, hogy abban zsák számra van liszt, az ellenőrző bizottság összesen 6 kg lisztet talált. A háztartás november 19-én nem jelentett be lisztet, és állításuk szerint csak jegyek útján szerzik be a lisztet, ami hihető is. A bejelentett 10 személy a lakásban tényleg lakik. A háztartás a lisztet jegyei ellenében a MÁV alkalmazottak fogyasztási szövetkezeténél szerezi be, amely a fél bevallása szerint az egész havi illetményt egyszerre adja ki a jegyek ellenében.

Lichtmann Lajos november 19-én 145 kg lisztet jelentett be, amelyet ő a Haditermény Rt-től kapott. Ennek ellenében a háztartás két tagja ellátottnak tekinthető, és 5, illetve márciustól, amikor a háztartás tagjainak száma eggyel nőtt, 6

46 A Központi Lisztthivatal jelentése Beöthy Pál kihágásáról, 1917. május 2. BFL IV.1407.b. 75558/1917-VIII. isz. (2865/1917-VIII. (levt. sz.)

47 A Központi Lisztthivatal jelentése házkutatásról, 1917. március 30., BFL IV.1407.b. 28568/1917-VIII. isz. (1760/1917-VIII. levt. sz.)

lisztjegyet kapott. Az ellenőrző bizottság június 9-én 100 kg nullás és főzõlisztet talált a lakásban, tehát sokkal nagyobb mennyiséget, mint amennyi normális fogyasztás esetén a 145 kg-ból meglehetne. Vagyis vagy az eredeti bevallás volt hamis, vagy pedig utólag szerzett be lisztet, amelyet a lisztbizottságnál be nem jelentett. Ellene a készletek eltitkolása miatt eljárás indult.⁴⁸

1917 nyarán a jegyrendszerben újabb kisebb, a liszthivatalok eljárásrendjét is befolyásoló változások léptek életbe. Addig a nehéz fizikai munkások pótjegyeit,⁴⁹ illetve a szállodákban megszállt nem budapesti illetőségűek napijegyét a helyi lisztbizottságok állították ki, inentől kezdve viszont a Központi Liszthivatalnál kellett azt igényelni. A magánháztartásokban megszállt vidéki és külföldi vendégek jegyeit azonban továbbra is a helyi lisztbizottságoknál kellett intézni a bejelentőnek.⁵⁰

Kísérlet a rayonálás (körzetesítés) bevezetésére

1917 decemberében ismét összeírást tartottak a fővárosban. Ennek oka ezúttal az aktuális élelmiszerkészletek felmérése mellett egy út típusú elosztási rendszer bevezetésének előkészítése volt. Thirring Gusztáv már egy évvel korábban jelezte, hogy a jegykiosztások gyakorlata elviselhetetlen terhet ró a lisztbizottságokra, de ugyanígy a lakosság vállaira is. „A jegykiadás rendszerében gyökeres változást kell életbe léptetni, mert lehetetlen, hogy ennyi érvényben lévő, és még több életbe lépő jegy kiváltásáért a közönség maga jelentkezzen a lisztbizottságoknál. Az egyetlen járható út, ha a legszükségesebb élelmiszerek esetén a jegyeket a

48 Lebukott feljelentett azonban nem lehetett túl sok, mivel 1917 nyarán, Thirring számára még nem volt egyértelmű, hogy ezután mi lesz a feljelentett sorsa „Mivel az OKH a helyszíni vizsgálatok által kiderített készletek eltitkolása tárgyában magának tartotta fenn a intézkedés jogát, és így nincs tisztázva, hogy egyes eltitkolások esetén az intézkedés joga kit illet meg, tisztelettel kérem, hogy erre nézve a döntést provokálni méltóztassék” Lisztkészletek illetéktelen birtoklása, BFL IV.1407.b. 77918/1917-VIII. sz. (1887/1917-VIII. lev. sz.)

49 A munkások pótjegyeit például a munkaadónak kellett igényelnie két példányban kiállított jegyzék mellett, amelyen a munkás neve, lakása és foglalkozása szerepelt. Az igények feldolgozása után a Központi Liszthivatal továbbította az adatokat a helyi bizottságokhoz. A nehéz fizikai munkások plusz ellátásáról már 1916 elején megszületett a döntés. Ekkor a városi lakosság 20 dkg-os ellátásával szemben, 30 dkg-ban állapították meg részükre a fejadagot, míg az östermelők 40 dkg-ban részesültek. Kenyérjegyrendszer életbeléptetése, FK 1916. január 11. 66–67. p.; A liszt és kenyér pótjegyek kiadásában változás, FK 1917. május 22. 952. p.

50 Uo.

közönség körében [házanként, házhoz szállítva — UL] kiosztjuk, úgy mint ahogy a lisztjegynél már kezdetek óta van.”⁵¹

A lakosság életét rendre megkeserítette a napokon át tartó ácsorgás az élelmiszerüzletek előtt, amit az állam (a tervezett új rendszer keretében) a szűkös készletek területileg kontrollált elosztásával kívánta orvosolni. A külföldön, Ausztria és Németország több nagyvárosában is már alkalmazott rayonálás elve alapján, a lakosságnak fogyasztását nem csak élelmiszerjegyek kiadásával irányították, hanem az élelmiszerárúsítás decentralizálásával, a sorállások elkerülése érdekében azt is megszábták, hogy a jegyeket pontosan melyik boltban válthatják be. Ezzel a rendszerrel ugyanis minden kereskedő a nála beváltásra kijelölt jegy mennyiségének megfelelően kapja meg az árut, s így elviekben nem is maradhatott áru nélkül a vevő. 1917. november 12-én született rendelet tehát előírta Budapesten is a fogyasztók körzetek szerinti beosztását szolgáló rayonálás⁵² bevezetését.

Ennek nyomán, a főváros előzetesen megfogalmazott aggályai ellenére,⁵³ 1917. december 11-én megtartották a már említett összeírást. Ez alkalommal a lakosságnak arról kellett nyilatkoznia, hogy a hat főbb élelmiszercikket mely

51 Thirring Gusztáv előterjesztése a lisztbizottságok kibővítése tárgyában, 1916. november 30. BFL IV.1407.b. 117651/1916-VIII. isz. (1579/1916-VIII. levt.sz.)

52 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV. 1407/b. 123275/1917-VIII.isz. (1750/1916-VIII. levt.sz.)

53 A rendszer budapesti meghonosításának lehetőségére, illetve a bevezetésének előkészítésére elsőként az OKH elnöke 1917 márciusában hívta fel a főváros figyelmét. Ennek eredményeként 1917 októberében a minisztériumban tartottak egy szakértekezletet, ahol a főváros, a sajtóban megjelenő pozitív várakozás ellenére, nem támogatta az elképzelést. Az aggályokat többek között arra alapozták, hogy a sorállások elsősorban nem a rossz beosztás miatt alakulnak ki, hanem az áruhiány okán, amit a körzeti rendszer bevezetése sem tud hosszú távon orvosolni. Ráadásul bármelyik kereskedő juthat olyan helyzetbe, hogy egy bizonyos áruból nincs készlete, „a rayonálás hamar eredményezni fogja azt, hogy egyesek egyáltalán nem tudnak áruhoz jutni, és a harag majd arra a kereskedőre fog szállni, aki arról éppen nem is tehet.” OKH levele a vásárlóközönségnek az üzletek, árubódék stb. előtt való várakoztatása ügyében, 1917. március 24. BFL IV.1407.b. 30541/1917-VIII. isz. (2992/1917-VIII. levt.sz.); A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. levt. sz.)

boltban szeretnék⁵⁴ átvenni, lehetőleg azt a kereskedőt megjelölve, akinél eddig is vásároltak.⁵⁵

Az összeírás feldolgozása megint csak a lisztbizottságokra maradt, melyeknek 250.000 háztartás 1,5 milliónyi bejelentését kellett több ezer kereskedő, fogyasztási szövetkezet és beszerzési csoport szerint, hatféle árucsoportot figyelembe véve feldolgozniuk, az íveken megjelölt kereskedőknek szükséges árukészletek pontos megállapításával.⁵⁶ A problémák azonban már az összesítések készítésekor kiütköztek. A feldolgozásra kirendelték az elemi, gazdasági, háztartási és iparostanonc iskolák tantestületének tagjait, akiknek az előírt határidőn belül a feladatot kötelezően el kellett végezniük. „Sajnálattal kell jelentenem, hogy a munka a kitűzött határidőn belül nem készült el, az iskolai tanszemélyzettel megerősített lisztbizottságok a körzeti beosztás munkálatait az e célra kitűzött 3 napon (december 18–20) befejezni nem bírták. Ennek oka volt, például a beérkezett anyag hiányos volta, az első nap beállott gázvilágítási mizériák. A lisztbizottságok legtöbbször 1-2 napos késedelemmel, de befejezte a feldolgozást. Voltak olyan bizottságok, ahol azért akadozott a munka, mert a kirendelt tanszemélyzet nem jelent meg (például az egyik lisztbizottsághoz kirendelt 22-ből csak 6 fő jelent meg) vagy a munkát csak ímmel-ámmal végezte, azzal érvelve, hogy ő ilyen tanításon kívül álló munkára nem kötelezhető.”⁵⁷

- 54 A hangsúly ebben az esetben a szabad választáson volt, a német nagyvárosokban ugyanis mindenhol a szabad, úgynevezett Kundenliste rendszer volt érvényben, Bécsben azonban a lisztre és az olcsóbb községi húsról vonatkozólag a hatósági beosztáson alapuló szigorú rayonálás honosodott meg. Fogyasztóköri beosztás ügyében tartott összeírás — Feltejtés Hadik János OKH miniszterhez, BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)
- 55 A kitöltés módjáról hirdetményeken és a háztartásokba kézbesített tájékoztatókon keresztül informálták a lakosságot. Ebben többek között az is szerepelt, hogy csak olyan boltot jelöljenek meg, amelyről tudják, hogy jelenleg is foglalkozik az adott cikk árusításával. A zsír és szalonna esetén mellékeltek annak a 125 hentesüzletnek a listáját, amely a Községi Élelmiszer-árusító Üzem üzletei mellett ezentúl a zsír árusítással foglalkozni fog. Fogyasztóköri beosztás ügyében tartott összeírás — Feltejtés Hadik János OKH miniszterhez BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)
- 56 Uo. A 128 lisztbizottság 1590 főnyi tanítóból álló munkaerejére támaszkodva 8 napon keresztül rendezte a saját körzeteiben összegyűlt anyagot, majd a Központi Liszt hivatal 197 fős személyzete további 14 nap alatt, éjjel-nappali munkaidőben dolgozta fel azt.
- 57 „Volt, aki a tanács által elrendelt munka elvégzése ellen lázította társait és a tanács intézkedései felett oly becsmérlőleg nyilatkozott, amely minden esetben szigorú megtorlást igényel.” Thirring azzal a javaslattal zárta a jelentését, hogy a munkára berendelteteket helyeztessék a köztisztviselőkörrel szóló törvény hatálya alá. Ezt a javaslatát Thirring más, az OKH vezetőjének írt feltejtésében is megismételte. A háborús élelmiszeri közigazgatás szolgálatára alkalmazott

Az eredeti elképzelés szerint a Központi Lisztbizottságnak össze kellett állítania az egyes boltok vevőinek jegyzékét, amelynek alapján azután a kereskedők a készleteket megkaphatják. Emellett minden háztartás kapott volna egy vásárlási igazolványt, amelyen a háztartás fejének a nevét, lakhelyét, a háztartás tagjainak számát tüntetik fel, valamint a kereskedő nevét, ahol a háztartás jogosult a megjelölt árucikkek átvételére. A megjelölt vásárló helyet három havonta lehetett volna megváltoztatni. A háztartások a vásárláskor kötelesek lettek volna az élelmiszerjegyeken kívül a vásárlási igazolványt is magukkal vinni, amelynek alapján a kereskedő ellenőrizni tudja, hogy az illető háztartás a kívánt cikkekre nézve hozzá tartozik-e, és hogy annyi személyre vásárol-e, ahányra jogosítva van. Ezek után a kereskedő a vásárlási igazolvány⁵⁸ megfelelő rubrikájába bejegyzí a vásárlás tényét. A vásárlás csak a szelvény érvényességi idején belül történhetett volna, és egy ciklus folyamán csak egyszer. Emellett a füzetben fel kívánták tüntetni a háztartás jövedelmét is, de ezt csak abban az esetben kellett volna kitölteni, ha igényt tartanak a kedvezményes árú cikkek vásárlására. Ez azonban csak azon háztartások számára volt lehetséges, amelyek havi jövedelme nem haladta meg a 400 koronát.⁵⁹ [vö. 73. jegyzettel]

A tervek szerint az új rendszer bevezetésével megszűntek volna a különböző (zsír, bab, cukor, kávé, szappan stb.) élelmiszerjegyek, és helyettük egy egységes, 3 hónapra érvényes élelmészeti jegy került volna forgalomba. Az összesített új jegy szelvényeinek érvényessége, az eddigi szelvényektől eltérően, 10-10 nap lett, úgy, hogy a 8 szelvény érvénye egyöntetűen minden hónap 1–10., 11–20., 21–30. közötti napokra szól.⁶⁰

A nehézségek azonban csak ez után következtek. A liszt hivatalban meglepetten tapasztalták, hogy az addig 801 cukorárusítással foglalkozó kereskedő helyett

személyzet közhivatalnok jellegének meghatározása, Thirring levele az OKH-t vezető miniszterhez, BFL IV.1407.b. 137815/1917-VIII. isz. (2309/1917-VIII. lev. sz.); Thirring jelentése a tanácshoz, 1917. december 26. Uo.

58 A vásárlási igazolványhoz hasonló rendszert már 1916 végétől bevezette több szövetkezet és bevásárló csoport is. Az Általános Fogyasztási Szövetkezet igazgatóságának levele a raktárnokokhoz, 1916. október 12., BFL IV.1407.b. 109562/1916-VIII. isz. (1544/1916-VIII. lev. sz.)

59 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban, 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.); Kedvezményes vásárlás kérdése — Thirring jelentése, BFL IV.1407.b. 114748/1918-VIII. isz. (4235/1918-VIII. lev. sz.) Thirring Gusztáv jelentése a 400 koronán aluli havi jövedelemmel rendelkezők ellátásáról, 1918. június 19., 82090/1918-VIII. isz. (7089/1918-VIII. lev. sz.)

60 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban, 1917. december 3., BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.)

a lakosság 2546 kereskedőt és 1770 beszerzési csoportot jelölt meg.⁶¹ Mindez a szervezési problémákon túl a kereskedők üzleti érdekeivel sem lett volna összeegyeztethető. Az egy kereskedőre jutó forgalom akár néhány 10 kg-ra is csökkenthetett volna, az üzleti hasznot pedig könnyen felemészthette volna az árubeszerzés költsége. Mindez további aránytalan drágulást idézhet elő, miközben a hatóság elveszíti rálátását az elosztási rendszerre.

Szintén bonyolította a helyzetet az is, hogy a lakosság egy része rendelkezett a felmért cikkekből saját készlettel,⁶² miközben a liszt elosztását nem is tervezték bekapcsolni a rayon-rendszerbe: „Az eddigi egységes liszt és kenyérjegy ugyanis mindenkinek szabad választására bízta, hogy a jegy ellenében mennyi lisztet és mennyi kenyeret vásárolt. E szabad vásárlás mellett nem lehetne megállapítani, hogy a közönség jegyei ellenében a kereskedőnél éppen mennyi lisztet kellene beraktározni, ez a bizonytalanság pedig ellenkezik a rayonálás alapelveivel [...] és meg kellene fosztani a közönséget az ősrégi szokásától, hogy a kenyeret maga is megsüthesse.”⁶³

A kérdőívekre a megkérdezettek 20%-a eleve nem is válaszolt, sokan pedig értékelhetetlen feleleteket adtak. A lakosság közönye⁶⁴ mellett a másik tanulság

61 Ez utóbbi azért is volt meglepő, mert a városban hivatalosan csak 80 beszerzési csoport működött, így a Közélelmezési Ügyosztály azt valószínűsítette, hogy most azok a vállalatok is önálló beszerzési csoportokat akarnak létesíteni, amelyeknél korábban ilyen nem volt. Vagyis őket eleve hatóságilag kellett volna beosztani. „Ez azonban ellenkezik a szabad választás elvével, másrészt a hatósági kényszerbeosztás hosszadalmas eljárás volna, technikailag nagy nehézségekbe ütközne, és nem keltene közmegnyugvást sem a közönség, sem az árusok körében” De a megvalósítás szempontjából hasonlóan irreális eredményt hozott a zsír, ahol az addigi 85 községi zsírárusító és 125 hentes helyett 3177 átvevőhelyt jelöltek meg, a burgonya esetén pedig a 62 községi áruda és 643 az árusítással megbízott kereskedő helyett 3936 üzletet neveztek meg. Közélelmezési bizottság ülése, FK 1918. január 18. 110. p.; Fogyasztóközveti beosztás ügyében tartott összeírás — Felterjesztés Hadik János OKH miniszterhez, BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)

62 Uo. Németországban a lakosság külön ellátását nem is engedték meg, hanem mindenki minden cikkből közellátásban részesült.

63 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban, 1917. december 3., BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.)

64 „[E]leve nem figyeltek a kitöltésnél és összevissza jelölték meg a kereskedőket [...] [kérdéses — UL], hogy a közönség alkalmas-e arra, hogy a magasabb műveltségű német városoknak körülményesebb közélelmezési rendszerét fel tudja-e fogni, és képes lesz-e ezen rendszerhez úgy alkalmazkodni, hogy az eredményesen, illetve zavarok nélkül fenntartható legyen. A magunk részéről mindenesetre joggal táplálunk aggályokat, hogy az a közönség, amely a hatósági figyelmeztetést semmibe sem veszi, a világos útmutatásokat meg nem érti, hanem ellenkezőleg a bejelentéseiben egyrészt a szertelenségig megy, másrészt saját legfontosabb közélelmezési ér-

az volt, hogy a válaszadók jelentős többsége a Községi Élelmiszerárúsító Üzem üzleteit jelölte meg, így a főváros bolthálózatára is aránytalan teher nehezedett volna.

A rayonálást célzó összeírást elrendelő miniszteri rendeletnek egyik alappillére volt az az igény, hogy a lakosság az összes élelmiszerjegyét ezentúl, a lisztjegyhez hasonlóan, házhoz kézbesítve kapja meg. Ez az elképzelés azonban, bár logikusnak és a lakosság érdekében állónak tűnt, mégsem szolgálta a hatósági ellátásra szorulókat. A kialakult rendszer szerint ugyanis a liszt kivételével az összes hatósági élelmiszerjegyet személyen kellett átvenni a liszt hivatalokban. Ezzel a bizottságokat és a lakosságot is kifejezetten terhelő megoldással azonban tekintélyes élelmiszer volt megtakarítható, amivel a valóban rászorultak ellátását segíthették. Ugyanis sokan, akiknek módjában volt az élelmiszercikkeket más úton beszerezni (a zsír, szappan, burgonya, hüvelyesek stb. esetén) el sem mentek a lisztbizottságokhoz a jegyekért, aminek eredményeként némi megtakarítás állhatott elő a jegyre kapható készletekből.⁶⁵ Az összeírás eredményeinek megismerését követően a főváros a minisztériumnak a régi, többnyire jól működő és a lakosság által már megszokott rendszer életben hagyását javasolta, amit az OKH is elfogadott.⁶⁶

Egyesített élelmezési jegyek — egy újabb újítás

Az egységesített élelmezési jegy bevezetésére 1918 februárjában került sor, ugyanekkor a liszt- és kenyérbizottságok kiadásával kapcsolatban is fontos változás léptett életbe. A jegyek kiosztásának rendszere is átalakult. Addig azokat házhoz szállították, attól kezdve azonban a háztulajdonos feladatává vált, hogy gon-

dekeivel szemben nagymérvű közönyt tanúsít, a rayon-rendszer körülményesebb eljárását vagy nem fogja megérteni, vagy pedig ahhoz alkalmazkodni és annak keretében az élelmezési szükségleteit zavarok és fennakadás nélkül nem lesz képes kielégíteni.” Fogyasztókörzeti beosztás ügyében tartott összeírás — Felterjesztés Hadik János OKH miniszterhez BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)

65 1916-ban például a főváros részére kiutalt hüvelyes kontingens alig volt elegendő 3 hónapra, de mivel a babjegyekért a lisztbizottságokhoz kellett elmennie a lakosoknak, sokan nem vették át, ennek eredményeként a babjegy rendszer, a szűkös lehetőségek közepette is, fél éven át fenntartható maradt. A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.)

66 Bizottsági és tanácsi jelentés a főváros közlelmezési állapotáról FK 1918. június 14. I. melléklet, 27. p.

doskodjon a házában lakók jegyeinek eljuttatásáról.⁶⁷ Emellett az addigi négy hetes liszt- és kenyérbjegyeket felváltotta a teljes havi érvényességű jegyforma, valamint a korábban kiállított külön burgonya-, cukor-, hadikáv-, malátakáv-, szappan- és zsírjegy egyidejű érvénytelenítése mellett, kiadták a három hónapra érvényes egyesített ételmezési jegyet, viszont a korábbi petróleum- és gyertyajegyek érvényben maradtak. „Az összes jegyek ezentúl csak úgy érvényesek, ha a háztartás feje, a pótbjegynél a jogosult, a saját nevét és lakást tentával reá vezeti. Az új jegyek szelvényei az eddigi beosztástól eltérően három csoportba oszthatnak tíz naponként, három szelvénycsoportot alkotva.”⁶⁸ Az egyesített ételmezési jegy tehát szintén szelvényekből állt, amelyek a termék típusától függően különböző időtartamra, de általában tíz napra voltak érvényesek.⁶⁹ A termék elnevezéssel (tehát: kávé, dió, burgonya, szárazfőzelék, aszalt szilva, zsír, só, cukor, hadiszappan)⁷⁰ ellátott rubrikák mellett voltak betűjeles szelvényei is, amelyek lehetőséget adtak a tanácsnak, hogy időről-időre megjelöljenek éppen aktuális cikkeket (pl. vaj, befőzési cukrot, szacharint, kenőszappant, denaturált szeszt stb.) amelyeket a készletektől függően meghatározott mennyiségben a betűvel jelölt szelvények ellenében lehet átvenni.⁷¹

Az egyesített ételmezési jegy aktuális szelvényeit minden alkalommal a kereskedőnek kellett levágnia. Azok, akiknek a zsír- vagy a burgonyaellátása más úton már biztosítva volt, eleve a zsír vagy burgonya szelvény nélkül kapták meg az egyesített ételmezési jegyüket a Liszthivaltól.⁷²

67 Az új ételmezerjegyek kiosztása, FK 1918. január 4. 2. p.

68 Új ételmezerjegyek FK 1918. január 4. 3. p.

69 Kivételt képezett ez alól a szappan, amelynek szelvényei 20, illetve a kávé és dió, amelyekre vonatkozóan 30 napi érvényességgel került kiállításra.

70 Új ételmezerjegyek FK 1918. január 4. 3. p.; *Ort János*: Budapest központi városigazgatása a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. In: *Levéltári Közlemények*, 29. (1959) 277. p. (a továbbiakban *Ort*, 1959.)

71 „Minden szelvényre annyi árut lehet kiszolgálni, ami fel van tüntetve rajta, cukor szelvényre 33 dkg, dió szelvényre 25 dkg. Az egyesített ételmezési jegy szárazfőzelék és szilvavásárlási szelvényeinek érvényét, valamint az A. B. C. D. E. F. jelzésű szelvényeinek közelebbi rendeltetését a tanács később fogja közölni. Az új jegyekkel egyidejűleg minden háztartás részére egy-egy Vásárlói igazolvány is ki fog oszlatni, de ennek használata majd a következőkben lesz kötelező. De javasolt, hogy a közönség már most is annál a kereskedőnél vásároljon, amelyik az igazolványban választott volt.” A rayonálás szerinti vásárlás bevezetéséről végül csak a Tanácsköztársaság alatt, 1919. július 8-án döntöttek. Új ételmezerjegyek FK 1918. január 4. 3. p.; *Ort*, 1959.

72 Az ügynevezett liszt- és kenyérbjegyet, amelyek egészen 1919. március 1-ig érvényben maradtak, havonta, (1919 márciusától pedig már kéthavonta) tervezték kiadni. Hat szelvénycsoport-

A következő jelentős változás 1918 júliusával lépett életben, amikor bevezették a kétféle (piros és barna színű) egyesített élelmezési jegyek rendszerét. Az alacsonyabb, havi 400 korona jövedelem alatti családok piros jeggyel való ellátásával a kisebb egzisztenciák szociális védelmét biztosították, és egyben a vásárlások időponthoz kötésétől a sorbaállások mértékének csökkenését is várták.⁷³

ból állt, ez is tartalmazhatott betűvel ellátott szelvényeket, például az első ilyen kiadásakor a K szelvényre tetszés szerint fehér lisztet, vendéglői tésztát, kenyeret vagy kenyérlisztet lehetett vásárolni. Emellett megmaradt a pótjegyek intézménye is. A mozdonyvezetők és fűtők (napi 50 dkg), éjjeli üzemben rendszeresen alkalmazottak (40 dkg), a nappali nehéz fizikai munkát végzők (35 dkg), de a szoptató anyák is részesültek pótellátásban. Az új liszt és kenyérből mindegyik szelvényére napi 20 dkg liszt vagy 14 dkg kenyér volt vásárolható, oly módon, hogy egy-egy szelvénynek két része volt, így azt akár két helyen is érvényesíteni lehetett, 10–10 dkg liszt, vagy 14–14 dkg kenyér vásárlására. Egy újabb vonal további negyedekre osztotta a szelvényeket. Így valójában egy vásárláskor akár 5 dkg liszt, vagy 7 dkg kenyér is beváltható volt. Ez utóbbi volt általában az egy szelet kenyér súlya a vendéglőkben, ahol a főtt tésztát fél szelvény, a sült tésztát negyed szelvény ellenében szolgálták fel. A 20 dkg-os fejadag innentől kezdve a világháború hátralévő ideje alatt már végéig érvényben maradt. Az új élelmiszerjegyek, Pesti Napló 1919. december 28. 5. p.; Új liszt és kenyérből FK 1919. március 7. 288. p.; Értekezlet az 1918/19. évi fővárosi lisztkontingens témájában BFL IV.1407.b. 105544/1920-VIII. sz. (3771/1920-VIII. lev. sz.) Bizottsági és tanácsi előterjesztés az új gazdasági évre nézve fenntartandó hatósági lisztellátás ügyében, FK. 1922. május 12. 1346. p.; Horváth Károly hozzászólása a közgyűlésen a közélelmezés kérdéséhez FK 1922. május 26. 1433. p.

- 73 A tejet például 50 filléres kedvezménnyel vásárolhatta meg a családi jövedelem rubrikáját kitöltő jegytulajdonos. Az irat itt 4000 korona éves jövedelemről emlékezik meg, az OKH ugyanis eredetileg a 4800 korona helyett a 4000 korona éves jövedelemben akarta megszabni a kedvezmények igénybevételének feltételét. Más akcióról készült irat pedig egyértelműen jelzi, hogy lélekszámtól függetlenül családi összejjövedelemről volt szó, bár egy tervezett húszakció kapcsán később felmerült, hogy annak igénybevételét az egy főre eső 100 K-s jövedelemhez kellene kötni. A család jövedelmére vonatkozó adatokat eredetileg nem volt kötelező kitölteni, 1918 júliusától, vagyis a bevásárlási elsőbbséget biztosító piros színű egyesített élelmezési jegyek bevezetésétől azt csak azok kaphatták meg, akik az 1917 decemberi összeírásor (közel 450.000 fő) kitöltötték a rubrikát. A többiek barna jegyet kaptak, ugyanakkor a jogosultság hitel érdemlő bizonyítását követően a Központi Liszthivatal kicserélte azokat pirosra. Thirring jelentésében a piros és barna színnel megkülönböztetett igazolványokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy „ismerve a főváros közönségének természetét, valószínűsíthető, hogy a lakosság a vásárlási szabadság ilyen korlátozását nem fogja könnyen elfogadni.” A Tej hivatal levele a tanácshoz, 1918. május 3. BFL IV.1407.b. 56235/1918-VIII. sz. (7195/1918-VIII. lev. sz.) Alacsonyabb jövedelműek olcsóbb hússal való ellátása BFL IV.1407.b. 16590/1918-VIII. sz. (7542/1918-VIII. lev. sz.); A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. sz. (1750/1916-VIII. lev. sz.) Kedvezményes vásárlás kérdése — Thirring jelentése BFL IV.1407.b. 114748/1918-VIII. sz. (4235/1918-VIII. lev. sz.); Thirring Gusztáv jelentése a 400 koronán aluli havi jövedelemmel

Mindez a gyakorlatban úgy nézett ki, hogy bár piros jegyesek a beváltási időszak bármely napján beválthatták az aktuális zsír- és burgonyajegyeiket, a tíznapos ciklusok első három napja elsődlegesen nekik volt fenntartva, a barna jegyesek a tíznapos időintervallum többi napján vásárolhattak, az első három napban pedig csak abban az esetben, ha aznap több pirosjegyes nem jelentkezett az áruért.⁷⁴

Visszaélések az élelmiszerjegyekkel

Bár a hatóságok nem kezelték egyértelműen visszaélésnek a jegyek véletlen megsemmisülését, de minden egyes élelmiszerjegy pótlásra vonatkozó kérelmet alaposan kivizsgáltak. A gyakorlat azt mutatta, hogy amennyiben valaki hitelt érdemlően be tudta bizonyítani, hogy a jegyet ellopták, annak a hatóság kivételesen kiadta az újabb jegyeket. A bizonyítás sokszor több kihallgatásból és jegyzőkönyv felvételből állt, és nem egyszer akár hónapokig is eltartott.

A Szerecsen utcában lakó Klein Józsefné élelmiszerjegyei például 1916 novemberében megsemmisültek meg azáltal, hogy amíg ő vidékre utazott, mellett a lakásban a cseléd lány felügyelete tartózkodó kisunokája felvagdosta mind a hét élelmiszerigazolványát. Kleinné fel is kereste a főváros VIII. Közélelmezési ügyosztályának illetékes tisztviselőjét, és elmesélte a történetét. A megnevezett szolgálólányt beidézték, csak hogy az ő vallomása nem csengett össze minden ponton a panaszoséval. Ekkor további vizsgálatot rendeltek el, amelynek során kiderült, hogy Kleinnének két katonafia van, nekik viszont nem járt az élelmiszerjegy, vagyis a jelzett 7 jegy helyett eleve csak 5 járt volna a családnak. A következő jegyzőkönyv már 1917. márciusi keltezésű, ezt Kleinné otthonában vették fel. Itt elmondta, hogy amióta megsemmisültek élelmiszerjegyei, készpénzért vásárolható élelmiszerekből látja el magát. A hatóság végül március végén kiutalt családja számára 5 db élelmiszerigazolványt.⁷⁵

Haller István országgyűlési képviselő, a Katolikus Népszövetség főtítkára szintén élelmiszerjegyei megsemmisüléséről számolt be a VIII. ügyosztályon. 1917. júliusi előadói ív szerint Hallernek 8 tagú családja volt, neje neki adta oda a cukorjegyeket, hogy váltsa be, amiért végül a szolgát küldte le, aki a bevásárlás

rendelkezők ellátásáról 1918. június 19., BFL IV.1407.b. 82090/1918-VIII. isz. (7089/1918-VIII. lev. sz.)

74 Az egyesített élelmezési jegyek beváltásának új rendje, FK 1918. július 5. 1304. p.

75 Jegyzőkönyv élelmiszerigazolvány megsemmisüléséről BFL IV.1407.b. 6180/1917-VIII. isz. (20/1917-VIII. lev. sz.)

után a jegyet visszaadta, azt Haller az asztalára tette, de „valaki ellopta, valaki rendszeresen lop onnan,” pedig a 8 darab jegy még négyszeri vásárlásra jogosította volna, emiatt kérte a jegyek kivételes pótlását. A hivatal hozzájárult a pótláshoz, de az országgyűlési képviselőnek is, mint mindenki másnak ilyen esetben, felhívták a figyelmét, hogy „a fennálló rendelkezések miatt a jövőben az elveszett jegyek pótolatni nem fognak.”⁷⁶

„Kovács Julianna Üllői út 2. sz. bejelenti, hogy a virágüzletben dolgozó Földi Lenke nevű 15 éves tanuló lányt elküldte burgonyát vásárolni a Fővám téri hatósági zöldségárúsító bódéhoz a 3 db lisztjeggyel. Mielőtt vásárolhatott volna, észrevette, hogy a három jegy elveszett. Mivel a bódé előtt nagy tömeg várakozott, a keresése hiábavaló volt, mert azt valószínűleg valaki felszedte. Augusztus 13-án a 3 db jegyre 1 kg kenyeret vásárolt, azóta a megtakarított fekete lisztből süített kenyeret, ami a mai nappal elfogyott, egy kiló kenyeret pedig a nénjétől kapott. Hárman vannak testvérek [...]” A tanács az ő esetében is utasította a liszthivatalt, hogy adják ki a pótló jegyeket.⁷⁷

„Nagy nyomorúsággal küzdünk és ráadásul olyan szerencsétlenség ért, hogy az összes jegyeimet ellopták, szóval élelmezési, zsír, kenyér, liszt, cukor, kávé, petróleum szappan szénjegy, egy ritikülben voltak és ellopták. A két iskolás gyerekem már napok óta éheznek, nincs egy falat kenyérem, bejelentettem a rendőrségnek, a liszthivatalban, kérem, hogy pótolják a jegyeket, a férjem a harctéren, mi meg itt pusztulunk éhen.”⁷⁸

A liszt- és kenyérjegyekkel, valamint a többi élelmiszerjeggyel történt csalások a háború előrehaladtával annyira megsaporodtak, hogy az egyre inkább veszélyeztette a közellátás biztosítását. A nehézséget csak növelte, hogy az államrendőrség, az érvényben lévő törvényes rendelkezések alapján, az élelmiszerjegyeket nem tekintette igazi értéknek, hiszen a lisztjegyeknek akár nagyobb tételben történő eltulajdonítása, eladása közvetlenül nem okozott anyagi kárt, így a lopás maximálisan pár száz koronát kitevő bírsággal és néhány nap elzárással sújtható kihágásnak minősült. Ugyanakkor a rendőrkaptányságok sem kezelték egyöntetűen az ügyeket, ezért a tanács 1917 őszén egyre sürgette az illetékes mi-

76 Ellopott cukorjegyek 1917. július 4. BFL IV.1407.b. 68171/1917-VIII. isz. (496/1917-VIII. lev. sz.)

77 Elvesztett lisztjegy pótlása 1917. augusztus 23., BFL IV.1407b. 84785/1917-VIII. isz. (703/1917-VIII. lev. sz.)

78 A beadványt végül arra hivatkozva utasították el, hogy a kérelmező nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani az ellopás tényét. Levél ellopott élelmiszerjegyek pótlása érdekében, BFL IV.1407.b. 111242/1917-VIII. isz. (945/1917-VIII. lev. sz.)

nisztert, hogy a kérdést a kerületi kapitányságok hatásköréből a főkapitányságra helyezték át. 1918 májusában nagy ügybuzgalommal látott neki a munkájának Krall rendőrfelügyelő vezetése alatt egy két rendőrellenőrből és két rendőrből álló nyomozó csapat.⁷⁹

A visszaélések közül a hamisítás volt a legkézenfekvőbb, bár jól értékesíthető hamisítványok készítéséhez már komoly gépekre volt szükség. 1917 decemberében az államrendőrség nagyobb mennyiségű hamis cukorjegyet foglalt le, amelyeket szakértői vizsgálatra átküldtek a Liszthivatalnak. „[A]z ide csatolt összes cukorjegyek hamisnak bizonyultak. A hamisítók először a főváros címerét, a kék hullámvonalakat és az egyes szelvények kockás beosztását nyomtatták, még pedig nyilván köről, és az így egyenként előállított jegyekre utólag nyomtatták belé a jegynek szövegét, melyet nem fotográfiai úton, hanem külön szedéssel állítottak elő [...] hogy a hálózatos zöld alapnyomást a hamisítók hogy állították elő, meg nem volt állapítható. Miután a székesfőváros szakértői kijelentették, hogy Budapesten csak is a székesfőváros házi nyomdája rendelkezik olyan géppel, amely ezt a hálózatos elállítást képes.”⁸⁰ Később az is kiderült, hogy feltehetően a nyomdából kerültek ki üres ívek, amelyeket a hamisítók fel tudtak használni. A Központi Lisztbizottság egyébként már 1916 vége óta egy külön ellenőrző közeget alkalmazott a nyomdászati munkák megfigyelésére, ettől függetlenül többször is előfordult, hogy a helyi lisztbizottságokhoz már kevesebb jegy érkezett, vagy a kipoztázott csomagba az előző havi jegyek kerültek bele.

A jegyek hamisításának megnehezítése érdekében ezután bevezették, hogy minden jegy más színű alapnyomtatást kapott. A forgalomból mégsem kerültek ki a hamis jegyek. A „nehezen utánozható hálózatos alapnyomással, a jegyek hamisítását megghiúsítani reméltük. Ezek az esetek arra utalnak, hogy a nyomdában gyakorolt ellenőrzés elégtelen, és ezt annál is inkább kell konstatálnom, mivel a nyomás alatt lévő és napról-napra elkészülő új jegyívek a nyomdában, bár átkötve és lepecsételve, de mégis éjjeleken át is szabadon vannak.”⁸¹

79 Alig egy hónap alatt 65 feljelentésben folytattak nyomozást, eljárak 10 hamisítási ügyben, 19 kettős ellátás gyanújában, 31 esetben tiltott süteménykészítés miatt, illetve 20 egyéb, például csempészési ügyben is. Levél az OKH-t irányító miniszterhez a lisztjegyekkel való visszaélések ügyében 1917. november 4. BFL IV.1407.b. 80386/1918-VIII. isz. (7211/1918-VIII. lev. sz.); Uo.116868/1918-VIII. lev. sz.)

80 Hamis cukorjegyek ügye 1917. december 29. BFL IV.1407.b. 132524/1917-VIII. isz. (2025/1917-VIII. lev. sz.)

81 A lisztjegyek nyomásának szigorítása — A központi Liszthivatal levele a tanácshoz 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 137203/1917-VIII. isz. (2033/1917-VIII. lev. sz.)

A jegyhamisításoknál is gyakoribbak voltak a lisztkereskedők visszaélései. A kereskedőknek az előző héten beszedett jegyek leadáshoz kötötték az újabb liszt kiutalását. A leadott jegyeket azonban jellemzően nem számlálták meg egyenként, általában csak a boríték súlyát mérték le, aminek grammra egyeznie kellett az egy borítékba gyűjtendő lisztjegyek súlyával. Ez pedig valóban csábítónak tűnhetett a csalásra. Hajós Bertalan is így tett. Az általa leadott borítékot azonban utóbb kibontották, és kiderült, hogy kifogásolható a tartalmuk. „Jegyfejeket tett bele, vagy felvágott előlapokat, amelyek összsúlya megegyezett a borítékba teendő 1416 darab szelvény súlyával. Tudta az iparos, hogy nem darabszámba szokták megolvasni a jegyeket, hanem súlyra a borítéknak 55 g-nak kell lennie”⁸²

Maguk a lisztbizottságok sem voltak biztonságban, számos betörésről érkezett hír, amelyeket jellemzően a lisztjegyek kiosztását megelőző éjszakák során követtek el. „Sajnálattal kell jelentenem, hogy a lisztadagok 1918. március 1-ével történt leszállítása óta, mint ahogy azt előre látni lehetett, miután a múlt évben is így volt, a lisztbizottságokba való betörések mind nagyobb számban, és mind vakmerőbben megismétlődtek [...]. A legutóbbi napokban betörést kíséreltek meg a X. Kápolna tér 4. sz. alatt elhelyezett 122. sz. lisztbizottságba, ahol azonban a bizottság elnökének intézkedése folytán két fűtőlány a kiosztásra váró egész jegykészlet őrzésére a bizottság helyiségében hált, és segélykiáltásával a betörésre készülő 4 katonát elriasztotta [...] ezen épületben most már senki nem mer hálni, mert hasonló esetekben a jegyeket őrző egyéneknek az élete is veszélyben van.

Ugyancsak a jegykiosztást megelőző napon törtek be a Hungária úti elemi iskolában elhelyezett 86. sz. lisztbizottságba, ahol azonban Schaffer Ferenc iskolaszolga a záruk fessegetésének zajára felébredvén, revolverlövésekkel elriasztotta a 3 betörő katonát, kik annál kevésbé juthattak bérniféle jegyhez, miután a bizottság elnöke a jegykészletet nem tartja a lisztbizottság helyiségében.

Hasonlóan eredménytelen kísérlet volt a február 27. éjszakai a Lovag utcai iskolában elhelyezett 46–48. sz. lisztbizottságban, ahol a betörők semmi jegyet nem találtak, azonban az ügyeletesek három vászonkabátját és egy kötött zubbonyát, összesen 230 korona értékben elvitték, amely kárának megtérítését a Központi Lisztthivataltól kérik [...]. A Váci úti lisztbizottságból, ahol a jegyeknek éjjel való biztosítása szintén lehetetlen, a betörők az összes jegykészletet, szám szerint 2271 db különböző jegyet elvittek. Az előadottakból látható, hogy a lisztbizottságba tervezett betörések, amelyek az elmúlt hónapokban úgyszólván telje-

82 Ez az információ eleinte nem volt köztudott, csak a sütőiparosok elnöksége volt előzőleg beavatva Hajós Bertalan pékmester visszaélési ügye 1916. február 10., BFL IV.1407.b. 12644/1916-VIII. isz. (61/1916-VIII. lev. sz.)

sen megszűntek, most a talán a jegyhamisítások megnehezítése folytán, másrészt a mind nehezebbé váló megélhetési viszonyok folytán, oly nagy mérvet kezdenek öltetni, amely hathatós és sürgős intézkedéseket igényelnek.”⁸³

A lisztbizottságok őrzése érdekében az államrendőrséggel és a katonai parancsnoksággal próbált tárgyalni a főváros, eredménytelenül de a budapesti önkéntes őrség is csak abban az esetben vállalta néhány lisztbizottság biztosítását, ha részükre egy-egy őrszobát szerelnek fel, fűtéssel világítással és csengővel. Mivel a tárgyalások ez ügyben is elhúzódtak, Thirring sürgette az OKH bevonását, valamint, a szolgaszemélyzet revolverrel való mihamarabbi felszerelését.⁸⁴

A jegyrendszer utóélete

Az élelmiszerjegy-rendszert a világháborút lezáró fegyverszünet megkötését követően is fenn kellett tartania a közéleti megélhetésért felelős kormányszaknak. Egészen a Tanácsköztársaság bukásáig a jegyrendszer teljes körűen fennállt, ami jól mutatja a világháborút követő, korábbiaknál is súlyosabb ellátási viszonyokat.⁸⁵ Az egyesített élelmiszerjegy-rendszert 1919. december 31-ig terjedő érvényessé adták ki. Ezt azután az 1920. januárban tartott újabb készlet- és népösszeírást követően felváltotta a lisztjegyeket is magába foglaló Egyesített Liszt- és Élelmiszerjegy-rendszer. Ezzel egyidejűleg felhívták a lakosság figyelmét, hogy a korábban kiadott élelmiszerjegyeket a szűkös készletekre való tekintettel ne váltsák be, ha rendelkeznek saját zsír-, burgonya- és cukortartalékkal. A későbbiekben már csak a főváros adott ki esetenként, saját beszerzései erejéig élelmiszerjegyeket, amelyek szelvényei ellenében hatósági lisztet, burgonyát, hagymát, húst vagy zsírt árusított a saját bolthálózatára támaszkodva.⁸⁶

83 A Központi Lisztbizottság levele a tanácshoz betörések ügyében 1918. március 9., BFL IV.1407.b. 35809/1918-VIII. sz. (7186/1918-VIII. lev. sz.)

84 Uo. Ezt Községi Élelmiszerárúsító Üzem, a Községi Lóhúsüzem, a Községi Kenyérgyár és a Hatósági Zöldségüzem hálózatára támaszkodva hajtotta végre Budapest.

85 A jegyrendszert a tanácsköztársaság alatt is a Központi Liszt hivatal koordinálta, igaz a lisztbizottságok munkájába többször beleavatkoztak a különböző népbizottságok, kerületi munkástanácsok és egyéb hatóságok. Mindez zavart okozott a korábban olajozottan működő rendszerben, ami csak tovább növelte a közellátási nehézségeket. Lisztbizottságok munkálatai, A Budapesti Munkás- és Katonatanács Hivatalos Közlönye, 1919. június 27. 534. p.

86 + Az új élelmiszerjegyek, Pesti Napló 1919. december 28. 5. p.; Bizottsági és tanácsi előterjesztés az új gazdasági évről nézve fenntartandó hatósági lisztellátás ügyében, FK 1922. május

„[A] most kiosztott élelmiszerjegyek szelvényei havi 7,30 kg lisztről szólnak, azonban a fejkvóta 3,6 kg marad. Ennélfogva a kereskedők és pékek kötelesek egyelőre fele értékben beváltani, vagyis a 20 deka lisztről vagy 28 deka kenyérről szóló lisztjegyszelvényeket 10 deka lisztre, illetőleg 14 deka kenyérré beváltani.”⁸⁷

1920-tól azonban erőteljesebben nyilvánult meg az ország gazdaságának talpra állítása érdekében a szabad forgalom visszaállításának igénye, vagyis a kormányzatok fokozatosan szűkítették az ellátottak körét. 1921 nyarán, bár részlegesen bevezették a gabona szabad forgalmát, a kormányzat — tekintettel a nehéz kereseti viszonyokra — azok számára, akik a növekvő terheket nem tudták tovább hárítani, fenntartotta még a hatósági lisztellátás rendszerét. Emellett a főváros is külön kenyérjegyeket adott ki az ellátatlanok részére.⁸⁸ Így továbbra is élelmiszerjegyet kaptak a katonatisztek, a tovább szolgáló altisztek, az állami rendőrség és csendőrség tagjai, a közszolgálati alkalmazottak, az ipari munkásság, a közüzemek munkásai, a segéd nélküli kisiparosok, és mindezek családtagjai, valamint a felsorolt rétegek nyugdíjasai. Rajtuk kívül hatósági ellátásra tarthattak igényt a teljesen keresetképtelenek és a közsegélyre szoruló vagyontalanok.⁸⁹ Ekkor ható-

12. 1346. p.; Horváth Károly hozzászólása a közgyűlésen a közélémezés kérdéséhez Fk.1922. május 26. 1433. p.

87 Az új élelmiszerjegyek kiosztása, 8 Órai Újság, 1920. június 27. 6. p.

88 A jegyrendszeren belül a kenyérjegy élte meg a leghosszabb kort: 1916. január 10-én vezették be, és 1924. június 30-ig, a Lisztivatal megszűnéséig volt érvényben. Jelentések a Közgazdasági Évkönyv számára, BFL IV.1407.b. 74433/1926-VIII. sz. (1700/1926-VIII. lev. sz.)

89 Eszerint nem részesülhettek a hatósági lisztellátásban a kereskedők (bizományosok, ügynökök, alkuszok, kofák), a vállalkozók, kereskedelmi alkalmazottak, a segéddel dolgozó iparosok, a magántisztviselők, a szabadfoglalkozásúak (ügyvéd, orvos, mérnök), a háztulajdonosok, a vagyonukból élő magánzók. A munkanélküliek csak akkor voltak felvehetők az ellátatlanok körébe, ha eredeti foglalkozásuk alapján jogosultak lettek volna az ellátásra. A főváros tanácsa felterjesztésében 1921 nyarán kifejtette szociális aggályait a lisztellátás új rendjével kapcsolatban, felhozva például, hogy a magántisztviselők, akiket a rendelet kirekesztett a hatósági ellátásból, sokszor sokkal rosszabb körülmények között élnek, mint közalkalmazott társaik miközben a munkanélküliség ezt a réteget is jelentősen sújtotta. A saját, egyébként magántisztviselők közé tartozó alkalmazottaik érdekében szólalt fel az 1920-as alapítású, a keresztény iparosok és kereskedők érdekvédelmére létesült Baross Szövetség is. Emellett a Központi Lisztbizottság iratanyaga bővelkedik olyan kérelmekben, amelyekben az ellátatlanok jegyzékébe kérik rászorultak az utólagos felvételüket. A lisztbizottságnak leadott kérvényt, a lisztbizottság véleményezését követően, a tanács bírálta el. Súlyom Lajos nyugdíjas színészét például elfogadták, hasonló sikert érhetett el az, aki hadirokkant igazolvány, vagy szegénységi igazolványt mellékelte a kérelemhez. A kérelmek túlnyomó többségére azonban elutasítás várt. 68826/1921-VIII. sz. Lisztellátás az 1921/1922. gazdasági évben, FK 1921. július 8., 1224. p.; A lisztellátás új rendelete, BFL IV.1407.b. 65826/1921-VIII. sz. (1871/1921-VIII. lev. sz.); A Központi Lisztivatal

sági lisztellátásban nagyjából a polgári lakosság fele részesült,⁹⁰ vagyis a főváros lakosságának felének ellátását, a szűkre szabott fejadagok erejéig, továbbra is az állam vállalta magára. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy esetükben a piaci- és a hatósági ár között kialakult különbséget az állam térítette meg a kereskedelemnek és rajtuk keresztül a termelőknek. Azonban a fejadagokat annyira alacsonyan állapították meg, hogy a hatósági ellátottak is jobbára szabadforgalmi liszt vásárlására voltak utalva. A rendelet hatásra az ellátásból kiszoruló, de arra továbbra is rászoruló rétegeket (például a magántisztviselőket) a főváros saját hatáskörben, időnként hatósági liszt kiutalással támogatta.⁹¹

Az ellátatlanok listáját 1921 nyarán állította össze a tanács, hogy az azon szereplőket lakhelyük szerint a 130 lisztbizottság útján lássák el élelmiszerjeggyel.⁹² Az ellátatlanoknak járó lisztmennyiséget, (ekkor már ismét a világháború alatt érvényes havi 6 kg-os fejadagot számolva) a kormányzat biztosította a főváros részére. A főváros háziyomdájában legyártott, kedvezményes vásárlásra jogosító lisztjegyeket az összeírt, tehát az ellátásra továbbra is jogosult lakosság részére így továbbra is a főváros adta ki.

Az 1921/1922-es gazdasági év végével, 1922. augusztus 16-án a hatóság újból szabályozta az ellátatlanok lisztellátását. Az ezt megállapító rendelet ismételten kimondta, hogy a szabad lisztforgalom keretében mindenki korlátlanul beszerezheti a saját lisztszükségletét, tehát a hatósági lisztellátásra senkinek nincs hivatalosan szüksége. Az állam azonban, a nehéz gazdasági viszonyok okán, a hatósági

iratai, BFL IV.1407.b. 78447/1921-VIII. isz. (1090/1921-VIII. lev. sz.); A Baross szövetség levele, BFL IV.1407.b. 8657/1921-VIII. isz. (1122/1921-VIII. lev. sz.)

90 Az irat a családfők megoszlása tekintetében hozzávetőlegesen 40.000 főre teszi a kisebb vállalatoknál dolgozó munkás családfők arányát, és 140.000 főre a gyári és egyéb üzemeknél dolgozókat. A Lisztjegyesek száma 1922 májusában, BFL. IV.1407.b. 64932/1922-VIII. isz. (1719/1922-VIII. lev. sz.)

91 1921 karácsonyán például 3 kg lisztet utaltak ki minden olyan hatósági lisztjegyben nem részesülő budapesti család számára, amelyekben a keresőnek a havi fizetése nem haladja meg a 2500K-t az összes pótlékkal együtt. Az igényjogosultaknak ugyanúgy a lisztbizottságon kellett igényelniük a kedvezményes lisztvásárlásra jogosító, külön e célra kiadott, kék színű hatósági lisztjegyeket. Hatósági karácsonyi liszt kiosztás BFL IV.1407.b. 152621/1921-VIII. isz. (1872/1921-VIII. lev. sz.)

92 Az ellátatlanok jegyzékét tehát a lisztbizottságok állították össze a nyilvántartásaik alapján. A háztulajdonosnak kellett gondoskodnia arról, hogy a megbízottja meghatározott időben elhozza a lisztbizottságtól a házra vonatkozó Ellátatlanok Jegyzékét, amelyet minden házban közzemlére kellett bocsátani, és ez úton tájékoztatni a lakókat arról, hogy a következő évben jogosultak-e az ellátásra. Ezután lehetett a lisztbizottságnál benyújtani az esetleges fellebbezéseket. Rendelet a lisztellátásról FK.1921. július 8. 1224. p.

lisztellátást biztosításával továbbiakban is támogatta az állami és városi tisztviselőket,⁹³ illetve az igazolt közsegélyeseket. A rendelet azonban az korábbiakhoz képest is tovább szűkítette az ellátatlanok (tehát hatósági ellátásra szoruló) körét, kihagyva immár a közüzemek dolgozóit is.⁹⁴

1922 nyaratól tehát szűkített keretek között szervezték meg lisztjegy kiosztását. Az új hatósági lisztellátásban részesültek sem voltak jogosultak automatikusan a jegyekre, hanem az arra való igényét mindenkinek hivatalosan be kellett jelentenie a kerületi elöljáróságon, ahol (a kerületi választmányi tagok és a közgyámok bevonásával az igénylő lakásában, a családi, kereseti és vagyoni viszonyait felmérve) megvizsgálták, hogy megfelel-e a feltételeknek.⁹⁵ „Az ellátatlanok tizede sem kap hatósági ellátást, a jogosultak igazolását a közgyámok végzik, ez nagy lélekerőt igényel, még soha nem volt ekkora sorbaállítás, mint az elöljáróságoknál ezekért az igazolásokért. A közgyámok a legjobb tudásuk szerint lelkiismeretesen állapítják meg a jogosultságot, és a liszthivatal mégis a legtöbb

93 A levéltár bővelkedik olyan iratokban, amelyek az állami alkalmazottak lisztellátásának rendszerének további finomításáról szólnak. A Közélelmezésügyi Minisztérium külön leiratokban tette egyértelművé a főváros lisztbizottságai számára, hogy milyen módon értelmezhető az 1922 nyarán életbelépett rendelet. Így egyértelművé tették, hogy a postai alkalmazottak fogalmába beletartoznak a postai tisztek is, a csendőrség legénysége pedig, a Duna hidaknál alkalmazott hídseprőkhöz hasonlóan, a 6 kg-os kiutalást tartalmazó lisztjegyen kívül még havi 2 kg liszt átvételére jogosító pótgegyben is részesítendő, a csendőrtiszteknek pedig 12 kg hatósági lisztre volt alapjogosultságuk. Ugyanakkor továbbra is ellátást élveztek a katonák (legénység és a tisztek), a csendőrség, rendőrség, folyamőrség a vámőrség állománya, a közszolgálati alkalmazottak és mindezek keresettel nem rendelkező családtagjai és nyugdíjasai, valamint a hadi- és a közsegélyesek. BFL IV.1407.b. 5589/1923-VIII. isz. (12/1923-VIII. levt. sz.; Uo. 81830/1923-VIII. isz. (14/1923-VIII. levt. sz.); Uo. 7496/1923-VIII. isz. (17/1923-VIII. levt. sz.) Hatósági lisztellátás az 1922/23. gazdasági évben, FK 1922. augusztus 4. 2104. p.

94 A rendelet a nyugdíjasoktól is elvette az ellátást, bár utóbb a kisnyugdíjasok visszakapták azt. A hatósági lisztellátásból kihagyott fővárosi közüzemek ügyében felterjesztés Térfi Béla közlelmezési miniszterhez, BFL IV.1407.b. 102442/1922-VIII. isz. (753/1922-VIII. levt. sz.); Uo. 129823/1922-VIII. isz. (1040/1922-VIII. levt. sz.)

95 A vizsgálatot végzőknek fel kellett tüntetniük, hogy a kérvényező hány, a háztartásában vele együtt élő személy után igényli az ellátást, ő maga milyen (hadiözvegy, hadirokkant vagy hadiárva) segélyben részesül, figyelembe véve az igénylő és a családtagjai keresetét, jogosult-e egyáltalán a hatósági lisztsegélyre. A közsegélyesek esetében meg kellett állapítani az illető munka- és keresetképtelenségét, valamint, hogy az ellátására a törvény értelmében kötelezett hozzátartozói kereseti viszonyai indokoltá teszik-e a hatósági lisztellátás folyósítását. A tanácsi utasítás például külön felhívta a vizsgálatot végzők figyelmét, hogy a termelők, vagyis szántóföldi, veteményes, konyhakert, szőlő és rét tulajdonosok vagy bérlők hatósági lisztellátásban egyáltalán nem részesíthetők. Új hatósági lisztellátásra való jogosultak megállapítására tanácsi utasítás az elöljáróságok részére, BFL IV.1407.b. 8155/1923-VIII. isz. (19/1923-VIII. levt. sz.)

esetben megtagadja a kiadást. Ez annyira elkészeríti a közgyámokat, hogy sokan el fogják hagyni ezt a feladatot. Munkanélkülieket már nem is igazolunk, hiszen a munkaképteleneket is elutasítja a hivatal.”⁹⁶ A jegyrendszer utolsó időszakában az 1923/24-es gazdasági évben már csak azok az elaggottak élvezhettek hatósági támogatást, akiknek a kenyérkeresője hősi halált halt.⁹⁷

A jegyrendszertől 1924-ben alig másfél évtizedre köszönhetett el Budapest. 1940 áprilisában már ismét jegyre adták a zsírt és a cukrot, a folyamatosan bővülő jegyrendszer működtetését a korábbi gyakorlatot folytatva, a Statisztikai Hivatal keretében megszervezett Élelmiszerjegyközpont végezte.

2. táblázat Budapest élelmiszerjegyei 1915–1924

Típus	Első bevezetése	Kiadható mennyiség	Megjegyzés
lisztjegy	1915. május 16.		1916 januárig
tejjegy	1915. november 15.	0,5-1 liter a betegeknek és a 2 év alatti gyermekeknek, később az aggoknak és terhes anyáknak is	1917. januárjától a tejet rayonálás alapján biztosítják az ellátottaknak. 1924-ig.
rizsjegy	1915. december	4hét/25 dkg	A főváros saját akciója világháború alatt.
babjegy	1915. december		A főváros saját akciója világháború alatt és 1920-1921-ben.
liszt- és kenyérjegy	1916. január		1918. január 31-ig

96 Binski Lipótné hozzászólása a Közélelmezési Bizottság ülésén, FK 1922. október 13., 2278–2279. p.

97 Hősi halottak hozzátartozóinak lisztellátása, BFL IV.1407.b. 115898/1923-VIII. isz. (709/1923-VIII. lev. sz.)

Tanulmányok

Típus	Első bevezetése	Kiadható mennyiség	Megjegyzés
Élelmezési igazolvány	1916. november		1924-ig
zsírjegy	1916. november 21.	4 hét/40 dkg	1921 tavaszáig
petróleumjegy	1916. december	1 dl/nap azon háztartásoknak, ahol nincs villany vagy gázvillágítás	1921 tavaszáig
cukorjegy	1917. január	4 hét/120 dkg*	1921 májusáig
szilvajegy	1917. február 25.	4 hét/50 dkg	aszalt, vagy lekvár világháború alatt
hadikávés jegy	1917. február	4 hét/10 dkg	1921 tavaszáig
szappanjegy	1917. március	4 hét/40 dkg	1919-ig
burgonya jegy	1917. április 22.	heti/0,5-2 kg a készletek függvényében	1924-ig a főváros saját akciójában
befőzési cukor	1917 nyári idény	A család nagyságától függően 3-5 kg.**	1917–1918
malátakávés jegy	1917. december	4 hét/5 dkg	Világháború alatt.
egyesített élelmezési jegy	1918. február	3 havi	1919. december 31-ig
liszt- és kenyérbegy	1918. február	1 havi – 20 dkg/nap	1919. december 31-ig
gersli jegy	1918. február	25 dkg/hó	A szárazfőzelék szelvények beváltása esetén 1919-ig
vajjegy	1918. március 15.		1921 tavaszáig zsírjegy ellenében

Típus	Első bevezetése	Kiadható mennyiség	Megjegyzés
vendéglői jegy	1918. május 1.	Havi 62 étkezésre az egyesített ételmezési jegy leadása esetén. ^{***}	1921-ig
baromfijegy	1918. szeptember	2-3 B. C. szelvény beváltásával	A főváros saját akciója.
tojásjegy	1918. november	vaj szelvény ellenében 4 tojás/hó	A főváros saját akciója.
húsjegy	1919. május 5.	Húst csak húsjegyek ellenében árusítottak.	Jegy nélkül a csont és a zsigerek adhatók el.
egyesített liszt- és kenyérjegy	1920. január 1.	20 dkg/nap	betűjeles szelvénye ^{****}

* 1917 márciusától 100 dkg, 1918 januárjától 75 dkg.

** 1918 nyarán személyenként 75 dkg.

*** A teljes havi vendéglői déli és esti étkezés mellett a vendéglői jegy érvényes volt 25 dkg cukor, 10 dkg hadikávét és 10 dkg vaj kiváltására.

**** A betűjeles szelvényekre adták ki az aktuális jegy ellenében elérhető termékeket például a cukrot, a szaharint, hadikávét, kukoricadarát stb.

HORVÁTH LEVENTE

EGY MINISZTERTANÁCSI ÜLÉS NYOMÁBAN — TISZA KÁLMÁN BUKÁSA A FORRÁSOK TÜKRÉBEN*

„Tisza bágyadtan intett a kezével,
mintha mondaná: »Minék az?«.
A habarékpart vezérei összenéztek: »Furesa bukás ez.«.”¹

Így bukott meg Mikszáth Kálmán írása szerint a miniszterelnöki pozíciót tizenöt évig betöltő Tisza Kálmán. Már csak hosszú hivatali ideje miatt sem túlzás azt mondani, hogy 1890-ben a XIX. századi magyar politika jelentős alakja távozott a kormányfői tisztségéből. Bukását több kutató is a dualizmus válságának kezdetével hozza összefüggésbe.² A Mikszáth Kálmán által „Generálisnak” nevezett Tisza lemondása és az ezt megelőző kormányválság jól dokumentált, az eddigi — a Tisza-kormány bukásának feltárásához használt — dokumentumok kielégítőnek is tűnhetnek. A rendelkezésre álló forrásbázist és szakirodalmat tüzetesebben megvizsgálva ugyanakkor olyan kérdésekre bukkanhatunk, amelyeket nem feltétlenül tisztáznak a korszakkal foglalkozó történeti kutatások.

Munkám során egy ilyen problémakörre szeretnék rávilágítani. A szembesítés mellett céлом továbbá, hogy valamilyen mértékig megoldást találjak a következőkben ismertetett problematikára azáltal, hogy új forráscsoportokat is bevonok a vizsgálatba. Mindezzel főként arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a talán „mellékesnek” vagy kevésbé jelentősnek tartott források is lényeges szereppel bírhatnak egy, a jelen tanulmányban bemutatotthoz mérhető, komoly történelmi esemény elemzése és megértése során.

Az 1875-től miniszterelnökként hivatalban lévő Tisza Kálmán és kormányai a dualizmus rendszere megszilárdulásának jelképei voltak, a korszakot sokan a dualizmus „nyugalmi időszakának” nevezik.³ Bár Tiszáék „rendszeres építőmun-

* Jelen tanulmány a XXXV. Országos Diákköri Konferenciára írt dolgozat alapján készült. Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Cieger Andrásnak, aki nagyban hozzájárult a munka megszületéséhez. Köszönöm továbbá Veres Kristóf Györgynek, hogy biztatott a téma kutatására és a dolgozat megírására.

1 *Mikszáth*, 1987. 104. p.

2 *Pölöskei*, 2001. 66–70. p.; *Csorba*, 2019. 378–379. p.

3 *Fónagy*, 2001. 88. p.

káját⁴ a történeti szakirodalom sem vitatja, a választásokról és a kormány politikai mechanizmusairól már a korszakban is megfogalmazódtak markáns vélemények, sőt kritikák, amelyek főként a különböző kortestechnikákat és a korrupció problémáját érintették; nem beszélve az úgynevezett *mamelukok*ról, akiknek már elnevezése is egyfajta bírálatot fejez ki.⁵

Bár az 1880-as évek második felében is történtek olyan események, amelyek a Tisza-rendszert némiképp megingatták (például Janszky vezérőrnagy 1886. évi esete),⁶ 1889-ben a véderő korszerűsítéséről szóló törvény betervezésének köszönhetően kezdtek kritikus szintet elérni a válságjelenségek.⁷ A törvénymódosítás, amelyet az uralkodó kívánságára Tisza és a kormány el akart fogadtatni, több, a magyar fél számára hátrányos változást jelentett volna. Két paragrafus módosítása kapcsán merült fel különösen súlyos érdekellentét: a 14. §. a hadsereg létszámának 10 évenkénti automatikus újratárgyalását vette volna ki a törvényből, a 25. § pedig arról határozott volna, hogy az önkénteseknek — a német szolgálati nyelv okán — német nyelven kell letenniük a tartalékos tiszti vizsgát.⁸

A véderővita igencsak megtépázta Tisza reputációját, mind osztrák, mind magyar részről. Ez utóbbi ráadásul az utcai politizálás szintjén is megnyilvánult különböző tüntetések formájában, ahol az „*Abciúg Tisza!*” jelzős szerkezetek és versikék is gyakran felhangzottak.⁹ Az udvar részéről a Tiszába vetett bizalom akkor rendült meg, amikor a magyar miniszterelnök a tiltakozók megnyilvánulásainak hatására olyan módosítást javasolt a törvényen, amely bizonyos esetekben engedélyezte volna a magyar nyelvű tiszti vizsgát, és amelynek fényében az újonclétszám tízévenkénti újratárgyalása is megmaradt.¹⁰

Az 1889-es év végére Tisza tehát igen bonyolult, s cseppet sem kedvező helyzetben találta magát. Végül 1890. március 13-án jelentette be lemondását képviselőházban.¹¹ Arról, hogy e két időpont között hogyan is alakult a válság folyamata úgy, hogy annak eredménye a „Generális” távozása legyen, eltérő nézőpontok alakultak ki a történeti kutatásban. A következőkben ezen nézőpontokat

4 *Csorba*, 2003. 373. p.

5 *Pölöskei*, 2001. 65. p.

6 *Pölöskei*, 2001. 66. p.

7 *Gratz*, 1934. 249. p.

8 *Bihari*, 2007.

9 *Kozári*, 2003. 505. p.

10 *Bihari*, 2007.

11 *Kozári*, 2019. 354. p.

fogom röviden ismertetni, majd rátérek az ezzel kapcsolatos nyitottak tűnő kérdésekre.

A kutatás eddigi álláspontjai

Tisza Kálmán lemondásával és annak körülményeivel kapcsolatosan eddig több megállapítás, elképzelés is megfogalmazódott. Abból, hogy e tekintetben nincs konszenzus a kutatók között, már eleve sejthető, hogy nem feltétlenül látunk pontosan mindent tényezőzt.

Az egyik támpont a kutatók számára a honossági törvényjavaslat, pontosabban a korábbi törvény módosításának javaslata volt. Ez lett ugyanakkor az a momentum, amelyet sokan különbözőképpen értelmeztek a válság folyamatának tükrében. A Tisza-kormány által 1879-ben kidolgozott törvény módosítására a Függetlenségi Párt nyújtott be javaslatot 1889 novemberében¹² azzal a céllal, hogy az emigrációban élő Kossuth Lajos megtarthassa állampolgárságát.¹³ Tisza Kálmán, a miniszterekkel való előzetes egyeztetés nélkül, 1889. december 11-én kijelentette a képviselőházban, hogy nem tartja lehetetlennek a törvény revízióját.¹⁴ A honossági törvényre vonatkozó módosító javaslatát 1890 elején mutatta be a minisztertanácsban, azt azonban minisztertársai leszavazták. Tisza ezután jelentette be lemondását 1890. március 13-án a képviselőházban.¹⁵

Az egyik álláspont szerint a Tisza távozását közvetlenül megelőző úgynevezett honossági ügy inkább csak a lemondás ürügye volt, és a „buktatás” végrehajtójaként a bécsi udvart, illetve az uralkodót szükséges kiemelni.¹⁶ Arról megoszlanak a vélemények, hogy az „ürügy” minősítés egészen pontosan mit jelent e kontextusban. Azt, hogy az emelt fővel való távozást volt hivatott biztosítani azáltal, hogy Tisza — figyelembe véve a tényt, hogy Ferenc József bizonyosan

12 *Lakos*, 1987. 149. p.

13 *Varga*, 2013. A törvény értelmében az elveszti az állampolgárságát, aki 10 évig folyamatosan külföldön él, és semmilyen úton nem jelzi az illetékes hatóságoknak, hogy igényt tartana rá. Így Kossuth Lajos, a „turini remete” is elveszti az állampolgárságát a törvény módosítása nélkül.

14 *Lakos*, 1987. 150. p.

15 Uo. 156. p.

16 Vö.: *Kozári*, 2019. 352–361. p., *Pölöskei*, 2001. 66–70. p.; *Csorba*, 2003. 378–379. p.

nem támogatná a Kossuth állampolgárságának megőrzésére irányuló javaslatot¹⁷ — belátta, hogy le kell mondania; vagy csak a népszerűségét igyekezett növelni? (Pölöskei Ferenc és Kozári Monika is hangsúlyozza az uralkodó szerepét, érvelésükben mindazonáltal vannak eltérések).¹⁸ Az azonban nem tűnik kérdésesnek, hogy ez az interpretáció mindenképpen jelez valamilyen, a visszavonulásra irányuló tudatos „ürügyválasztást” Tisza részéről, amennyiben a helyzet tarthatatlanná válik számára.

Lakos János ugyanakkor nagyon markáns véleményt fogalmaz meg. Meglátása szerint Tiszában sokáig (egészen 1890 márciusáig) nem merült fel távozásának szükségessége. Érvelésének meggyőző alátámasztása lehet, hogy az a nevezetes javaslat, amelyet Tisza a honossági törvény módosítására vonatkozóan 1890. február 12-én mutatott be a minisztertanácsban, és amelyet minisztertársai leszavaztak — valójában kizárta volna Kossuthot azoknak a köréből, akikre vonatkozhatott volna. Vagyis Tisza Kálmán december 11-i kijelentéséhez tartva magát, módosított volna a törvényen, de olyan módon, hogy ügyesen kikerülte volna a „Kossuth-problémát”.¹⁹ Ennek fényében Lakos úgy véli, hogy tulajdonképpen — az uralkodó semleges álláspontját az ügyben megtudva —, saját miniszterei buktatták meg Tiszát (azáltal, hogy nem fogadták el javaslatát), aki valójában inkább szeretne volna megtartani az állását.²⁰

17 Míg Kossuth gyakorlatilag élete végéig vonakodott elismerni magát Ferenc József alattvalójának, az uralkodó is teljesen elutasító volt vele és az országban elterjedt Kossuth-kultusszal szemben. Ennek mélyebb összefüggéseit lásd: *Gerő*, 2004. 58–62. p.

18 Az álláspontok rövid összefoglalása azért is tűnhet néhol ellentmondásosnak, mert a történeti szakirodalom sem mindig egyértelmű. Pölöskei Ferenc az udvar szerepét, illetve a közjogi kérdés problémás mivoltát, a dualista rendszer nehézkes működését hangsúlyozza, így meglátása szerint honossági ügy (és így Tisza lemondása) egy konkrét megnyilvánulása ennek a problematikus működésnek, Tisza esetében pedig a végső törést jelentette az udvarral való kapcsolatában. Lásd: *Pölöskei*, 2010. 156–157. p. Kozári Monika szerint is Ferenc József buktathatta meg Tiszát, ő ugyanakkor egyrészt előre megválasztott ürügyről és „szép abgangról” beszél a miniszterelnök távozása kapcsán, egyúttal azt is megemlíti, hogy Tisza, a véderővitának köszönhetően csökkenőben lévő népszerűsége miatt Kossuth ügyével igyekezett némileg visszanyerni reputációját, ám végül ebben az uralkodó megakadályozta: *Kozári*, 2019. 358–360. p.

19 *Lakos*, 1987. 152–153. p.

20 Uo. 155. p.

Felmerülő problémák egy minisztertanácsi ülés kapcsán

„A már hetek óta közzájon forgó kormányválsági hírek ma határozottabb alakban léptek föl, amire ma délután ő felsége elnöklete alatt tartott minisztertanács adott okot. E minisztertanácsról az a hír terjedt el, hogy összehívása azért vált szükségessé, mert Tisza és minisztertársai között véleménykülönbségek merültek föl a honossági törvényjavaslatot illetőleg. A válság híresztelői már Tisza utódját is emlegették. E hírek szerint gróf Szapáry Gyula lenne a jövőendő miniszterelnök.”²¹

A fenti idézet a *Pesti Hírlap* 1890. március 7-i számából származik és egy előző napi, vagyis 1890. március 6-i rendkívüli minisztertanácsi ülést említ meg. Ez az információ azért is lehet fontos, mivel Kozári Monika erről nem ír sem 2003-ban,²² sem pedig a 2019-ben megjelent — így a témában releváns szakirodalomban egyik legfrissebbnek számító — Tisza Kálmánról szóló monográfiájának vonatkozó részeiben,²³ annak ellenére, hogy munkájában gyakorlatilag végigvizsgálja a Tisza-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyveit.²⁴ Az 1890. március 6-i ülés meglétére ugyanakkor máshol, többek között a korábbi szakirodalomban is találtam bizonyítékokat.

A Horthy-korszakban, 1934-ben megjelent, Gratz Gusztáv által írt, *A dualizmus kora* című könyv szót ejt egy hasonló minisztertanácsról:

„Amikor azután Tisza 1890 elején a minisztertanácsban bemutatta erre vonatkozó javaslatát, ott kisebbségben maradt és egy második, a király elnöklete alatt megtartott minisztertanács szintén nem hozta meg az ellentétek áthidalását. Erre Tisza március 9-én beadta lemondását [kiemelés tőlem — H. L.].”²⁵

Lényeges hangsúlyozni a szakirodalmi idézet kapcsán, hogy Gratz Gusztáv nem közöl sem dátumot, sem pedig részleteket az általa említett minisztertanácsról. Mindazonáltal valószínűsíthetjük, hogy ő is erre a bizonyos március 6-i ülésre gondolt, lévén, hogy a következő minisztertanács, amelyen bizonyosan az uralkodó elnökölt, a március 16-i volt,²⁶ de ez már Tisza lemondása után történt.

21 Pesti Hírlap, 1890. március 7. 7. p. (Minden idézetet az eredeti helyesírásuk szerint közlök.)

22 Kozári, 2003. 517–518. p.

23 Kozári, 2019. 352–361. p.

24 Csak az 1890. február 27-it, március 1-it, és a március 8-it említi meg, a 6-it nem itt: Kozári, 2019. 353. p.

25 Gratz, 1934. 252. p.

26 MNL OL K. 27. 1890. március 16. (9. ülés)

Az egyetlen általam fellelt szakirodalmi szöveg, amely konkrétan a jegyzőkönyvre hivatkozik, a Levéltári Közlemények 1987. évi számában Lakos János tollából megjelent cikk.²⁷ Hozzá kell azonban tenni, hogy ő sem ír részletesen az elhangzottakról, csak az uralkodó, Ferenc József ülés után keletkezett táviratából idézi a következőket: „Aligha kétséges, hogy Tisza miniszterelnök lemond [...], a miniszterek hivatalban fognak maradni. Az utódra nézve még bekérem Tisza véleményét”.²⁸

Az említett ülés jegyzőkönyve ugyanakkor nem található meg a minisztertanácsi jegyzőkönyvek online adatbázisban,²⁹ a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára megkeresésemre pedig azt a tájékoztatást adta, hogy az 1890. március 6-i ülésről nem született jegyzőkönyv, mindezt ráadásul megerősíti a korabeli rendszerezés, amely a március 1-i ülés jegyzőkönyvét 7. MT-nek, míg a 8-i ülést 8. MT-nek sorolta be. Hozzáadték továbbá, hogy a Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai (K 26) 1890. évi iktatókönyvét átnézve kiderült, hogy 1890. március 6-án nem iktattak márciusi ülésjegyzőkönyvi anyagot. A Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a minisztériumi mutatókönyvek segítségével megpróbáltam utánajárni, van-e valamilyen írásos nyoma az ülésnek. Ilyen nyomra azonban nem bukkantam.³⁰

Az Országos Levéltár mellett az osztrák Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar levéltári delegátusával is konzultációt folytattam, akinek tájékoztatása szerint ott sem maradt fenn semmilyen dokumentum a március 6-i üléssel kapcsolatban.³¹ Informáltak arról, hogy nem található az ottani minisztertanácsi jegyzőkönyvi sorozatban (vagyis az uralkodó által kért teljes szövegű német fordításokban), és megerősítették a számozást is (vagyis hogy az 1-i ülés a hetedik, a 8-i pedig a nyolcadik sorszámot kapta).

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a március 8-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve 13. pontjában említik meg először hivatalosan is a lemondást a következő kontextusban: „[...] mihelyt a folyó költségvetési javaslat a főrendiház által is elfogadtatik s Ő Felsége által szentesítettik, a reá nézve előállott

27 Lakos, 1987. 155–156. p.

28 Uo. 156. p.

29 <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944>. Letöltés ideje: 2020. február. 3.

30 A következő iratokat és irategyütteseket néztem át: MNL OL K 26. 1890 — 261.; 1890 — 864.; 1890 — 832.; 1890 — 827; 1890 — 845.; 1890 — 80.

31 Szeretnék itt köszönetet mondani Fakezkas Istvánnak, aki közvetített és segített az információ beszerzésében.

tudva lévő helyzet folytán miniszterelnöki állásától való felmentését szándékozik Ő Felségétől kérni.”³²

A fent említettek alapján akár az is lehetséges, hogy ezen a március 6-i rendkívüli ülésen — még ha kimondatlanul is — dőlhetett el végleg a lemondás kérdése, mivel ennek az ülésnek — a sajtóértesülések szerint — ez volt az egyetlen napirendi pontja.

Fontos hozzátenni, hogy nem ez lenne az első eset, amikor nem születik jegyzőkönyv bizonyos kérdésekről, például az 1869. március 25-i ülés jegyzőkönyvében sem jelentek meg bizonyos, az azon az ülésen tárgyalt fontos ügyek.³³ Ennek értelmében az az eshetőség, hogy nincs jegyzőkönyv, nem zárja ki a bizalmas tanácskozás lehetőségét.

A következő kérdések merülnek fel tehát: valóban volt minisztertanácsi ülés 1890. március 6-án? Amennyiben volt, azon miről határozhattak és annak milyen hatása lehetett a válságra és Tisza bukására nézve, illetve segít-e eldönteni a téma kutatói közötti, fentebb említett vitát? A következőkben ezekre a kérdésekre igyekszem választ adni.

A kutatás további lehetőségei

Azzal a céllal, hogy a megoldáshoz közelebb kerüljünk, érdemes új forrásokat is bevonni a vizsgálatba, illetve a korábban már felhasznált, az eseménnyel kapcsolatba hozható forrásokat ismét áttekinteni. A Tisza-kormány tevékenységének és bukásának sajtóban történő megítélését ugyan részben már mások is feldolgozták, mivel azonban éppen a sajtó vizsgálatánál merült fel egy eseménytörténeti probléma, szükséges megnézni, hogy specifikusan erről a kérdésről milyen egyéb információ ismerhető meg a sajtótermékek vizsgálatával (1.). Az újságok tanulmányozását követően rátérek azokra a forráscsoportokra, amelyeket eddig nem, vagy csak részlegesen használtak a korábbi kutatások során. Ennek keretében ismertetem Tisza Kálmán feleségéhez (2.), illetve Kossuth Lajos Helfy Ignáchoz írott levelei (3.) és Pápay István kabinetfőnök hagyatéka (4.) értelmezése során levont következtetéseimet. A teljesség igényének megfelelően meg kell jegyezni, hogy kutatásom során áttekintettem a miniszterelnök félhivatalos iratainak

32 MNL OL K. 27. 1890. március 8. (8. ülés).

33 Cieger 2009. 62. p. 23. jegyzet.

1889-es és 1890-es palliumát is, ezekben az iratanyagokban ugyanakkor nem találtam a témával szorosan összefüggő információkat.³⁴

1. Az írott sajtó

Az írott sajtóban, a fővárosban és vidéken egyaránt igen előkelő helyet kapott hétről hétre a politikai helyzet Tisza bukásának idején. Sajtószemlém alapjának a *Pesti Hírlapot* és a *Budapesti Hírlapot*, valamint a kolozsvári *Ellenzék* nevű lapot választottam, hogy képet kaphassak egyrészt a kormánypárti és ellenzéki, másrészt a fővárosi és vidéki sajtó információiról is. A két fővárosi lap azért is tekinthető hasznos forrásnak, mert mindkettő nagy példányszámú, a korszakban meghatározó politikai újságnak számított.³⁵ Az *Ellenzék* vizsgálatánál jogosan merülhetne fel a kérdés, milyen új információval szolgálhat egy, a feltehetően a fővárosi lapokból tájékozódó vidéki újság. Ez a sajtótermék ugyanakkor nem egy volt a sok vidéki lap közül. Bartha Miklós, a Függetlenségi Párt jelentős szónoka és képviselője indította el 1880-ban, aki később a lap főszerkesztője lett. Az *Ellenzék* a későbbiekben is elismert sajtóterméknek számított, így nem haszontalan megnézni, szolgálhat-e valamilyen adalékkal a tanulmány problémaköréhez.³⁶

A sajtószemlét a *Pesti Hírlap* 1890. március 6-i számával kezdem, amelynek rögtön a címlapján szerepelt a honosítási törvényről szóló tervezet. A cikk az első két bekezdésben az utazás és honosság kérdését kapcsolta össze az 1879-es törvénnyel, mintegy megmagyarázva annak értelmét nemzetközi viszonylatban is, felvezetve a törvénymódosítás-vitáját. A cikk szerzője szerint a „szélsőbal a szenvedély mérges lárájával követelte” a ’79-es törvény felfüggesztését Kossuthra nézve. Tisza ugyanakkor „kijelentette, hogy a honosítási törvény sok tekintetben módosítást igényel s e tekintetben akar is mielőbb törvényjavaslatot a ház elé terjeszteni, mely a mostani körülményeknek jobban megfelel, azokra célozva, a kik akár Amerikába, akár Romániába kivándorolnak s onnét vissza akarnak jönni.”³⁷

Kossuthra tehát nem utalt a miniszterelnök, az esetleges módosítást pedig csak a „turini remete” sérelmein kívüli okok miatt tartotta fontosnak. A cikkíró legalábbis ezt szerette volna sejtetni írásában, amelyben a továbbiakban ki is fejtette, kinek és miért lenne lényeges a törvény módosítása Kossuthon kívül.

34 MNL OL K 467.

35 *Buzinkay*, 1993. 53. p.

36 *Buzinkay*, 1993. 49. p.

37 *Pesti Hírlap*, 1890. március 6. 1. p.

Kormányközeli volta lévén a *Pesti Hírlap* és e cikk írója egyértelműen Tisza mellett foglal állást, s úgy vélte, undorral kell elfordulni minden olyan politikai taktikától, „mely Kossuth nevét és azon hagyományos tiszteletet, melylyel a nép iránta viseltetik, Tisza ellen ki akarja játszani”.³⁸

A *Budapesti Hírlap* első olyan lapszáma, amelyben a belpolitikai problémák már címlapra is kerültek, az a március 7-i, amelynek címlapi cikke *Válság a minisztériumban* címmel jelent meg. Az írás rögtön az elején megemlíti, hogy a honossági törvény az, „[...] melynek tárgyalásánál a minisztertanácsban ma délután nem csak az tűnt ki, hogy e kérdés körül éles eltérések mutatkoznak a miniszterek felfogásában, hanem az is, hogy egyes miniszterek kölcsönösen, személyes érzületükkel is ellentétben vannak egymással.”³⁹

Ezután a cikk gyakorlatilag lapszemlét tart, amelyben tudatja az olvasóval az eseményeket. A *Budapesti Hírlap* véleményét mi sem mutathatja jobban, mint a Magyar Távirati Iroda által kiadott közlemény kritikája, amellyel a cikkíró egyértelműen a kormánnyal szemben foglalt állást. Emellett a cikk egy tudósítást is közölt a képviselőház vitájáról, amelyben szintén érdekes részletet találhatunk. Az írás szerint ugyanis aznap, azaz 1890. március 6-án Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter megnyilvánulásait követően a miniszterelnök benyújtotta lemondását. Ferenc József ekkor azt nem fogadta el, mivel azt akarta, hogy még az elnöklete alatt üljön össze a minisztertanács.⁴⁰ Ezzel el is érkeztünk a tanulmány egyik fő problematikájához, nevezetesen ahhoz az információhoz, amely megerősíti, hogy 1890. március 6-án volt minisztertanácsi ülés.

A kabinetben belüli nézeteltérések tehát a cikk szerint ekkor már igen élesek. A cikk megemlíti, hogy az értekezletre délután három órakor került sor, és az este hétig tartott „szakadatlanul”, de mint mondja, „az ellentéteket nem sikerült kiegyenlíteni”. Hozzáteszi még, hogy a válság ennek fényében még nem dőlt el, annak végkimenetelét tekintve két „verzió” merült fel: vagy Tisza tesz újabb előterjesztést a királynak, vagy a király fenntartotta magának, hogy másnap délig határoz az ügyben. A *Budapesti Hírlap* cikkírója a magyar belpolitikai válságról szóló nemzetközi sajtószemlével zárta írását, amely alapvetően olyan orgánumokat említ meg, amelyek Tisza tekintélyének elvesztéséről szóltak. Ezzel összhangban a cikkíró utolsó mondatában kiemeli, hogy ez a vélekedés már a

38 Pesti Hírlap, 1890. március 6. 2. p

39 Budapesti Hírlap, 1890. március 7. 1. p

40 Budapesti Hírlap, 1890. március 7. 1. p.

kabinetben belüli válság előtt kialakult a sajtóban. E cikk alapján tehát úgy tűnhet, március 6-án még semmi sem volt véglegesen eldöntve.⁴¹

A *Pesti Hírlap*, érdekes módon és ellentétben az ellenzéki *Budapesti Hírlap*-pal, nem hozta címlapon március 7-i számában a kormányválság eseményeit. Mindössze a hetedik oldalon bukkanunk rá a március 6-i politikai eseményekre a *Legujabb politikai hírek* rovatban (jóllehet a második oldalon a képviselőház jegyzőkönyvének részletét közzétették, a minisztertanácson belüli válságról azonban valóban csak a hetedik oldalon van szó). Ezt a rövid írást is inkább tárgyilagos ismertetőnek tekinthetjük, amely szintén megerősíti, hogy az uralkodó elnöklelte alatt aznap (a kérdéses napon), azaz március 6-án összeült a minisztertanács. A következőkben a lap inkább idézi a többi sajtóorgánumnak a válsággal kapcsolatos információját, ezek közül pedig érdemes felfigyelnünk az ülés időpontjával kapcsolatos forrásra: „Az Orsz. Értesítő ezt írja: Ma délután ő felsége elnöklelte alatt a királyi palotában miniszteri értekezlet volt, mely délutáni 3 órától fél ötig tartott”.

A *Pesti Hírlap* értesülései szerint tehát — szemben a Budapesti Hírlap információjával — nem négy, hanem csak másfél óra volt az ülés. A továbbiakban a rövid sajtószemle segítségével, a Pesti Hírlap ezen cikkének írója hamar „lehűti a kedélyeket”, mondván, a minisztertanács tagjai csupán ennyit mondtak: „még semmi sincs elhatározva”. Ami ugyanakkor igazán érdekes lehet, az a cikkíró tömör véleménye a helyzetről: „[...] tehát a válság meg van, csak eldőlése bizonytalan még.”⁴²

Az *Ellenzék* kolozsvári napilap tudósítása a március 6-i eseményekről enyhén szólva is zavaros. Annyi mindenesetre biztos, hogy ebből a forrásból is megerősíthetjük a 1890. március 6-i miniszteri értekezlet meglétét, minthogy az újság azt szintén közli, és akárcsak az előbbi sajtóorgánumok, kezdetét délután három órára teszi. A bukással kapcsolatban ráadásul még ugyanabban a számban jelzi, hogy — „megbízható forrás” szerint — Tisza ezután március 7-én benyújtotta lemondását. Megemlíti a miniszterelnök királyi meghallgatását is, megjegyezve, hogy erről sem és a lemondás elfogadásáról sem jött ki még hivatalos információ.⁴³

Mind a Budapesti Hírlap,⁴⁴ mind a Pesti Hírlap március 8-i számában beszámolt arról, hogy 7-én délelőtt a miniszterelnök a királynál járt, ahol benyújtotta neki lemondását. Arról, hogy a lemondást a király el is fogadta volna, nem mond

41 Budapesti Hírlap, 1890. március 7. 1. p.

42 Pest Hírlap, 1890. március 7. 7. p.

43 Ellenzék, 1890. március 7. 219. p.

44 Budapesti Hírlap, 1890. március 8. 1. p.

konkrétumot egyik lap sem, inkább csak találgatásokról van szó, jóllehet mindkét újság cikke azt sugallja, ez már csak idők kérdése. A Pesti Hírlap a már ismert előzményeket is felsorolta e számában, amit ezzel a konklúzióval zárt: „Az a feltevés tehát, mintha Tisza egy népszerű alkalmat választott volna ki a visszavonulásra, egyáltalán nem felel meg a valóságnak.” A továbbiakban a cikkíró még részletesebben taglalta a válság körülményeit, megemlítve a király álláspontját is:

„Hogy mennyire ragaszkodott a korona még csak napokkal ezelőtt is ahhoz, hogy megmaradjon a kormány élén, arra nézve igen jellemző a királynak egy tekintélyes képviselő előtt a legközelebbi udvari ebédek egyike alkalmával tett nyilatkozata. A képviselőházi eseményekről lévén szó, az illető képviselő megjegyezte, hogy Tisza vagy becsülettel maradni, vagy becsülettel menni fog. — «Nem, becsülettel maradni fog», válaszolta a király.”⁴⁵

Ezen két idézet alapján, még akkor is, ha mindkettő a kormányközeli Pesti Hírlapból származik, erősen megkérdőjelezhetővé válik az az álláspont, miszerint Tisza méltóképpen akart visszavonulni, és csupán ennek ürügyeként szolgált a honossági ügy. Emellett az uralkodó álláspontja is egyértelműnek tűnik és — ahogy azt a továbbiakban látni is fogjuk — mindezt más források is megerősítik.

A sajtóinformációk tehát egymással összhangban az állítják, hogy volt minisztertanácsi ülés 1890. március 6-án, azon azonban végleges döntést még nem hoztak.

2. Tisza Kálmán levelei feleségéhez

A „Generális” levelezése kapcsán mindenekelőtt szükséges leszögezni, hogy az említett problematika nem tisztázható a levelek alapján. Ennek egyik oka, hogy a fellelhető levelek vizsgálata során kiderült: nagyon kevés 1890-ben írt levél maradt fenn, és azok sem tartalmaznak lényegi információt a kérdéskört illetően. Vizsgálódásom során azonban későbbi (vagyis nem az 1890-es évkörhöz tartozó) leveleket is átnéztem. Ezekben olyan tényezőkre bukkantam, amelyek vélhetően kapcsolatba hozhatók a bukás körülményeivel. Ilyen például Tisza Kálmán és Ferenc József viszonya.

A miniszterelnök feleségéhez írott leveleiben általában sok mindent leírt napjairól, de gyakran éppen a politikai eseményekkel kapcsolatban volt szűkszavú. A legtöbb esetben csak megjegyezte, hogy volt a királynál meghallgatáson, máskor

45 Pesti Hírlap, 1890 március 8. 2. p.

pedig a levelet azzal zárta, hogy sietnie kell valahova (például a minisztertanácsba), ezért már búcsúzik.

A levelek témája tehát általában triviális: az elején üdvözli feleségét, majd családi ügyekről ír, vagy arról, hol ebédelt aznap, vagy éppen hány Celsius-fok van. Néhányszor azonban előfordult, hogy történeti szempontból is fontosnak mondható eseményekről is bővebben írt, mint tette azt az alább bemutatandó két levélben. Fontos megjegyezni, hogy ez a két levél hat évvel a lemondás után született, ezért azt is gondolhatnánk, hogy kevésbé lényegesek a témát illetően. Ugyanakkor éppen viszonylag kései keletkezésük utalhat a miniszterelnök és Ferenc József viszonyával kapcsolatos jelenségekre. Az alábbi levél kézírása különösen nehezen olvasható, annyi bizonyos, hogy Tisza egy bálon vett részt, amelyen az uralkodóval is találkozott:

„[...] nagyon fényes volt, teli nagyurakkal és legnagyobb urakkal [...]. Hogy magamról is írjak az idősebb főhercegek és Koburg [...] — kikkel ismerős voltam — megszólítottak, igen nyájasak voltak, ő felsége pedig, ily alkalomhoz mérten egész hosszasan, még közügyekről is bizalmasan beszélt velem.”⁴⁶

Az idézett levélből főképp az uralkodó hozzáállására érdemes felfigyelni. Itt szükséges megemlíteni Cieger Andrásnak a dualizmus kori miniszterek bukásával foglalkozó munkáját, amely szerint az, hogy egy miniszter meddig maradhatott hivatalában, az „uralkodó — miniszterelnök — kormánypárt” hármásától függött, és — mint azt Cieger jelzi —, ha ezen tényezők közül csak az egyik is megvonta bizalmát az illető minisztertől, akkor annak bukása rendszerint elkerülhetetlen volt. Az uralkodó szerepét is kiemeli tanulmányában. Mint írja, minden, a király által a miniszter(elnök) irányában gyakorolt gesztus lényeges lehetett. Ezzel összefüggésben hozza fel Wekerle Sándor példáját, akit az uralkodó tulajdonképpen ignorált (például volt, hogy nem ültette maga mellé).⁴⁷ Ennek alapján érdemes figyelembe venni, hányszor találkozott az uralkodó Tisza Kálmánnal. Tisza bukása előtt közvetlenül, március 2-án is járt az uralkodónál, majd — egyes hírlapok szerint — maga az uralkodó ragaszkodott a március 6-i minisztertanács megtartásához. Végül 7-én Tisza ismét királyi meghallgatásra ment.⁴⁸

Amint a fentebb idézet levél példájából is kiderült, az uralkodó még hat évvel a miniszterelnöki pozíciójából történő távozása után is beszélt Tisza Kálmánnal. Emellett a „bizalmasan” szó is jelzésértékű lehet. Ferenc Józsefnél nem volt feltétlenül szokatlan, sőt sokkal inkább mondható általánosnak a „kedves bánás-

46 MNL OL P 1462-II-2a-229. Tisza Kálmán levele feleségéhez, 1896. május 11..

47 Cieger, 1998

48 Lakos, 1987. 155–156. p.

mód” gyakorlása a korábbi hivatalnokai, miniszterei irányában, ám ez általában kimerült az illendő érdeklődésben, bizalmas természetű ügyek viszont ritkán kerültek szóba.⁴⁹ Ezen levél utolsó mondata mindazonáltal azt sugallja, hogy ez a beszélgetés az uralkodó és Tisza között ezúttal némileg túlmúthatott az illendő érdeklődésen.

Egy másik levelében, melyet 1896. június 11-én írt, az aznapi királyi meghallgatást is szóba hozza:

„Kálmán lova nagyon megbomlott volt [...] sőt, nagy dicsfényt aratott, mert ma még a király is előhozta nekem — midőn kihallgatván voltam megbízatásomat megköszönni — hogy mily pompásan kiütözik, milyen derék jó lovas [...] a legnagyobb bomlása [...] ugyanis éppen a várudvaron történt, mikor ők mind az erkélyről nézték a menetet.”⁵⁰

A levél, mint azt a sajtónak köszönhetően megtudhatjuk,⁵¹ nagy valószínűséggel a millenniumi ünnepségre utal, egészen pontosan az 1896. június 8-i menetre, amikor is a koronát ünnepélyes keretek között átvitték a Mátyás-templomból az Országházba. Tisza Kálmán a jelek szerint ott volt, sőt lényeges szerepe volt az ünnepségben. A Pesti Napló ezt a következőképpen említi meg:

„Ugyancsak a templom előtt váraoztak a menetre: herceg Esterházy Pál és *Tisza Kálmán delegált királyi biztosok* és báró Radvánszky Béla s Szlávy József koronaörök. Az urak vidám beszélgetésben, fesztelenül cigarettázva várták a nagy történelmi momentumot.” [kiemelés tőlem — H.L.]⁵²

A Pesti Napló beszámol arról is, hogy Tisza Kálmán két fia „délceg paripákon jön”.⁵³ Tehát minden bizonnyal ez a kontextusa Tisza június 11-i levelének. A Pesti Napló idézetét és a levél megjegyzését („megbízatásomat megköszönni”) összevetve, egy nagyon fontos információra derül fény: Tisza Kálmán delegált királyi biztosként volt jelen az ünnepségen. Cieger András nemcsak arról ír fentebb már említett tanulmányában, hogy mennyit számított a két fél (a király és a miniszterelnök) kapcsolata a hivatali idő alatt, hanem hogy mennyire fontos volt az később is, hogy az uralkodó küld-e egyáltalán valamilyen „jelet” az illető felé (ez akár a hatalomba való későbbi visszatérés lehetőségét is magában rejtette).⁵⁴ Az uralkodó tehát később is számolt Tiszával, még ha nem is feltétlenül olyan

49 *Somogyi*, 1989. 168–171.p.

50 MNL OL P 1462-II-2a-235. Tisza Kálmán levele feleségéhez, 1896. június 11.

51 Pesti Napló, 1896. június 9. 4–5. p.

52 Pesti Napló, 1896. június 9. 4. p.

53 Pesti Napló, 1896. június 9. 5. p.

54 *Cieger*, 1998.

minőségben, mint korábban. Mindez arra utal, hogy a király és Tisza között a miniszterelnökség hosszú évei alatt igen jó kapcsolat alakulhatott ki.

Apró részlet, amely mellékesnek tűnhet, de ez — mint ahogy a tanulmány következő részeiben remélhetőleg kirajzolódik — közelebb visz a bukás körülményeinek feltáráshoz.

3. Kossuth Lajos levelei Helfy Ignácnak

A turini remete emigrációja során élénknek mondható levelezést tartott fenn a Függetlenségi Párt néhány képviselőjével, így Irányi Dániellel és Helfy Ignáccal is.⁵⁵ A Helfy és Kossuth közötti viszonylag gyakori üzenetváltások során természetesen nem egyszer szóba került a honossági ügy kérdése, abban a függetlenségi ellenzék, illetve Tisza Kálmán szerepe.⁵⁶ Kutatásom során mind Irányi Dániel, mind Helfy Ignác hagyatékában fennmaradt, a kutatás tágabb témájával (Tisza lemondásával) kapcsolatos leveleket megvizsgáltam, ugyanakkor — Kossuth Torinóban lévén, a két képviselő pedig, bár közelről, de nem „belülről”, a kormány tagjaként szemlélte az eseményeket — a tanulmány központi kérdésére (volt-e minisztertanács 1890. március 6-án) értelemszerűen nem kaphatunk választ. Mindazonáltal talán akad egy olyan levél, amely eléggé fontos adalékként szolgálhat a téma kutatásához, hogy szót ejtsünk róla ebben a munkában is.

A levelet Kossuth írja Helfy Ignácnak 1890. március 18-án, tehát nem sokkal Tisza Kálmán lemondása után. Kossuth a hosszú levelében pontokba szedte Helfyhez intézett mondandóját, melyek közül a 7. és 8. pontban Tisza Kálmán lemondásának okairól is véleményt formált:

„7. Az mesebeszéd, hogy Tisza az én honosságom miatt mondott le. Lemondott, mert pozíciója tarthatatlan volt. [...] Tisza csak ürügynek vette [...] nyíltan megtagadott ígéretéhez ragaszkodásának színlelését, de nagyon ügyetlenül manipulált. Ha azt mondja a Koronának: én ragaszkodom szavam beváltásához, mert jónak tartom, ha a törvény akként módosítassék amint kilátásba helyeztem, Miniszterársaim ellenkező véleményben vannak, válasszon Felséged köztem és közöttük, én levonom a következtetést, de meggyőződéselem fel nem adom, akkor cum honore et dignitate mondott volna le. De azt mondani: én ígéretet tettem, de bolondot tettem vele, collegáimnak igazuk van, nem tanácsolhatom Felségednek, hogy bolondul adott szavam beváltására engedelmet adjon, de hát bolondul tett

55 Kovács, 2021. 11–24. p.

56 Ehhez lásd: Helfy Ignác, MNL OL R 65.

ígéretemet sem szeghetem meg, tehát le mondok; ez nem cum dignitate visszalépés, az ilyen embert az én szótáram úgy hívja, hogy hitvány komédiás, arra teljességgel nincs joga, hogy magát a szótartóra játsza, vagy azt affektálja, hogy azért bukott meg mert engem vissza akart velem született polgárjogomba helyezni, non sense! Hitványság.

8. Ön azt gondolja, hogy abban a honossági dologban fel kellett volna szólalnom. Én nem gondolom. És nem is teszem. Elmondtam én az aradi levélben [...] ami mondani valóm volt, azt is amit Ön említ levelében. Punctum.”⁵⁷

Kossuth véleménynyilvánítását természetesen nem lehet közvetlen forrásként kezelni, ugyanakkor érdekes, hogy felfogása mennyire közel áll ahhoz az állásponthoz, miszerint a honossági ügy szolgál Tisza lemondásának ürügyeként. A levél alapján Kossuth ugyanakkor úgy vélte, hogy a miniszterelnök politikai ellehetetlenülése is a honossági ügyön belül alakult ki, nem pedig még jóval azelőtt megtervezett távozás volt. Jóllehet, ahogy azt már említettem, csak közvetett forrásként tekinthetünk az idézett levélre, ugyanakkor az itt is kitűnik, hogy a kormányválság elhúzódására különféle válaszokat adott a közvélemény — amely csak kívülről szemlélte az eseményeket — így a turini remete is, aki mindezt Tisza általa vélt ügyetlen manipulációjában, politikai opportunizmusában látta.⁵⁸

Pápay István hagyatéka

Jóllehet Pápay István kabinetirodai titkár hagyatékában sem találhatunk minden kétséget kizáró, a lemondás körülményeit teljes mértékben tisztázó anyagokat, talán ez az iratanyag az, amelyből a legtöbbet megtudhatunk.

Orczy Béla király személye körüli miniszter többször is írt Pápaynak 1890 elején a válsággal kapcsolatban. Néhány levél pedig meg is maradt a kabinetirodai titkár hagyatékában. Ebből a néhány levélből kicsit bővebb képet kaphatunk a kabinet belüli folyamatokról, és talán ahhoz a kérdéshez is közelebb kerülhetünk, hogy tartottak-e 1890. március 6-án minisztertanácsi ülést, és ha igen, miért, és miért nincs az hivatalosan dokumentálva.

57 MNL OL R 65. Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak, 1890. március 18.

58 *Lajtai*, 2021. 159. p.: Kossuth hozzáállásának másik komponense, amely fel is tűnik e levél 8. pontjában, a saját álláspontja a dualista rendszerről. Amellett, hogy már addig sem ismerte el magát Ferenc József alattvalójának, személyes ügye immáron összefonódott a rendszerről alkotott véleményével, és konkrét tiltakozássá vált a dualista berendezkedéssel szemben.

Az egyik itt található levelet 1890. január 14-én írta Orczy Pápaynak. Ennek a terjedelmét tekintve viszonylag hosszúnak mondható üzenetnek az elején Orczy reflektált egy ellenzéki lapban megjelent értesülésre, mely szerint a miniszterelnök alkudozásba kezdett volna Irányi Dániellel a honossági törvény módosításával kapcsolatban. Orczy tagadta ezt az állítást, hosszasan levezetve, hogy mi is történt a képviselőházban a Tisza és Irányi Dániel közötti „párbeszéd” során. Úgy fogalmaz, hogy Irányi azt a javaslatot tette, hogy a költségvetési vitát követően rögtön a honossági törvény módosítása kerüljön terítékre a honvédelmi törvény tárgyalása helyett. Tisza erre azt válaszolta — mint Orczy azt írja —, hogy a két ügy szoros „összeköttetésben” áll, ezért szükséges az eredeti sorrend szerint haladni. Orczy szerint mindössze ennyi történt Irányi és Tisza között, amit az ellenzéki lapok „alkudozásnak” aposztrofáltak. A szélsőballal kapcsolatban még a következőket írja levelében:

„Szeréntem, és az itt hallottak után meg vagyok győződve hogy az ellenzék egyáltalában ebben a kérdésben nem keres megoldást; quid mihi Hekuba! nekik nem kell Kossuth honpolgársága; nekik ez a kérdés most már semmi más, mint egy tör, nagy kelepceze, mellybe Tiszát beterelhessék, lefelé depopulizálhassák, felfelé pedig ellene bizalmatlanságot kelthessenek; ők tehát bármit javasoljon a kormány az részükről közömbös lesz, Kossuthot úgy is mint honpolgárságtól megfosztottnak tekintik [...]”

Orczy tehát úgy tűnik, teljes mellszélességgel a miniszterelnök mögött állt, és gyakorlatilag az egész honossági kérdést a Függetlenségi Párt taktikájának tudta be. A levél vége felé pedig egy újabb érdekes adalékkal gazdagodunk:

„Tisza ma [1890. január 14-én — H. L.] arra is kérte Szilágyit, hogy majd akkor, ha ezen ügy a ház elé került és amire most már biztosan lehet számítani, az ellenzék egész heve az ő személye ellen lesz irányozva, a többi ministerek is leszálljanak a küzdőtérre, mert ezen kérdésben a Cabinet szolidaritásának határozottan nyilvánulni kell.”⁵⁹

A „Generális” tehát értelemszerűen tisztában volt azzal, hogy sokáig nem lehet elodázni a Kossuthal kapcsolatos, számára igen kellemetlennek ígérkező ügyet, és bízott abban, hogy minisztertársai támogatni fogják. Külön érdekessége mindennek az, hogy Tisza Szilágyi Dezsőhöz intézte kérését, éppen ahhoz a miniszterhez, akit, mint azt a sajtó vizsgálata során láthattuk, több sajtóorgánium is kiemelt a miniszterelnökkel szembe helyezkedő miniszterek közül, mintha ő állna az „ellenpólus” élén a minisztertanácsban.

59 MNL OL I 34. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. január 14.

Orczy két nappal később, január 16-án újabb levelet írt Pápaynak. Ez lényegesen rövidebb, alapvetően Tisza és más miniszterek hogylétéről szól (tudniillik a miniszterelnököt ezidőtájt erős nátha és láz kínozta). Emellett viszont megemlítette Pápay 1889 végén írt levelét Budapest főpolgármesterének.⁶⁰ Ez a levél és a főpolgármester arra írt válasza is megtalálható Pápay hagyatékában. A kabinetiroda főnöke azért írt Ráth Károlyfőpolgármesternek, mert lapértesülések révén az uralkodó tudomására jutott, hogy Budapest főváros díszpolgári címet adományozhatna Kossuthnak. Az esemény Tisza 1889. november 22-i, a képviselőházban tett kijelentése fényében vált jelentőssé, ugyanis a miniszterelnök ekkor a Függetlenségi Pártnak adott válaszában jelezte, hogy nincs szükség a honossági törvény módosítására, lévén hogy az ő értelmezése szerint a hatósággal történő kapcsolatba lépés körébe az is beletartozik, ha valaki Magyarország valamelyik városának díszpolgárává válik.⁶¹ Pápay István levelében jelezte, hogy Kossuth nyilatkozata fényében,⁶² amennyiben a főváros közgyűlése a díszpolgári cím megadása mellett dönt, azt másnak nem tekinthetik mint „Őfelsége személye ellen intézett sértő merényletnek”, és ennek esetleges megtörténte után az uralkodó kénytelen lenne „a magyar fővárostól távol maradni”.⁶³ Orczy tehát valószínűleg erre a levélre utalt, amikor a következőket írta:

„Szándékban volt, talán még van is [...] a Városi Közgyűlésben e tárgyban interpellálni. Megmutatta é ő ezen levelet eredetiben másoknak is, nem tudom. De a miniszterelnöknek azt mondta, hogy ha nyilvános ülésben kérdést intéznek hozzá, azt fogja mondani, hogy parancsot vagy rendeletet nem kapott, privát levélről pedig senkinek sem tartozik számot adni. Hogy a levél hatott, arról meg vagyok győződve.”⁶⁴

A főpolgármester január 4-i, Pápaynak írt válaszlevelében természetesen biztosította az uralkodót arról, hogy a Kossuth díszpolgárságára irányuló indítvány semmiképpen nem kerül tárgyalás alá, sőt, olyan ellenindítványt fognak kezdeményezni, amely ugyan elismeri Kossuth '48-as „érdemeit”, a Pragmatica Sanctióról és Ferenc Józsefről alkotott véleményét azonban helyteleníti. A főpolgármester, mielőtt mindezt leírta, megjegyezte, hogy konzultált Tiszával is, aki teljes mértékben egyetértett ezen véleményével.⁶⁵ A miniszterelnök tehát látta Pápay Ráth

60 MNL OL I 34. Pápay István levele Ráth Károlynak, 1889. december 27.

61 *Kozári*, 2019. 352. p.

62 *Lakos*, 1987. 150–151. p.

63 MNL OL I 34. Pápay István levele Ráth Károlynak, 1889. december 27.

64 Uo. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. január 14.

65 Uo. Ráth Károly levele Pápay Istvánnak, 1890. január 4.

Károlynak írt levelét, ezután pedig nem is mondhatott mást, csak egyetértését fejezhette ki, amivel, ahogy azt Lakos János is jelezte tanulmányában, ez a lehetséges út Kossuth állampolgársága felé „kútba esett”.⁶⁶

Orczy Béla 1890. január 19-én is írt Pápaynak, ebben a levélben ugyanakkor sok konkrétum nem merül fel. Az viszont figyelemre méltó, hogy a király személye körüli miniszter mennyire kiállt Tisza mellett, még a miniszterelnök újrévi beszédét⁶⁷ is erős válasznak tartotta.⁶⁸

Az utolsó fellelhető Orczy-levélhez sajnálatos módon igen nagyot kell ugranunk az időben, viszont ez áll legközelebb a dolgozat központi kérdéséhez. Lakos Jánosnak köszönhetően ismert, hogy Orczy Béla 1890. március 4-én is írt levelet Pápaynak. A levelet Lakos közölte is a tanulmányában, és az ott felmerült információkból azt a következtetést vont le — egyebek mellett — hogy addigra, tehát még a kérdéses minisztertanács napja, 6-a előtt, már eldőlt, hogy Tisza mindenképpen távozik. Az ezt követő eseményeket pedig már csak, mondhatni, „gyors végjátéknak” tartotta. Ennek keretében jegyzi meg, hogy „a következő napon [március 6. — H. L.] Ferenc József elnökletével lezajlott az eredetileg 4-ére tervezett minisztertanács, ahol természetesen nem sikerült kiegyenlíteni Tisza és a miniszterek közti nézeteltérést.”⁶⁹ Felmerül a kérdés, vajon honnan tudhatta Lakos, hogy 4-re tervezték az említett ülést, miután Orczy levele éppen azt emeli ki, hogy a miniszterek inkább előbb szeretnék azt megtartani, míg Tisza halogatná. Más hivatkozást pedig nem találunk. Emellett egy másik lényeges probléma is felbukkan: ha Tisza sorsa valóban már március 4-re eldőlt azáltal, hogy az uralkodó belátta, bármennyire is nehéz, le kell mondania „kipróbált miniszterelnökről”, miért halogatta Tisza mindenáron a király elnöklete alatti minisztertanácsi ülést?

Az első kérdésre talán Tisza Kálmán március 3-án, tehát egy nappal előbb, Pápayhoz írt levele adhatja meg a választ, bár Lakos nem hivatkozik rá és nem is említi meg. E rövid üzenetben ugyanis Tisza a következőre kérte Ferenc Józsefet: „[...] ha Felséges urunk nem tarja okvetlenül szükségesnek, hogy a m. értekezlet [...] elnöklete alatt holnap tartassék, a mi szempontunkból kívánatos volna — te-

66 Lakos, 1987. 151.

67 Ebben kijelentette, hogy a történetek után nem lehet a törvényt módosítani Kossuth érdekében.

68 MNL OL I 34. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. január 19.: „Nem csinálhattak [a szél-sóbaloldaliak — H. L.] vele a Karácsonyi szünidő alatt semmi hatást, míg a miniszterelnöknek új évi beszéde sok embernek szeméről a hályogot leejtette, s mintegy vihar tisztította a levegőt mellyet az ő nagy ígéreteik elhomályosítottak.”

69 Lakos, 1987. 155–156.

kinttel a kitűzött bizottsági tárgyalásokra —, hogy az csütörtökre halasztassék [...]”⁷⁰

Tehát megerősíthetjük Lakos állítását, amely szerint az ülést 4-re tervezték, és azt is megtudjuk, hogy időpontja már március 3. előtt ki volt tűzve. Lehetséges, hogy Tisza Kálmán közvetlenül az Orczy levelében jelzett értekezlet — vagy inkább informális találkozó — után írta levelét (mivel Orczy azt is megjegyezte, hogy a találkozóra délelőtt került sor).⁷¹ Halasztási kérelmén kívül másról nem számol be Tisza e levélben, az viszont érdekes adalék lehet, hogy — a jelek szerint — Tisza nem tájékoztatta Orczy Béláékot arról, hogy konkrétan mikorra is halasztaná el a minisztertanácsot. Az ellentétet nyilvánvalóan már a március 4-i találkozón sem sikerült kiegyenlíteni. Orczy pedig maga is írja levelében, hogy az ő benyomása szerint „Tisza ha csak lehet, nem válna el szívesen az állásából”.⁷² Mindez arra is utalhat, habár perdöntő források hiányában természetesen csak hipotézisnek tekintendő, hogy a miniszterelnök még nem értékelté úgy a helyzetet, hogy neki mindenképpen távoznia kellene pozíciójából. A „Generális” tehát március 4-én még nem szívesen mondott volna le. Ez persze nem feltétlenül változtatott volna az eseményeken, ha a miniszterek már ekkor úgy döntöttek, hogy nem támogatják Tiszát a posztján maradásában. Ugyanakkor, ha addigra minden eldőlt, vajon miről vitáztak a miniszterek négy (vagy egyes sajtóértesülések szerint másfél) órán keresztül a március 6-i értekezleten?

Lakos érvelésével, miszerint a Tiszával szembehelyezkedő miniszterek akkor döntöttek úgy, hogy nem fognak neki segíteni, amikor Orczy „felfedte az uralkodó semlegességét”, némiképp vitatkoznom kell.⁷³ Tény, hogy Orczy azt írja levelében: jelezte Szilágyiéknek, hogy a király „pressziót gyakorolni nem akar”.⁷⁴ Mindazonáltal maga Lakos is írja Orczy levelének idézése előtt tanulmányában, hogy az uralkodó arra kérte fel Orczy Bélát, hogy olyan megoldást próbáljon találni a két álláspont között, amely lehetővé teszi, hogy a miniszterelnök megtartsa állását. Úgy vélem, ez semleges hozzáállásnak semmiképpen nem mondható. Ráadásul, ha az uralkodó valóban csak a válság megoldásában volt érdekelt, miért nem fogadta el Tisza lemondását már március 6-án, és miért ragaszkodott a minisztertanács megtartásához? Lehetséges, hogy Ferenc József jobban ragaszkodott „kipróbált miniszterelnökéhez”, mint ahogy azt Lakos felté-

70 MNL OL I 34. Tisza Kálmán levele Pápay Istvánnak, 1890. március 3.

71 Uo. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. március 4.

72 Uo. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. március 4.

73 *Lakos*, 1987. 156.

74 MNL OL I 34. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak, 1890. március 4.

telezte, ahogy ezt láthattuk a sajtó vizsgálatánál és Tisza Kálmán feleségének írott leveleinek tükrében is. Ez természetesen nem mond ellent annak, hogy Szilágyiék már március 4-én eldöntötték, hogy megmaradnak álláspontjuk mellett, viszont az utolsó pont mégis az uralkodó lehetett, aki, ha ragaszkodunk előbbi hipotézisünkhöz, március 6-ig nem feltétlenül tartotta lehetetlennek Tisza maradását. Mindezt összevetve a már említett és Lakos János által idézett távirattal, amelyet az uralkodó az ülés után küldött Bécsbe,⁷⁵ nem kizárt, hogy a március 6-i ülésen vált nyilvánvalóvá mindenki számára, hogy a változás alighanem elkerülhetetlen (még akkor is, ha ekkor a konkrét döntés még nem lett artikulálva). Annyiban kell vitatkoznom Lakos Jánossal, hogy a súlypontot március 4-ről március 6-ra, a király elnöklete alatt megtartott informális ülésre szükséges áthelyezni, mivel a jelek arra mutatnak, hogy volt még egy fontos állomás a válság folyamatában, amely minden bizonnyal befolyásolta annak végső kimenetelét.

Összegzés és konklúzió

Munkám során a Tisza Kálmán bukásával foglalkozó források egy részét tekintetem át. A vizsgálat alapján az alábbi megállapítások tehetők:

- 1890. március 6-án a miniszterek minden kétséget kizáróan tartottak egy értekezletet (még ha ezt a megfelelő dokumentáció hiányában hivatalos ülésnek nem is nevezhetjük). Ennek ellenére erről a több forrásban is minisztertanácsi ülésnek kezelt tanácskozásról a legfrissebb szakirodalom nem tesz említést, a korábbi pedig anélkül hivatkozik az értekezlet jegyzőkönyvére, hogy az valójában létezne. Az ellentmondás feloldása nagy valószínűséggel az lehet, hogy az értekezletről nem született jegyzőkönyv. Mindenesetre az erre a „forrásra” történő hivatkozások mindenképpen korrekcióra szorulnak.
- Tisza Kálmán távozása az elemzett források fényében nem értékelhető előre megtervezett méltó visszavonulásnak, sokkal inkább tűnik későbbi „politikai ellehetetlenülésnek”.
- A válság eldőlésére vonatkozóan ugyanakkor — Lakos János álláspontjával szemben — az a következtetés vonható le, hogy bár azt végső soron valóban a miniszterek döntötték el, elhúzódása az uralkodónak tulajdonítható, aki inkább ragaszkodhatott Tisza személyéhez. Ezért a végső döntés is csak

75 Vö. 28. jegyzet

az eddig feltételezettnél később, vagy 1890. március 6-án, vagy másnap születhetett meg.

- A sajtó tüzetesebb vizsgálata, illetve újabb források bevonása a kutatásba jelentőséggel bír az eseménytörténeti rekonstrukcióban, talán még nagyobb, mint azt korábban gondoltuk.

Hivatkozott források és irodalom

Levéltári források

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

I szekció

I 34 Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Kabinettsarchiv. Geheimakten: Nachlass Pápay (1835–1900)

K szekció

K 26 Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok

K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944

K 467 Miniszterelnökök félhivatalos iratai, 1867–1921.

P szekció

P 1462 A Tisza család geszti levéltára (1768–1845) II-2.a. Tisza Kálmán levelei feleségéhez, Degenfeld Schomburg Ilonához

R szekció

R 65 1526 utáni gyűjtemény. 1. 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye (1549–1998) Helfy Ignác (1852–1894)

Sajtóforrások

Budapesti Hírlap, 1890. március 7–17.

Ellenzék, 1890. március 7.

Pesti Hírlap, 1890. március 6–18.

Pesti Napló, 1896. június 8.

Szakirodalom

- Bihari*, 2007. *Bihari Péter*: Az 1889-es „nagy véderövita”. In: 2000 Irodalmi és társadalmi havilap 19. (2007) 11. <http://ketezer.hu/2007/11/az-1889-es-nagy-vederovita/>, letöltés ideje: 2020. 11. 25.
- Buzinkay*, 1993. *Buzinkay Géza*: Kis magyar sajtótörténet. Budapest, 1993. <https://mek.oszk.hu/03100/03157/>, letöltés ideje: 2021. május 15.
- Cieger*, 1998. *Cieger András*: A kormányférfi. A dualizmuskori kormányzati politika egyes kérdéseiről. Századvég (Új folyam) 3. (1998) 11. sz. 3–23. p
- Cieger*, 2009. *Cieger András*: „Királyi demokrácia”. Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben 1867 után. In: Aetas 24. (2009) 3. 55–82. p. <http://scripta.c3.hu/szazadveg/11/cieger.htm>; (letöltés ideje: 2021. május 4.)
- Csorba*, 2003. *Csorba László*: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált időszaka. In: Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Budapest, 2003.
- Fónagy*, 2001. *Fónagy Zoltán*: Modernizáció és polgárosodás. Debrecen, 2001.
- Gerő*, 2004. *Gerő András*: A nemzet apja, Isten második fia — Kossuth és kultusza. In: *Uő*: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Bp. 2004. 58–62. p
- Gratz*, 1934. *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. I. Budapest, 1934.
- Kozári*, 2003. *Kozári Monika*: Tisza Kálmán. Budapest, 2003.
- Kozári*, 2019. *Kozári Monika*: Tisza Kálmán. Budapest, 2019.
- Lajtai*, 2021. *Lajtai L. László*: Kossuth Lajos és a magyar állampolgárság törvényi szabályozása, avagy a „Lex Kossuth” és előzményei. In: „A magyar nemzet élő eszményülése”. Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége. Szerk.: Kocsis Annamária. Budapest, 2021. 128–162. p. (Veritas Könyvek 20.)

- Lakos*, 1987. *Lakos János*: A „Generális bukása” (adalékok Tisza Kálmán lemondásának okaihoz). In: Levéltári közlemények, 58. (1987) 1–2. 147–158. p.
- Mikszáth*, 1987. *Mikszáth Kálmán*: Cikkek és karcolatok 29. 1890. Sajtó alá rendezte: Kroó András — Rejtő István. Budapest, 1987. (Mikszáth Kálmán összes művei. 79.)
- Pölöskei*, 2001. *Pölöskei Ferenc*: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Budapest, 2001.
- Pölöskei*, 2010. *Pölöskei Ferenc*: A Szabadelvű Párt fényei és árnyai. Budapest, 2010.
- Somogyi*, 1989. *Somogyi Éva*: Ferenc József. Budapest, 1989.
- Varga*, 2013. *Varga Norbert*: Kossuth Lajos állampolgárságának elvesztése. *Aetas* 28. (2013) 1. 77–96.
- Kovács*, 2021 *Kovács Emőke*: „mindinkább úgy rémlik előttem, hogy nem lennék fölösleges odahaza...” Kossuth Lajos és Irányi Dániel kapcsolata 1867 után. In: „A magyar nemzet élő eszményülése”. Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége. Szerk. Kocsis Annamária. Budapest, 2021. 11–23. p. (Veritas Könyvek 20.)

SÁGI GYÖRGY

SZENTFÜLÖPI-KÖNIG ANTAL MAGYARORSZÁGI SVÁB ÚJSÁGÍRÓ FORDULATOKBAN BŐVELKEDŐ ÉLETTÖRTÉNETE (1890–1971)

A szentfülöpi Kőnig család történetébe 2018-ban szereztem először betekintést, amikor a család egyik ferences tagjának naplóját szerkesztettem, és rendeztem sajtó alá.¹ A naplóíró egyik fivérének, Szentfülöpi-Kőnig Antalnak élettörténetét már akkor érdeklődve olvastam leánya, Hidyiné Kőnig Ágnes² 1984-es feljegyzéseiben³, a biográfia megírása azonban eddig váratott magára.⁴ A családot német identitása mellett a magyar nemzethez tartozás *hungarus* tudata jellemezte, ami erős katolikus, keresztény meggyőződéssel párosult. A család érintett volt a 20. század szinte valamennyi sorsfordító eseményében, nem csupán átérték ezen korszakváltásokat, hanem azok negatív hozadékát is elszenvedték, veszteségekkel és csapásokkal kísérve, azonban leszármazottaik napjainkban is köztünk élnek. Szinte a 20. századi magyar sors archetípusát testesítik meg, sok hasonló család tagjairól lehetne megemlékezni, most azonban közülük példaként kiemelve kerül bemutatásra Szentfülöpi-Kőnig Antal személye. Nevével a forrásokban négyféleképpen találkozunk. Eredetileg a család magyarosan Kőnignek írta a nevét, azonban a német nyelvű iratokban és olykor a magyar nyelvű szövegekben is egyaránt a németes Kőnig alak szerepel. Kőnig Antal 1945-ben Szentfülöpi Antalra magyarosította családnevét, majd 1960-ban eredeti nevét visszavéve mellé, a Szentfülöpi-Kőnig Antal névalakot használta haláláig.

1 *Király*, 2018.

2 Hidy Ferencné Kőnig Ágnes (1920–2004), közgazdász.

3 Lásd alább a forrásközlésben.

4 Jelen életrajz elkészítésében közreműködött Cságoly Ferencné: szül. Hidy Monika, Szentfülöpi-Kőnig Antal unokája, Hidy Ferenc és Kőnig Ágnes leánya. A család tulajdonában volt dokumentumokat Budapest Főváros Levéltárának adta át. Ezek digitalizált változatát megkapta a család, amelyeket Cságoly Ferencné ez alkalomból rendelkezésemre bocsájtott. Irányomban meglévő bizalmát ezúton is köszönöm! Ahogyan köszönöm Grósz András szakmai észrevételeit és megjegyzéseit, a kézirat átolvasását. Munkámat az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport keretén belül végeztem.

A családi háttér

A római katolikus, bácskai sváb Kőnigek nemzedékek óta a Bács-Bodrog vármegyei Szentfűlöpön (Filipowa/Filipsdorf, ma Bački Gračac, Szerbia) éltek és gazdálkodtak. Maga Kőnig Antal is itt látta meg a napvilágot az 1877 novemberében házasságot kötő id. Kőnig József (1856–?) és Pertsy Anna (1859–c.1925) negyedik felnőttkort megélt gyermekeként 1890. október 30-án. A keresztségben másnap részesítette Stelczer András szentfűlöpi káplán.⁵ A három csecsemőkorban meghalt testvérkéjén — Magdolnán (1878–1879), Annán (1880–1881) és Ádámon (1896–1896) — kívül volt további két bátyja, egy nővére, három öccse és egy húga. Kőnig Antalon kívül testvérei közül is többen említésre méltó életpályát jártak be, értéket teremtettek és kulturális nyomot hagytak maguk után.⁶

A zárkózott természetű, mélyen vallásos, puritánságáról ismert és igen felelősségteljes id. Kőnig József valódi *pater famili*asként állt családjáéén. Az istenfélő és dolgozó Pertsy Anna önzetlen és szerető gondoskodással állt minduntalan gyermekei és férje mellett.⁷

Kőnig Antal legidősebb fivére, édesapjának a gazdaságban örököse, id. Kőnig György (1882–1944/45) átlagon felüli természetes intelligenciával volt megáldva. Ő maga menyével együtt a Délvidék szerb újra-megszállásának lett áldozata, a gádori (Gakowa, Gaumarkt, ma Gakovo, Szerbia) haláltáborban vesztette életét.⁸ A második fiú ifj. Kőnig József (1884–1955) volt, papi pályára készült, ám aggályoskodó természete miatt végül eltanácsolták a szemináriumból, latin-német szakos tanár lett belőle. Tanított a Felvidéken, majd 1923–1939 között a budapesti Fáy András Gimnázium köztisztviselőnek örvendő oktatója volt, világéletében sokat adakozott, ő maga sohasem nősült meg. Testvérei közül a sorban Kőnig Magdolna (1887–1942) következett, aki 1906-ban Mária Júlia néven a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatának tagja lett. Hosszabb ideig házfőnöki előljárói tisztséget is betöltött, a rend több bácskai iskolájában is tanított.⁹

Kőnig Antal 1890-es születését követően három évvel újabb fiúgyermekkel bővült a család, Kőnig Ferenc (1893–1978) személyében, aki később Király

5 Budapest Főváros Levéltára (=BFL) XIII.84. (01. 1819–1900. 88., BFL XIII. 84. 03. 1913–1924. 54.)

6 Király, 2018. 397, 399. p.

7 Uo. 398–399. p.

8 Sági, 2017. 359. p.

9 Király, 2018. 397, 399. 398–399. p.

Kelemen néven írta be magát a magyar ferencesek történetébe. Az ökumenikus gondolat korai előfutára volt hazánkban, egyházi íróként, naplóiíróként és amatőr történetíróként, valamint a magyar felekezeti közti keresztény sajtó vezéralakjaként is számontartjuk, noha — mivel előjárói 1947-ben a tengerentúlra küldték az ottani magyar hívek közötti pasztorációra — idehaza kevésbé maradt a köztudatban korábbi működése. Amerikából anyagilag támogatta családját, de például a nélkülöző rendtársát, a meghurcolt Uzdoczy-Zadravec István korábbi táborigazgatóját is. 1908-tól volt ferences, az örökfogadalmat 1914-ben tette le, pappá 1916-ban szentelték. A következő fiú, König Vendel (1897–1957), szintén a kapisztránus ferenceseket erősítette 1913-tól, örökfogadalmat szerzett 1919-től, pappá a következő évben szentelték. Nevét bátyjához hasonlóan magyarosította, Király Anaklétként ismert, 1947-től a Margit körüti rendház gárdiánjaként szolgált haláláig. Szelíd természetű, gyakorlatias és szentéletű emberként maradt meg a rendi és családi emlékezetben.¹⁰

A család másik felnőttkort megélt leánya, König Teréz (1900–1929), nővéréhez hasonlóan a kalocsai iskolanővérek közé lépett, 1921-ben Mária Evangeliszta néven kezdte meg a rendi életet. Beöltözését követően nem sokkal önként vállalta egy tüdőbajos társa ápolását, a kórt végül ő maga is elkapta, ez vezetett korai halálához, az életét megrövidítő csont-tuberkulózis okozta fájdalmakat a visszaemlékezések szerint zokszó nélkül tűrte. A legkisebb fiú, König Pál (1903–1920) szintén fiatalon távozott az árnyékvilágból, a spanyolnáthának esett áldozatul.¹¹

Elemi és középfokú tanulmányok

König Antal alapfokú tanulmányait szülőfalujában, Szentfülöpön kezdte meg, majd az elemi hatodik évét a közeli Óbecsén (ma Bečej, Szerbia) végezte, hogy magyar nyelvtudását is pallérozhassa.¹² Az 1902/03-as tanévtől a kalocsai jezsuita érseki főgimnázium I/B osztályának lett diákja, megkezdve középfokú tanulmányait. Az első két évben a fiatal Czauner Géza jezsuita, pályakezdő természettudományok szakos tanár, a III. és IV. osztályban Gulyás Ferenc jezsuita, magyar és görög–latin szakos tanár, a további négy tanévben a magyart, görög–latin nyelv-

10 *Király*, 2018. 339–341. p. és *Kálmán*, 2018. 14–25. p. valamint *Csorba — Cságoly*, 2018. 481–482. p.

11 *Király*, 2018. 397–399. p.

12 BFL XIII.84. 02. 1901–1913. 3., 5. és *Kálmán*, 2018. 14–25. p.

vet, hittant, földrajzot és természetrajzot is oktató Spreitzer Péter jezsuita volt az osztályfőnöke. Az első négy osztályt 1902–1906, az V. évfolyamot az 1908/09-es tanévben, a további VI.–VIII. osztályokat 1909–1912 között végezte el Kalocsán, ez utóbbiakat magántanulóként.¹³ A kalocsai gimnázium igen nagy tekintélynek örvendett, a jezsuiták 1860-ban vették át vezetését a piaristáktól. A korban minden szempontból modern intézménynek számított, a villanyvilágítást éppen König Kalocsára kerülését követően építették ki az épületben. Diákok az ország minden tájáról érkeztek. 1903 és 1906 között volt a nagyhíru iskola fiatal tanára és kollégiumi felügyelője a később a magyar sajtó apostolaként számontartott Bangha Béla jezsuita, aki akaratlanul is hatással lehetett az ifjú későbbi sajtómunka felé fordulására, ugyan a nyilvánosság előtt e téren ekkor még ő is szárnyait bontogatta. A diákoktól nagy fegyelmeztséget és kötelességtudatot vártak el, de az oktatás színvonala is igen magas volt.¹⁴

Érettségi vizsgáját 1912. június 8-án tette le jól megfeleltként¹⁵ a Spitzkó Lajos tankerületi kir. főigazgató elnöklele alatt álló vizsgabizottság előtt.¹⁶ A szorgalmas fiatalember az edukáció utolsó szakaszában már egyértelműen annak tudatában folytatta tanulmányait, hogy papnak tanul tovább, pontosabban a jezsuita noviciátust is megkezdte. Személyes elhatározására minden bizonnyal hatással volt mély lelkeséggel körülvevett gyermekkor, a szívélyes családi háttér. Két fivéréből ferences szerzetespap lett, végül tanári pályára lépő bátyja is eredetileg egyházmegyés papnak készült, valamint két lánytestvéréből is kalocsai iskolánövér lett. A családi indíttatás tehát adott volt, ehhez párosult tanárainak jó példája, így komolyan készült a jezsuita papságra.¹⁷

13 BFL XIII.84. 02. 1901–1913. 8–10., 13., 21., 25., 34., 36., 44., 49.

14 *Klestentz*, 2020. 64–67. p. Bangha Béla 1903-tól saját induló osztályában latint és hittant, a felsőbb évfolyamokon latint, földrajzot, szépírást és gyorsírást tanított.

15 Magyar nyelv és irodalom, latin nyelv és irodalom, történelem tárgyakból jeles, matematika, fizika, valamint görög nyelv és irodalom tárgyakból jó érdemjegyet szerzett az érettségien. BFL XIII.84. 02. 1901–1913. 51. vö. Kimutatás a Jézus Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnáziumban 1912. évi június hóban megtartott érettségi vizsgálatról. 21/1912.

16 A vizsgabizottság további tagjai: Spreitzer Péter SJ osztályfőnök (magyar, görög-latin, hittan, földrajz, természetrajz), Roznovszky János SJ (matematika, fizika, földrajz, ábrázoló geometria), Hörl Gyula SJ (magyar, latin), Komárik István SJ (bölcselet, latin, történelem), Drebitka Ferenc SJ (bölcselet, magyar, latin-görög, hittan, német, földrajz). A főgimnázium igazgatója ekkoriban az osztrák Alexander Riegl SJ (matematika, fizika) volt.

17 A leány az édesapáról — Hidyné König Ágnes feljegyzései Szentfülöpi-König Antalról. Id. itt a Forrásközlésben (továbbiakban: Forrásközlés 1. itt).

Készülődés a rendi életre, egyházi tanulmányok

A jezsuita noviciátust Kalocsán kezdte meg, majd felsőfokú tanulmányait az Innsbrucki Egyetemen folytatta, a híres jezsuita intézménynek 1913. október 1. és 1916. július 31. között volt hallgatója. Feljegyzések szerint a római és leuveni intézmények mellett az ottani teológiai képzés számított a legjobbnak. Rendszerint olyan növendékek tanultak falai között, akiknek képességeik alapján előljáróik, feljebbvalóik a jövőben fontos feladatokat szántak. A korban modern jellegzetességnek számított, hogy az oktatásban szemináriumi rendszert alkalmaztak. Az oktatók a Jézus Társasága legnagyobb tudósaiból kerültek ki, többségük kiváló előadó volt. König tanárai között voltak például František Krus és Josef Linder jezsuita teológus professzorok. Innsbruckban pezsgő egyetemi élet folyt, a soknemzetiségű hallgatóság között általánosságban baráti és felszabadult légkör uralkodott.¹⁸ Ahogyan azonban Klestenitz Tibor is rámutat, „léteztek bizonyos rejtett ellentétek, amelyek egyes esetekben a magyarok ellen irányultak, elsősorban az osztrák, a cseh és a horvát hallgatók részéről.” Identitása alapján König ez esetben egyszerre számított németnek és magyarnak is. Voltak tabu témák, amiket a békesség kedvéért kerültek. A tiroli hegyekben bőven volt alkalmuk a hallgatóknak kirándulásra, télen az évszakhoz illő sportok űzésére is szabadidejükben.¹⁹

Jezsuita növendékként háborús időkben

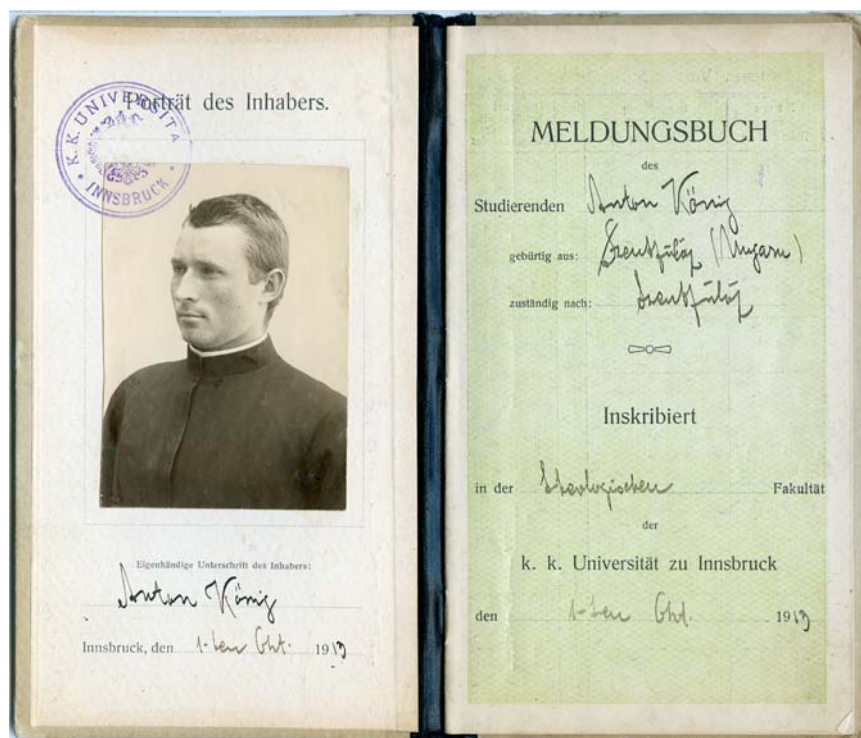
König Antal az általa életének leggondtalanabb és legszebb időszakának nevezett innsbrucki korszakát élte a Nagy Háború 1914. július 28-i kitörésekor. A háborús híreket hallva őt is magával ragadta a harci szellem, hogy hazája szolgálatába álljon. Előljárói először sikeresen intették le azzal, hogy számára most a tanulmányok folytatása kell, hogy prioritást élvezzen, mind hazája, mind pedig az Egyház számára is ezzel tehet a legtöbbet a jövő érdekében.²⁰

Néhány évre ezzel sikerült lecsillapítaniuk, végül azonban látva a fiatalember határozottságát és elszántságát, újabb kérelmére feltételesen beleegyeztek, hogy elbocsássák katonai szolgálatra. A feltétel az volt, hogy csak egészségügyi szolgálatot láthat el. A történések arra mutatnak, hogy ebbe a katonai hatóságok beleegyeztek. Miután 1916 júliusában távozott az egyetemről, először hadikórházi,

18 BFL XIII.84. 02. 1901–1913. 42., BFL XIII.84. 03. 1913–1924. 1–8.

19 Klestenitz, 2020. 76–78. p.

20 Forrásközlés 1. itt.

1. kép König Antal innsbrucki leckeönyve
BFL XIII.84.03 1913–1924 2. fotó

majd pedig sebesültszállító vonati ápoló lett.²¹ Amikor otthagyta az egyetemet, még biztosra vette, hogy visszatér a jezsuitákhoz, az idő előre haladtával azonban egyre inkább biztos lett számára, hogy mégsem az egyházi pályára lett teremtve, igazi hivatása nincsen.²²

A háború végén nagy nehézségek árán jutott Szentfűlőpre családjához, a megszállás alá került területekre rendkívül körülményesen lehetett eljutni. Végül

21 Uo., BFL XIII.84. 02. 1901–1913. 42.

22 Forrásközlés 1. itt.

azonban, már a Jézus Társaságától való biztos távozását követően, Budapesten próbált szerencsét.²³

Budapesti családalapítás és újságíróvá válás

A fővárosban először nagyon egyedül találta magát, azt azonban már ekkor fejébe vette, hogy az újságírással fog kísérletet tenni, ami iránt érdeklődést mutatott. Ezzel kapcsolatban kedvező fordulat érte, ugyanis egy földije — későbbi sógora — Szabó Sándor tudomására jutott, hogy van egy fiatalember, aki zsurnalisztikával kíván foglalkozni, azonban nem igazán boldogul, lakhatási körülményei sem a legjobbak.²⁴

A kommün idején nehéz körülmények voltak a fővárosban. Üllői úti lakásán Schneider Jánosné és leánya Schneider Jolán mindennapos rettegésben élt, hogy mikor törnek rájuk és költöztetnek be hozzájuk valami kommunista korifeust, mondván, kettejüknek túl nagy a lakás. Így az asszony leányával nagyon megörült, amikor jelentkezett nála veje, Szabó, hogy lenne egy jóra való fiatalember, akinek lakhatási nehézségei vannak. Így költözött be az Üllői úti lakásba albérlőként König Antal.²⁵

A főbérlőkkel rövid időn belül jó kapcsolatba került, olyannyira, hogy a fiatal lánnyal kölcsönösen megkedvelték egymást, és egymásba is szerettek, amit Schneiderné sem ellenzett, örömmel fogadta, mikor a fiatalok eléje álltak házassági szándékukkal. Nehéz és válságos idők voltak, amit a proletárdiktatúra embertelensége csak nehezített, ennek ellenére — már a Tanácsköztársaság bukását követően — szerény körülmények közepette, de megtörtént a házasságkötés; 1919. augusztus 31-én keltek egybe.²⁶

König Antal munka terén is sikerrel járt, az előző év szeptemberétől megjelenő *Új Nemzedék* szerkesztőségében tudott elhelyezkedni, mely sajtótermék a Bangha Béla tevékeny közreműködésével életre hívott, a katolikus lapok kiadására létrehozott Központi Sajtóvállalat Rt. egyik lapja volt. Néhány évvel később pedig sokkal jobb fizetéssel a nagynevű német nyelvű lapnál, a *Pester Lloyd*nál helyezkedett el.²⁷

23 Uo.

24 Uo.

25 Uo.

26 BFL XIII.84. 03. 1913–1924. 48., 50.

27 Forrásközlés 1. itt.

Mint délvidéki születésű lakos, az 1920-as trianoni békediktátum következtében elvesztette volna magyar állampolgárságát, ezt elkerülendő annak fenntartását 1922. július 26-án jelentette be hivatalosan a magyar hatóságoknak. Ennek jogosságát a M. Kir. Belügyminisztérium 1927. április 30-án kelt nyilatkozatával igazolta — kiegészítve azzal, hogy felesége és addig megszületett gyermekei is magyar állampolgárok.²⁸

*König Antal és Schneider Jolán ifjú házaspárként
A család tulajdonában, Budapest*

A két világháború közötti magyarországi német közélet

A két világháború közötti Magyarország egyik legjelentősebb német közéleti személyisége a szintén Délvidékről származó Bleyer Jakab parlamenti képviselő (1920–1922, 1927–1933) volt, aki körül az 1920-as évektől meghatározó német értelmiségi és kulturális kör szerveződött, különösen miután 1919/1920-ban a nemzeti kisebbségek tárcanélküli minisztereként is szolgált.²⁹ 1921-ben alapította meg az egyetlen országos német nyelvű hetilapot, a *Sonntagsblatt für das*

28 BFL XIII.84. 04. 1927–1944. 1.

29 Seewan, é. n.: vö. Fata, 1994. és Pritz — Marchut, 2017.

deutsche Volk in Ungarn, melynek szerkesztője König Antal lett.³⁰ A külpolitikai rovat felelőse is utóbbi volt.³¹ Az orgánum a magyarországi svábok egyik legfontosabb érdekképviseleti fórumává vált, 1924-től a szintén Bleyer által alapított német kulturális egyesület, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE, *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein*, UDV) keretén belül jelent meg.³² Mivel a kormányzat nem bízott Bleyerben, így Gratz Gusztáv volt külügyminiszter lett az egyesület elnöke, Bleyernek az ügyvezető alelnöki poszttal kellett beérnie. Kettejük vitája — különösen az 1920-as évek második felétől, a személyes jó viszony ellenére — koncepcióbeli eltérést takart.³³ Bleyer 1933-as halálakor König a néhai politikus konzervatív keresztény szellemét, elvűségét, hazafiasságát emelte ki, hangsúlyozva, hogy kisebbségi politikája teljesen összefonódott a magyar revíziós törekvésekkel.³⁴ Fontos látni, hogy Bleyer nagy dilemmája volt, hogy hogyan hozhatná összhangba a magyar állam iránti hűséget a német népközösség elvével. Ez őt teljesen felőrölte, de már az 1920-as évek elejétől Bleyer — részben jogosan — csalódott a magyar kisebbségpolitika gyakorlati végrehajtásában, ezért fordult egyre intenzívebben Németországhoz, ezzel azonban ő is a külpolitikai szintre helyezte a kisebbségi kérdés megol-

30 Forrásközlés 1. itt.

31 *Grósz*, 2014. 148. p.

32 Az UDV-t már 1923-ban megalapították, de a magyar kormányzat csak 1924-től engedélyezte a működését, kizárólag kulturális és nyelvi célokkal, önálló politikai törekvései nem lehettek (ld. a 34. lábjegyzetben idézett alapszabályt).

33 Bleyernél már az 1920-as évek első felétől lényegesen nagyobb szerepet kapott a népközösség (*Volksgemeinschaft*) elvének képviselete, amely a német néphez való tartozás tudatát emelte ki, egyenrangúnak tekintve azt a magyar államközösséghez (*Staatsgemeinschaft*) való kötődéssel. Ezzel szemben Gratz a népközösség elvéből következő bármiféle külső beavatkozást elítélt, és elsődlegesen a magyar állammal való kompromisszumokban látta a kisebbségpolitika alakításának eszközét, ugyanakkor ő is határozottan kiállt a hazai németiség nyelvi és kulturális jogai mellett.

34 *Bellér*, 2002a. Az UDV céljait az Alapszabályukban következőképpen rögzítették: „2. § Az egyesület célja: Az egyesület célja minden politikától mentesen, a magyarországi német nép művelődési állapotának folytonos szemmel tartása mellett, kulturális érdekeinek előmozdítása, népi sajátosságai, hagyományai, nyelve, szokásai és keresztény erkölceinek ápolása és nemesítése, a magyar hazához való ragaszkodás ápolása és erősítése. 3.§ Célja elérésére az egyesület közhasznú, az általános műveltséget terjesztő németnyelvű folyóiratokat és könyveket ad ki, kulturális előadásokat, tanfolyamokat, kiállításokat, hazafias és népűnnepeleket rendez úgy a tagok, mint az ifjúság részére, könyvtárakat és muzeális gyűjteményeket alapít, iskolákat állít fel, ösztöndíjakat és jutalmakat adományoz.” https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_volksbildungsvereintol_a_volksbundig/pages/009_fuggelek.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.) Ld. a témában *Tilkovszky*, 1979. 421–477. p.

dásának lehetőségét. Bleyer titkos pénztámogatásokat is kapott a német államtól pl. a Kőnig által szerkesztett *Sonntagsblatt* finanszírozására, vagy hazai német fiatalok németországi ösztöndíjára.³⁵

Bleyer 1933-as haláláig kevésbé törtek a felszínre az UDV-n belüli ellentétek, tehát volt integratív ereje a személyének. Lényegében a *hungarus* tudatú hazai német egyesületi vezető réteg és a Németország felé szorosabb kapcsolatokat kereső németországi ösztöndíjasok, a fiatalabb, radikálisabb generáció között folyt vita.³⁶ Ezt követően erősebben megosztó kérdésnek bizonyult a németiség mibenlétének értelmezése, az, hogy miként tekintsenek a magyar államra, a magyarságra valamint az egyre erősebb Németországra, amely igyekezett maga felé édesgetni a sváb lakosságot. Előtérbe helyeződött tehát a német nemzetiség helyzete. A részben radikalizálódó bleyeri úttal leginkább azonosuló Német Munkaközösség átmenetileg hétfős tanácsot³⁷ állított az UDV élére, amelynek Kőnig Antal is tagja lett. Az egyesület átmeneti vezetője Landgraf Lőrinc lett. A kormánnyal is zajlottak a tárgyalások, mivel a vezetőség egy részét nekik kellett delegálniuk. A kormány minduntalan igyekezett befolyását növelni az egyesület felett, a *Deutschungar*-irányzat Gratz Gusztávot preferálta az egyesületi elnökségbe. A Bleyer-vonal követői az elhunyt vejét, Kussbach Ferenc ügyvédet. A vezetést végül előbbi elnökként, utóbbi ügyvezető alelnökként látta el továbbra is. Az 1934 májusában megtartott közgyűlésen az operatív elnökségi tagok közé bekerült Kőnig Antal is.³⁸

Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki Németország expanzív politikájával szemben állt, és a hazai német követeléseket és a radikalizálódó német mozgalmat zömében elutasította, felvetette német nyelvű gimnázium felállításának támogathatóságát, feltéve, ha nem szolgálnak ki külső — értsd németországi — erőket a magyarországi svábok. Erre Kőnig is reagált az általa szerkesztett német hetilapban, hangsúlyozva, hogy „a hazai németiség, amint nem hajlandó bent sem bárkitől is leckét venni hazafiságból, még kevésbé hallgat kívülről jövő tanácsokra”.³⁹

35 *Bellér*, 2002c.

36 Ezt a konfliktust csak táplálta az 1930. évi népszámlálás hazai németekre nézve baljós eredménye (kb. 70 ezerrel kevesebben vallották magukat német anyanyelvűnek 1920-hoz képest). Ezek a kudarcok módszereiben radikalizálták Bleyert és az UDV egyes csoportjait is.

37 További tagok: Faul-Farkas János, Kussbach Ferenc, Rothen Ferenc, Faulstich Egyed, Mühl Henrik és Basch Ferenc. *Bellér*, 2002b.

38 Uo.

39 *Bellér*, 2002c.

„A [*Sonntagsblatt*] lap helyzetét még ma is úgy szokás megítélni, hogy az kétségtelenül az MNNE lapja volt, habár ezt a kapcsolatot politikai okokból el-leplezték. Valójában a *Sonntagsblatt* független volt az egyesülettől és hatóköre is szélesebb volt amannál: valójában a német mozgalom orgánuma volt. Annál inkább feltűnést keltett, hogy most, szakítva eddigi tartózkodásával, határozottan a mérsékelt irányzat oldalára állt.”⁴⁰

A *Deutschungar*- és a radikális irányzat szembenállása

Basch Ferenc az egyesület radikális irányzatát képviselte körével együtt. A Népi Németek Bajtársi Szövetsége (*Volksdeutsche Kameradschaft*, VK) igyekezett az UDV-n belül az erőviszonyokat ebbe az irányba elmozdítani. 1935 nyarán König Antal is rövid időre megingott a Basch-irányzat felé, de Gratz-cal folytatott megbeszélésük után ismét, immáron végérvényesen az ifjúradikális elképzeléssel ellentétesen, a németységnek a magyar viszonyok közötti megélése mellett kötelezte el magát. Így a *Sonntagsblatt* továbbra is ezt az álláspontot képviselte. Hitet tett ekkor arról is, hogy „a magyarországi német kérdést Bleyer szellemében, a németség vezetőinek és a magyar kormánynak közösen kell megoldani. A kérdés lényege az iskolaügy, amelyet meggyőződése szerint Gömbös végleg rendezni fog.”⁴¹ A radikálisok kísérletet tettek a *Sonntagsblatt* megszerzésére — amellyel, hogy az időszakos *Deutscher Volksbote*t már megalapították —, ám Gratznak köszönhetően ez meghiúsult. Miután a lap kiadói joga megszűnt, azon nyomban 1935. december 15-től megjelent — szintén König szerkesztésében — a *Neues Sonntagsblatt*, elődjéhez hasonló szellemiségben és formában, magyarhű német lapként.⁴²

A radikálisokkal és a nemzetiszocializmussal szembeni harc

Az UDV igyekezett a radikálisok térnyerését csökkenteni, ennek érdekében képviselői — elsősorban a Délvidéken — sikeres beszédeket, felszólalásokat tartottak. Ebben a tevékenységben élen járt König Antal és Bäumel Vilmos, akik a magyar kormányzat melletti hűség mellett érveltek. Máskor viszont sikerte-

40 Uo.

41 Uo.

42 Forrásközlés 1. itt. *Bellér*, 2002c.

lenül jártak. Erősen helységfüggő volt a helyi németiség hozzáállása. Kőnig az UDV végrehajtó bizottságában is részt vett. Egy 1937 eleji komáromi gyűlésen az előadók — Kőnig, Bäumel és Rippel János — a hazafias hűség parancsáról, a történelmi Magyarország helyreállításáról, a baloldali és jobboldali szélsőségektől — köztük a VK-tól — való tartózkodásról, és főleg az iskolakérdésről beszéltek. Kőnig a német nyelv használatának lehetőségét pártolta, és a magyar mellett a német kultúrához tartozást is vallotta, a magyar-német identitás részeként tekintett rá, de a VK-ra határozottan mint idegen érdekek kiszolgálójára tekintett, amely a sváb parasztság izgatásával csak felfordulást okoz Magyarországon.⁴³

Az évek alatt odáig fajult a helyzet, hogy magát Kőniget németellenességgel is megvádolták, ami figyelmen kívül hagyva a logikai bukfencet, leginkább politikailag értelmezhető.⁴⁴ Az UDV és a VK szembenállása ekkorra már végérvényes volt. Utóbbi egyedüliként kívánta reprezentálni a hazai németiséget, amit előbbi határozottan elvetett, a magyar államhoz való hűséget hangsúlyozta a német identitás megőrzése mellett. A felek kölcsönösen népük árulójaként tekintettek a másikra. Vitaindító volt Kőnig Antalnak a *Magyar Szemlé*ben megjelent cikke, mire pro és kontra válaszok is születtek.⁴⁵ 1938-ra Basch és köre már még messzebb ment a szélsőségességben, vezetésével megalakult a nemzetiszocialistákkal szimpatizáló Magyarországi Németek Népi Szövetsége (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*), ezzel végérvényesen szembehelyezkedett az UDV-vel, a Kőnig által is elfogadott mérsékelt elvekkkel. A Volksbund létrejötte erősen összefüggött a külpolitika alakulásával, azaz Németország megerősödésével és a közép-kelet-európai térségre gyakorolt egyre intenzívebb befolyásával. Az 1938-as Anschluss-szal a Harmadik Birodalommal közös országhatár létesült. Döntő fontosságú volt az 1940. augusztus 30-án aláírt bécsi magyar–német népcsoport egyezmény is, amely a Volksbundot nevezte meg a hazai németiség egyetlen legitím, a magyar kormány által egyedüliként elismert országos szervezeteként, szervezkedési szabadságot kaptak, az UDV gyakorlatilag megszűnt. Basch egyesülete, a Volksbund monopol helyzetét törekedett hangsúlyozni, bár az összmagyarországi németéségen belül nem volt kizárólagos támogatottsága.⁴⁶

A Volksbund mindenáron meg kívánta nyerni a magyarországi németiséget, így a délvidékieket is a párnémet és nemzetiszocialista érdekeknek. Propagandát folytattak, hogy minél többen lépjenek be az SS-be, ez bizonyos szintű ered-

43 Bellér, 2002d.

44 Bellér, 2002e.

45 Uo.

46 Spannenberger, 2000. 50–63. p. és Tilkovszky, 1978.

ménnyel is járt.⁴⁷ 1941 nyaratól kezdődtek az illegális toborzások. König Antal erre nyílt levelet intézett a délvidéki németiséghez, amelyet terjeszteni kezdett a Bácskában. Művelete sikeresnek bizonyult, ugyanis megcsappant az SS-be jelentkezők száma, amit a szélsőséges körök igencsak rossz néven vettek, s König tevékenységének tulajdonították. A Miniszterelnökségre beérkező csendőrségi jelentés szerint a König-levél hatására 20–30 %-kal csökkent a jelentkezők száma. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy egyik bácskai hazalátogatása alkalmával a német SS letartóztatta, csak jó kormány-kapcsolatainak köszönhetően bocsátották szabadon, no meg hogy szövetséges ország állampolgárának letartóztatását diplomáciailag is nehezen tudták megmagyarázni. Erős propaganda folyt König ellen.⁴⁸

Könignek és társainak azonban minden igyekezetük ellenére sem sikerült meggátolni a magyarországi németiség és magyarok radikalizálódott csoportjainak a német nagyhatalmi érdekek melletti teljes elköteleződését, majd pedig a Szálasi-féle nyilasok alatti teljes kiszolgáltatását.⁴⁹

A fejezet végén ki kell térni még arra is, hogy Hitler németországi hatalomra jutásáig König Antal a német nyelvterület több lapjának magyarországi tudósítója volt, azonban a nemzetiszocialisták 1933-as kormányra jutását követően a lapok sorra mondták fel a vele való együttműködést (*Kölnische Volkszeitung, Germania, Völkischer Beobachter*). Tekintve, hogy nem osztotta a hitleri szemlélet alapján való berendezkedést, a Német Állami Sajtóhivatal utasítást adott ki, hogy egy betűt sem közölhetnek tőle. Az Anschlusst követően hasonlóan alakult az ausztriai tudósítói tevékenysége (*Reichspost*). A magyarországi politikában bekövetkezett átalakulás hatására erősen tanácsolták neki itthonról, hogy mondjon le svájci tudósítóságáról is (*Züricher Zeitung*). A háború végére idehaza is már csak a *Budapesti Értesítő*nél tudott dolgozni.⁵⁰

A háború alatt az 1939-ben megszervezett Külföldi Sajtótermékek Ellenőrző Hivatal munkatársaként több nemzetiszocialista kiadvány betiltásában vett részt, más esetekben pedig, ameddig csak lehetett, igyekezett akadályozni megjelenésüket.⁵¹

47 Nuspl János dunacsébi plébános becslései szerint a bácskai németiség ¼-e minden nyomás és csábítás ellenére ellenállt a nemzetiszocialista felfogásnak. ld. Sági, 2017. 355. p.

48 Forrásközlés 1. itt; BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 59., Kovács — Számvéber, 2001.; vö. Tilkovszky, 1978.

49 Török, 2004. 101–116. p. és Uő., 2004. 73–88. p.; vö. Ungváry, 2004. 4–11. p. és Karsai, 2016.

50 Forrásközlés 1. itt.

51 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 59.

König Antalt 1945. július 13-án értesítették, hogy névváltoztatási kérelmét a Belügyminisztérium befogadta, s az anyakönyvbe is bevezette a módosítást, így ezentúl törvényesen használhatja a Szentfülöpi Antal nevet, s ez Antal⁵² fiára is kiterjed.⁵³

Kezdeti nehézségek a háború után

Szentfülöpi Antal és családja a szovjet megszállás miatt, majd a szépen lassan egyre inkább balra tolódó Magyarországon egyre nehezebb körülmények között volt kénytelen megélni. Német származása és korábbi jó német nyelvterületi kapcsolatai hátrányosan érintették, az újonnan kibontakozó rendszer teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy nemzetiszocializmus-ellenes és a magyar államhoz hű politikát folytatott. A magyar államot a Horthy-rendszer irányítása alattiként értelmezve, ez ugyanúgy rossz pontnak számított az ország új urai szemében. Végül adóellenőrként tudott elhelyezkedni, majd a vámhatósághoz került. A jezsuiták által kiadott *A Szív* újságnál tudott újságíróként is még egy ideig dolgozni, a lap 1951-es betiltásáig. A kitelepítések első hullámát családjával még megúszta.⁵⁴

Letartóztatás és börtön

A magyar igazságszolgáltatás korabeli mélypontját nem kerülhette el. 1953. február 20-án az Üllői úti lakásuk alatti bolthoz ment le, lisztet osztottak, így ő is beállt a sorba. Két civilruhás hatósági személy azonban igazoltatta, majd a lakásukra felkísérve a házkutatás során megállapították, hogy áruhalmozás és áru-rejtegetés „bűnténye” áll fenn, így letartóztatták. 40 kg lisztet és 10 kg babkávét találtak a kamrában.⁵⁵

Két leányának — Ágnesnek és Ágotának — néhány napon belül sikerült két ügyvédet is — Kazzó Eleket és Visontai Kálmánt — felfogadnia apjuk védelmére. Felesége nagyon rossz idegi állapotban volt, ennek ellenére minden tőle

52 Szentfülöpi Antal (1927–2014), közgazdász.

53 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 16.

54 Forrásközlés 1. itt.

55 Uo. és BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 55.

telhető igyekezett ő is megtenni férjéért. Hasztalan volt minden. Egy bizonyos Gálfi nevű bíró 5 év börtönre ítélte február 26-án.⁵⁶

Családja nem adta fel. Szentfűlöpiné március idusán levélben fordult a bírósághoz, ebben kifejtve, hogy férje mindvégig szembehelyezkedett a nemzetiszocializmussal, soha nem szimpatizált a hitleri ideológiával, sőt...⁵⁷ Ágnes leányának sikerült a kapcsolatot felvennie Parragi Györggyel, a *Magyar Nemzet* munkatársával, aki a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának is tagja volt. Ő tanácsolta, hogy egy idő után adjanak be kegyelmi kérvényt az Elnöki Tanácshoz, ő ott támogatni fogja Szentfűlöpi ügyét.⁵⁸ Budapestről rövidesen a szegedi Csillagbörtönbe szállították át az elítéltet. Március 19-én innen írta szeretteinek, hogy „Harmincsoros levelet írhattok minden páros hónapban, amit előző hónap utolsó napjaiban adtok fel. Látogatás minden páros hónap vasárnapján.”⁵⁹

Végül az Elnöki Tanács által hozott 1953. évi 11. számú törvényerejű rendelet 3. §-a alapján Szentfűlöpi Antal is közkegyelemben részesült, a 9. §. alapján pedig az egyéb ítélethez kapcsolódó hátrányoktól is mentesítve lett. Mindezekre hivatkozva kérte majd nyugdíja fizetésének újra való folyósítását.⁶⁰

Azonban a baj nem járt egyedül. Azon felül, hogy férjét mondvacsinált indokkal elítélték és bebörtönözték, közös háztartásukban lévő ingóságok lefoglalásáról is határoztak. Az asszony — mint elítéltnék felesége — hasztalan bizonygatta, hogy az említett elkobozni kívánt dolgok egyrészt édesanyja hozományaként maradtak reá, másrészt szülei — tehát férje apósa és anyósa — közös szerzeményei voltak. Tény, hogy férjével, akivel ekkor már 24 éve volt házas, az Üllői úti lakás berendezését közösen használták, de azzal jogi értelemben véve nem kerültek férjével közös tulajdonba. Nyilván a mindennapokban ez nem került szóba, hogy a lakásban mi kié, mégis abban az önmagából kifordult világban kénytelen volt Szentfűlöpiné valamilyen szinten a tulajdonjog és saját tulajdona definiálásával menteni, ami menthető, legalábbis ezt megpróbálni.⁶¹

56 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 55., 112–113.

57 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 59.

58 Forrásközlés 1. itt.

59 Uo. és BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 85.

60 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 93–94., Forrásközlés 1. itt.

61 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 61.

Kitelepítés vidékre

A család kálváriája azonban még nem ért véget. Miközben Szentfülöpi Antal már börtönbüntetését töltötte, a Szentfülöpi házaspár vejét, Hidy Ferencet 1953. május 19-én berendelték a budapesti rendőrkapitányságra, az Igazgatásrendészeti Osztályra, és átadták neki a kitelepítési végzést, hogy családjával együtt — beleértve anyósát is — el kell hagynia Budapestet, mivel a Végh József rendőr alezredes által ellenjegyzett döntés szerint mindegyiküknek a „Főváros területén való tartózkodása a közrend és a közbiztonság szempontjából nem kívánatos.”⁶² 8 napot kaptak, hogy elhagyják Budapestet, és Gyöngyösre távozzanak, lakhelyről nekik kellett gondoskodni. Végül Andornaktályán letek kényszermenedéket, Ligeti József prépost-plébános biztosított nekik szállást, aki később szintén nem kerülte el a rendszerrel történő konfrontációt.⁶³

Figyelemre méltó, hogy a Budapestről kiutasított család, azaz Szentfülöpi Antalné Andornaktályán kapott hivatalos értesítést arról, hogy a fent említett — férje perével összhangban lévő — Üllői úti vagyonekbevitel „jogszerűen” történt 1953. június 5-én, mivel férje ingatlanhoz való viszonya a hatóságok szerint kimeríti a „bérlőtársi viszonyt”, így ellene a fellebbezést elutasították. A helyzet kaotikus voltát jól szemlélteti, hogy a fővárosi lakcímre küldött határozatot először Gyöngyösre, majd csak ezt követően Andornaktályára irányították át.⁶⁴

Itt érte őket az amnesztia híre, amellyel Szentfülöpi végül idő előtt szabadulhatott, valamint a Nagy Imre-féle bejelentés is az internálások hatályon kívül helyezéséről.⁶⁵ A nyugalmazott újságíró augusztus 1-én ölelhette át ismét szeretteit. A vő, Hidy Ferenc talpraesettségének hála, a családnak sikerült Egerben 2 szobás lakáshoz jutnia, ahol 7 évet töltöttek el. Ez idő alatt Szentfülöpi hosszú éveket harcolt azért, hogy nyugdíját visszakapja, azt ismét utalják neki, tekintve, hogy amnesztiával szabadult.⁶⁶

62 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 65.

63 Cságoly Ferencné elektronikus levele Sági Györgynek, 2019. december 2.

64 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 61.

65 *Marschal*, 2021.

66 Forrásközlés 1. itt.

*3. kép. Szentfülöpi-König Antal időskori fényképe
A család tulajdonában, Budapest*

Egy tartalmas élet utolsó szakasza

1960-ban, részben a nyugdíj visszakapása eredményeként, valamint megtakarításaikból és az idős családfő Amerikában szolgáló fivérének, Király Kelemen ferences szerzetesapnak az anyagi segítségével sikerült egy öröklakást vásárolniuk Budapesten. Így 7 év után ismét visszatelepültek a fővárosba.⁶⁷

Az újabb névváltoztatási kérelemmel még Egerben fordult a hatóságokhoz. Eredeti nevét is vissza kívánta venni. A belügyminisztériumi okirat ennek engedélyezéséről 1960. július 20-án kelt, s ettől kezdve haláláig a Szentfülöpi-König Antal nevet viselhette.⁶⁸

Élete hátralevő bő egy évtizede már viszonylagos nyugalomban telhetett. Sikerült német földre emigrált rokonait, többek között unokaöccsét, ifj. König Györgyöt és régi barátait, pl. Léber Lajost — korábbi *Sontagsblatt*-os munkatársát — is meglátogatnia. Utóbbi segítségével ismét jelenhettek meg cikkei német folyóiratokban, az ebből befolyt honorárium jól kiegészítette nyugdíját. Szerzetes öccse is rendszeres időközönként küldött haza pénzt a tengerentúlról.⁶⁹

Végül halálát áttétes rák okozta, de egészen az utolsó időkig nem volt semmi jele betegségének. 1971. július 6-án adta vissza lelkét Teremtőjének, élete 81. évében.⁷⁰

Forrásközlés

*A leány az édesapáról — Hidyné König Ágnes feljegyzései
Szentfülöpi-König Antalról*

Apukám Szentfülöpön született 1890-ben. Szentfülöp Dél-Magyarországon van, a Duna-Tisza közén, az úgynevezett Bácskában. Bácska a trianoni béke alapján Jugoszláviához lett csatolva, Horvátországgal és a Bánát kis részével együtt. Ekkor kapta meg a szerb hatóságoktól a Filipova elnevezést.

Apukám Filipován járt elemi iskolába, talán hat osztályt is járt, de az utolsó évet Filipovától északra, Óbecsén töltötte, és itt járt ki egy osztályt, hogy magyarul tanuljon. Azután Kalocsára került a jezsuiták gimnáziumába. Nem volt

67 Uo.

68 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 139.

69 Forrásközlés 1. itt.

70 Uo.

bennlakó, hanem egy családnál lakott. Nagyszüleim⁷¹ nagyon vallásos emberek voltak, úgyhogy Apukámban — talán főleg a családi háttér miatt — felébredt a papi hivatás. Így lett belőle papnövendék, azaz kispap, később magiszter. A magiszter a kisebb diákokkal foglalkozott, de azt most nem tudom biztosan, hogy csak a nála fiatalabb kispapokkal-e, vagy a diákokkal általában.

Érettségi után, úgy tudom, egy-két évet még Kalocsán töltött, utána a rend kiküldte Innsbruckba, a jezsuiták szemináriumába. Itt aztán beiratkozott az innsbrucki egyetemre. Többször mondta édesapám, hogy az Innsbruckban töltött évek életének leggondtalanabb és legszebb időszaka volt. Nagy súlyt helyeztek itt a seminaristák sportolására, nyilván azért, hogy a sok fiatal, egészséges ifjanc fölös energiáit lekössék, és egyben az önfegyelmet is erősítsék. Apukám nagyon szeretett korcsolyázni és főleg ródlizni. Erre az Innsbruck környéki szép tiroli hegyek aztán nagyon alkalmasak voltak. Sok vidámsággal is telt az élete a kispapoknak, erről Apukám sokat mesélt.

1914-ben aztán kitört a világháború. Egy idő múlva Apukában feltámadt a hazafias érzés, és szólt feljebbvalóinak: ő úgy érzi, neki most a harctéren van a helye, engedjék el, hogy beállhasson katonának. Leintették avval, hogy neki most az a kötelessége, hogy tanuljon. Később megint előállt avval a kéréssel, hogy engedjék el katonának. Nagy nehezen beleegyeztek, de azzal a feltétellel, hogy csak egészségügyi szolgálatot láthat el. Ezt, gondolom, megbeszélték az illetékes katonai szervekkel is, mert Apuka valóban egészségügyi szolgálatot teljesített 1916-tól kezdve. Kórházi ápoló lett hadi kórházban, később meg a sebesültszállító vonatokon lett ápoló.

Apukának ugyan eltökélt szándéka volt a háború után visszatérni a jezsuitákhoz, de időközben rájött arra, hogy nincs papi hivatása. Ezt a renddel közölte, és kilépett a világi életbe. 1918-ban vége lett a háborúnak, és felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia. Feje tetejére állt a világ, a békekötésekig minden csak átmeneti helyzet volt, a szerbek megszállták a bácskai részeket. Ezeket az átmenetileg elfoglalt területeket „megszállt területnek” nevezték. A békekötés után is általában így nevezték őket még egy darabig, mert a közvélemény és közhangulat nehezen tudta elfogadni, hogy ez bizony végleges megoldás marad.

Nem tudom, hogy mikor Apuka otthagyta Innsbruckot, először hazautazott-e Filipovára, vagy Budapestre jött-e, és csak később utazott haza a családjához. Akár így, akár úgy, rettentő nehéz volt a ki- és beutazás ezekre a „megszállt terü-

71 Id. König József (1856–?), gazdálkodó és Pertsy Anna (1859–?), háztartásbeli, Szentfűlőpi-König Antal szülei.

letekre” — egyébként a békekötés utáni első években is, ebben már nekem is van „tapasztalatom”.

Lényeg, hogy Apuka, mikor Budapestre jött, itt állt ebben a nagy városban teljesen egyedül, senkit sem ismert, nem volt rokona, barátja. Mivel ő az újságírás iránt érzett kedvet már régen, megpróbált egy újság kiadóhivatalában elhelyezkedni. És csodák csodája, akkor ott dolgozott Dódi⁷² néni férje, a Sanyi⁷³ bácsi is. Ez megtudta, hogy Apuka filipovai, és tekintve, hogy azt is tudta: az ő apósa, Dódi néni édesapja szintén filipovai, hát felkarolta Apukát. Első dolga volt megfelelő lakhatást szerezni, mert Apuka — kevés pénze lévén — valami pocsék kis szállodában lakott. Hát hol helyezte el Apukát? Remek ötlete támadt: beajánlotta őt a nagymamámnál⁷⁴, aki akkor anyukámmal⁷⁵ kettesben lakott az Üllői úti lakásban⁷⁶, és állandó rettegésben élt, hogy az akkori kommün valamelyik korifeusa megtudja, hogy ketten laknak a nagy lakásban, és a nyakukra küld egy proli társbérlőt. Mint ahogy a Sanyi bácsiéknál is megtörtént. Szóval, Sanyi bácsi felkereste nagymamámékat, mondván, hogy irtó rendes albérlőt tud szerezni, jól ismeri, milyen rendes fiú, amellet filipovai születésű. Boldogan befogadták hát Apukát, mint albérlőt. Azután néha áthívták beszélgetni, szóval így kezdődött, aztán kölcsönösen megtetszettek egymásnak Anyukámmal, és bár nagymamám sejtett valamit, mégis óriási meglepetésként érte, hogy egy szép napon odaálltak elébe a fiatalok, és bejelentették: össze akarnak házasodni. Akadálya nem volt, hiszen a lakás igazán elég nagy volt hármuk számára.

Meg is volt az esküvő 1919-ben, rettentő nagy szegénységben, az ünnepi ebéd grízes tészta volt, és Anyukám lyukas cipőben állt az oltár előtt.

Rövid idő múlva Apuka újságnál tudott elhelyezkedni. Először — úgy emlékszem — az *Új Nemzedéknél*. Később — sokkal nagyobb fizetéssel — a *Pester Lloyd*-nál. Erre a váltásra nagyon jól emlékszem. Úgy 4 éves lehettem, mikor Apuka velünk, gyerekekkel is közölte, hogy holnap már nem oda megy dolgozni, ahova eddig ment, hanem egy sokkal jobb helyre. Vidáman közölte persze a jó hírt, és ez a változás az én gyerekfejemnek mégis nagy szomorúságot okozott. Valami, ami eddig volt az életünkben, most megszűnt, megváltozik — egész nap ez járt az eszemben. Valahogy a mulandóság érzését keltette bennem ez a változás, persze akkor nem tudtam volna megmondani, hogy miért vagyok ettől a hírtől szomorú.

72 Szabó Sándorné Schneider Róza tanítónő, Szentfülöpi-König Antal sógornője.

73 Szabó Sándor, Szentfülöpi-König Antal sógora.

74 Schneider Jánosné Nagy Ilona (1857–1924), háztartásbeli, Szentfülöpi-König Antal anyósa.

75 Schneider Jolán Irén (1890–1982) tanítónő, Szentfülöpi-König Antal felesége.

76 1091. Budapest, Üllői út 121.

Közben Apukám kapcsolatba jutott a magyarországi németek kulturális körével — *Ungarländischer Deutscher Volksbindungsverein* (röviden UDV) — és elvállalta azok hetilapjának, a *Sonntagsblatt*nak a szerkesztését. És hogy, hogy nem, de munkatársa lett több újságnak a német nyelvterületen. Igazán nem tudom, hogyan tudta ezekkel a kapcsolatot felvenni, vagyis inkább azok hogyan tudtak Apukáról? Szóval, apránként egyre több ilyen megbízatása lett, hogy mint magyarországi tudósító, írjon cikkeket különböző újságoknak. Azt hiszem, Németország lett a legelső: tudósítója lett két patinás német újságnak, a *Kölnische Volkszeitung*nak és a *Germanianak*. Sőt, a nácik uralomra jutása előtti időben még a *Völkischer Beobachter*nek is. Aztán Ausztria: állandó tudósítója lett a nagy katolikus napilapnak, a *Reichspost*nak. Később belépett Svájc: a patinás *Züricher Zeitung* is. Talán több újság is volt, nem tudom. A tudósítások egy részét Apuka postán küldte el, ami nagyon sürgős volt, azt telefonba diktálta. Ez nekünk Gócyval⁷⁷ nagyon imponált.

Ezekben az években Apuka nagyon szépen keresett. A honoráriumot általában postán küldték meg a külföldi újságok, és persze azonnal. A postás így hetente általában kétszer-háromszor hozott ilyen pénzeket, amit a mi — Gócy húgom és én — aláírásunkra is átadott, és mi büszkék voltunk erre, meg arra is, hogy Apuka milyen sokat keres.

Aztán a nácik uralomra jutása után röviddel jött egy levél a *Völkischer Beobachter*től, hogy felmondják a tudósítói megbízást, mivel Apuka olyan szellemben írja cikkeit, „melyek veszélyeztetik a német–magyar barátságot”. Egye fene, Apuka inkább örült, hogy ez megtörtént, mert a nácik egyre jobban kezdték kimutatni a foguk fehérlését. Maradt még elég újság! Csakhogy idővel a *Germania* és a *Kölnische Volkszeitung* is felmondott — náci nyomásra persze. Maradt még Ausztria és Svájc. Csakhogy mikor a németek bevonultak Ausztriába, illetve bizonyos idő elteltével az Anschluss után, a *Reichspost* is felmondott, persze szintén náci nyomásra. A semleges Svájc kitartott egy darabig, de akkor már az itthoni politikai helyzet olyan volt, hogy az illetékes körök azt tanácsolták Apukának: mondja fel a *Züricher Zeitung*ot, hiszen előbb-utóbb a németek erről is tudomást szereznek, és az Apukának ártalmára lehet.

A háború kitörése után a nácista nyomás Apuka tevékenységét a *Sonntagsblatt*-tal kapcsolatban is nehezítette. Az UDV ellenlábasaként a németek aknamunkát kezdték a magyarországi németek körében a magyar kormány ellen. Megalapították a *Volksbund*ot (népi szövetségnek lehetne fordítani), és ennek megbízottjai

77 Rác Elemérné König Ágota (1922–2011), idegennyelvi levelező, Szentfűlöpi-König Antal leánya.

lázítani kezdtek a magyarországi némettség köreiből, egyre több jogot követelve, mivel céljuk volt őket is megnyerni a nemzetiszocialista eszmének. A németység kis része a nagy pénzekkel rendelkező propagandának bedőlt, és támadások indultak meg hivatalos német részről — persze ügyesen álcázva — a Magyarországhoz hű többi németajkú magyar állampolgár és azok szervei, így a hetilapjuk ellen is. Azt hiszem, a *Sonntagsblatt* a háború vége felé meg is szűnt. Az akkori magyar kormányok Apukának úgy tudtak segíteni, hogy a nyilvánosságot nem jelentő, belső hírközlő sajtószerveknél adtak állást, ilyen volt a *Budapesti Értésítő*.

A Bácskában a *Volksbund*nak nem sok sikere volt a némettség körében. A náci propaganda megpróbálta a lakosságot rávenni, hogy a sorozás alatt álló fiatalok jelentkezzenek az SS-be. Ennek valami szerény eredménye lett is, voltak, akik bedőltek a szólalomoknak. Apukám erre írt egy nyílt levelet, és azt elkezdte terjeszteni a Bácskában, melyben igyekezett az emberek szemét felnyitni a hazug propaganda felismerésére. A német szervek ezt persze megtudták, és úgy regisztrálták az esetet, hogy a levél körözése után igencsak megcsappant az SS-be jelentkezők száma. Mikor egy alkalommal Apuka hazautazott Filipovára, az SS letartóztatta és fogva tartotta. A kormány közbenjárására — hiszen hivatalosan Magyarország fegyvertársa volt Németországnak — aztán pár nap múlva hazaengedték.

A háború után Apukám számára az újságírás persze nem jöhetett szóba. Hiába volt náciellenes, a komcsik számára német kapcsolatai fekete pontot jelentettek, valamint katolikus világnézete is. Elhelyezkedett hát eleinte az adóhivatalban mint adóellenőr, majd a fővárosi vámhivatalnál. Aztán később a *Szív újság*nál dolgozott annak megszűntetéséig. Utána nyugdíjba ment. Mindez egyszerűen hangzik, de a valóságban az egyre jobban ránk nehezedő kommunista nyomás miatt sok izgalommal, később rettegéssel járt.

A rettegés nem volt alaptalan. Már-már az egész magyar nem-kommunista értelmiségnek rettegnie kellett. Megismertük a „csengőfrászt”. Ha valakit a lakásából az ÁVÓ elvitt, azt szerették hajnalban csinálni, és ezért a kora reggeli csengetés mindenkit félelemmel töltött el.

1951 tavaszán megindult a Budapestről való kitelepítés akciója. Ekkor is hajnalban jöttek az értesítéssel, hogy estére csomagoljanak össze, mert el kell hagyniuk a fővárost — így hát a „csengőfrász” még nagyobb szerepet kapott. Mi is sorra kerültünk, de később.

1953. február 23-án Apukám lement a házukban lévő boltba vásárolni. Lisztet osztottak, hát ő is beállt a sorba. Egyszer csak két civil ruhás „fogdmeg” lépett hozzá, és felszólították, menjen fel velük a lakásába. Ott igazolták magukat, és felmutatták a házkutatási parancsot. Kisült, a lakásban lévő élelmiszerkészlet érdekelte őket. Akkoriban „divatos” volt az áruhalmozás vagy árurejtegetés fo-

galma, mint büntetendő cselekmény. Sokakra ráhúzták ezt a „büntényt” ürügyként. A csekély készlet ellenére Apukámat elvitték. Én nem voltam otthon, mert a munka után vizsgáznom kellett légoltalomból. Ugyanis kötelező volt a légoltalmi tanfolyam elvégzése, és a végén le kellett vizsgázni. Olyan boldogan mentem hazafelé, hogy vége ennek a hülye tanfolyamnak — és otthon szegény Anyukám várt evvel a Hiób-hírrrel⁷⁸. Borzalmas, idegőrlő lehetett az egész házkutatás és Apuka elvitele.

Utána két ügyvédet is fogadtunk, egyet Gócy, egyet én. Már nem tudom, hogy is volt az, mikor megtudtam Apuka további sorsát. A két ügyvéddel bementünk a bíróságra, pedig semmiféle értesítést nem kaptunk a bírósági tárgyalás időpontjáról. Hogy ott tudtuk meg mind a hárman az ítéletet, vagy a két ügyvéd már megtudta, nem emlékszem. Lényeg, hogy kiírva volt a bíróságon a tárgyalás időpontja, teljesen titokban tartották meg. Borzalmas volt megtudni: öt évre ítélték. Utána bementünk az ügyvédekkel a Gálfi nevű bíróhoz, aki a tárgyalást vezette, megtudni, hogy mit lehetne tenni. Borzalmas volt szemben állni evvel a nagyon antipatikus, szívtelen állattal: annyit mondott, hogy lehet fellebbezni.

Én már előzőleg meg ezután is rengeteget szaladgáltam, abban a reményben, hogy valaki talán tudna segíteni — de hát a mi ismeretkörünkben hogy is akadhatsz olyan ember, akinek a komcsiknál jól állt a szénája? Egy mégis akadt, a Parragi György nevű újságíró, a *Magyar Nemzet* munkatársa, aki egyelőre még jól „feküdt” a komcsiknál, lévén a náci időkben a mauthauseni koncentrációs tábor foglya. Ő tagja volt az Elnöki Tanácsnak, bár biztos benne sem bíztak meg a komcsik. Na, igen nehéz volt bejutnom hozzá, de legalább annyit mondott, hogy bizonyos idő múlva adjon be Apuka kegyelmi kérvényt, azt az Elnöki Tanács tárgyalja meg, és ott ő is jelen van.⁷⁹ Hát azért éreztem, hogy ez nesze semmi, fogd meg jól, hiszen az Elnöki Tanács mégiscsak komcsi gyülekezet, és mit számít, ha ő egyedül kiáll Apuka mellett. Apukát tehát öt évre ítélték. Budapestről rövidesen a szegedi Csillagbörtönbe került, onnan írhatott egy lapot. Havonta egyszer mi is írhattunk. A látogatásra — úgy emlékszem — 3 havonta kerülhetett sor, de végül is egyetlen látogatás esett bele a szegedi kb. 5 hónapba. Anyuka utazott le hozzá Francival (a férjemmel)⁸⁰. Hazaérkezésükkor Anyuka rettenetes állapotban volt. Egész nap fegyelmezte magát, most az otthon falai között összeomlott, szívet tépően zokogott.

78 Értsd vész hír, lesújtó hír.

79 Parragi 1951–1958 között volt az Elnöki Tanács tagja.

80 Hidy Ferenc (1920–1978) közigazdász, Szentfülöpi-König Antal veje.

Aztán sor került a kitelepítésre. 1953. május 19-én Francit behívták a főkapitányságra, ott átadták a kitelepítési végzést. Adtak 8 napos határidőt a főváros elhagyására, viszont magunknak kellett vidéken lakást keresni.

Így kerültünk Andornaktályára. Minderről külön is fogok részletesen is írni, ezért itt csak szűkszavúan írok. Pár hetes andornaktályai tartózkodásunk után elkezdtek olyan hírek jönni, hogy nagyszabású amnesztiatörvény fog rövidesen megjelenni. Így is lett, rövidesen megjelent a rendelet (vagy törvény). Az újságok leközltek, és boldogan lélegzettünk fel: Apukára is vonatkozik az amnesztia! Közben Nagy Imre miniszterelnök a Parlamentben bejelentette a kitelepítések hatálytalanítását. Valóságos eufóriában éltünk, és vártuk Apuka kiengedését a börtönből.

Erre augusztus 1-én került sor. Szép nyári délután volt, Anyukám, Ágica⁸¹ és Monika⁸² kinéztek andornaktályai lakásunk ablakán, és egyszerre csak felkiált Anyuka: „jön Apuka!” Rohantunk ki a szobából a kertbe és Apuka már jött is befelé a kertajtón — felejthetetlen jelenet volt, leírhatatlan az a boldogság, amit éreztünk. Most is látom magamat, letérdeltem, és Apuka lábait öleltem.

Most hát ott volt velünk Apuka is. Rengeteget mesélt börtönélményeiről, nagystílusú rablóval, gyilkossal is volt egy cellában. Van azonban egy csodálatos mondat, ami gyönyörűen jellemzi Apuka mélyiséges istenhitét és egész egyéniségét: „Még sohasem éreztem magam annyira Isten-közelben, mint a börtönben.” Ezt egy levelezőlapra írta Anyukának a börtönből.

Franci talpraesetségének köszönhetően sikerült Egerben lakáshoz jutnunk. 1953. december végén költöztünk az akkor csodálatosnak tűnő 2 szobás komfortos lakásba. Együtt éltünk itt Apukáékkal hét évig. Ez alatt az idő alatt zajlott Apukám harca a nyugdíjáért, amit az 1953. évi ítélettel megvontak tőle. Egy dossziében őrzöm azoknak a beadványoknak a piszkozatait, amelyekkel kérte nyugdíja folyósításának engedélyezését. Van köztük egy 1955. évi keltezésű, tehát akkor még nem kapta vissza nyugdíját. Még 1960 előtt Egerben visszakapta, de nem tudom, mikor. Ez azonban egy olyan különleges és csodával határos történet, hogy külön írok róla. Anyukáék 1960 decemberében vettek egy öröklakást Budán — részben Kelemen⁸³ bácsi segítségével — és felköltöztek Budapestre.

Budapesti évei nyugalomban, zavartalanul teltek. Többször kiutazott Németországba, Léber Lajos nevű jó barátjához és „Fekete Gyurihoz”⁸⁴, unokaöccsé-

81 Szűcs Pálné Hidy Ágnes (1947–2017), pénztáros, Szentfülöpi-König Antal unokája.

82 Cságoly Ferencné Hidy Monika (*1948), építészmérnök.

83 Király Kelemen sz. König Ferenc OFM (1893–1978), Szentfülöpi-König Antal öccse.

84 Ifj. König György (1904–1983), Szentfülöpi-König Antal unokaöccse.

hez. Léber Lajos révén néha írogatott cikkeket német folyóiratokba, ezeknek a honoráriuma jól kiegészítette kettejük nyugdíját. Ezen kívül a Kelemen bácsi által rendszeresen küldött dollár összege is hozzájárult ahhoz, hogy viszonylag gondtalanul éltek Anyukával. 1971-ben bekövetkezett halálának alig volt előzménye. Egyik nap elkezdett a torka fájni, de hát ez nem olyan volt, hogy orvoshoz kellett volna mennie. De csak nem múlt el. Egyik reggel aztán a nyaki mirigyei meg voltak dagadva, mire Anyuka kihívta az orvost. Az rögtön kórházba utalta. Ott megállapították, hogy gégerák, áttétellel a tüdőn. Anyukának annyit mondtak, hogy gyulladás van a gégefőn, de Gócynek megmondták. Anyuka kb. 1 hét múlva megírta, hogy Apuka kórházban van, de ezt a levelet késve kézbesítették. Csak vasárnap este olvastam a levelet egy kirándulásról hazajövet. Persze rögtön rohantam Gócynek telefonálni — aki elmondta az igazat.

Másnap reggel Ágicával rohantunk Budapestre. De későn érkeztünk: Apuka hajnalban meghalt.

Nem tudom, hogy a kórházban gondolt-e Apuka a halálra. Ő annyira optimista és életszerető volt, hogy talán nem. Sokat emlegette Ágicát, aki akkor vizsgázgatott egy üzletvezetői tanfolyamon, és büszkén és boldogan mondogatta, hogy csupa ötös... meg egy-két négyes. És figyelemmel kísérte a Holdra szállást, és csodálattal emlegette, hogy ember van a Holdon...⁸⁵ Nagyon szerette az életet, minden érdekelte, ami előre vitte az emberiséget. Sokszor mondogatta, hogy szívesen megélné az ezredfordulót, mert úgy szeretné tudni, hogyan alakul majd a világ sorsa. Aztán elmesélte akkor már igen rekedt hangján, hogy nagyon rosszul volt, fulladásos rohama volt, azt hitte, hogy itt a vég. De aztán elmúlt.

Csoda volt, Isten különös kegye, hogy a gége- és tüdőrák szinte tünetmentes volt a kis torokfájásig. Pedig vannak, akiknél hosszú ideig elhúzódik, és sokat szenvednek. Halála is Isten kegye volt. A drága doktornő kora reggel felhívta Gócyt telefonon, és így jelentette Apuka eltávozását: „Isten megadta neki a könnyű halál kegyelmét.” És ezt Apuka ki is érdemelte. Végtelenül jó volt, jószívű, jóhiszemű egészen a naivitásig, végtelen optimista, életigenlő, szerette mindenki, aki ismerte. Anyukával csodálatos egyetértésben éltek.

Végezetül álljon itt, amit egyszer Elemér⁸⁶ mondott róla: „Nála jobb embert nem ismertem.”

85 Az első Holdra-szállás 1969. július 20-án volt.

86 Rác Elemér (1908–1999), gépészmérnök, Szentfülöpi-König Antal veje.

*Szentfülöpi Antal börtön-feljegyzései*⁸⁷

Kamarás Vendel:...

Febr. 20-án: rendőrségre.... 11 órakor zárkába: „Guten Abend, Herr Graf”: Barabás műbútoros a Mester utcából. Arany miatt... Másnap terembe: Klement Feri bácsi, 66 éves, 26-ot ült. Vén betyár. A fiatalok úgy ülték körül, mint az apostolok Krisztust.

Fotografálás, ujjlenyomat.... Megvasalva rabautóban a Markó utcába. Este ½ órakor a 21-es zárkába. %0-an⁸⁸, mint a heringek. Másnap tárgyalás, ítélet, utána 18-as zárkába.

Borbás dr. orvos, Fenrik, Horváth, mérnök, Derenkó hadnagy, szobagazda, Pálházi [Ferenc?], főhadnagy, Kümmel János, Bíró Iván, Eötvös cigány, kasszafűró. Előadásokat tartott betöréseiről. Züllött, luetikus⁸⁹ gazember.

Pálházi elmondja az Inotay karácsony estét.

Derenkó lelkigyakorlatot a Gyűjtőben (lehet-e fegyencből, gyilkosból pap).

Rettenetes lelki válság. Enyéimről semmi hír. Éjjel-nappal vergődök. Az ítélet rettenetesen lesújtott. Végre, pénteken, az ítélet utáni napon az ügyvéd jelentkezik. 10-es beszélgetés. Sírtam, megkönnyebbültem, másrészt: még jobban nyomott a gond: mi van az otthoniakkal. Vasárnap az első tisztasági csomó; feleségem, leányom írása: megcsókoltam: az első életjel tőlük és róluk.

A Markó: zord, sötét, nincs napsugár, nem hallatszík be az utca zaja, harangzúgás, Dante szavai jutnak eszünkbe: *Lasciate...*⁹⁰

Gyilkos mellett aludtam: szája és lelke bűzét lehelte az arcomba. Felültem, levegő után kapkodtam. Megfordultam: lábhoz fejemmel. Még nagyobb bűz... Felriadtam: unokáim nevét szólítottam. Majd minden éjjel enyéimmel álmodtam. Nagy öröm volt ez, de még szomorúbb a valóságra döbbenés a felébredés után.

Egészségi okból: ablak előtt tornáztam, melylélegzetet vettem, minden reggeli sétára mentem. Igyekeztem megedződni.

Márc. 15-én este szólítanak: készenlétbe! Búcsúznak. Megöleljük egymást. Kümmel sír. Magam is könnyezek. Hová?

87 BFL XIII.84. 05. 1944–1961. 92.

88 Elgépelés.

89 Azaz szifiliszos.

90 „*Lasciate ogni speranza*”, „Hagyj fel minden reménnyel”, azaz „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”. ld. *Dante*, 1913.

Sorakozunk. Vasalás, fűzővas, rabkocsiban Kőbányára, Szegedre. Bíró Iván: „Tóni, nem bíróm”... „Vakarcs”: Mikor jön Székesfehérvár? — Nevetnek, röhögik.

Reggel félőtre Szegeden vagyunk.

Szokatlan szag. Kalapácsolás, kereplés a vas folyosókon: küblizés a van. A Csillag egyébként barátságosabb, mint a Markó. A szigorúság enyhéb, szabadság nagyobb. Minden világosabb. 44-es cellába kerülök.

/Tónikám „emlékezései” — 1953. II-től

(Folytatása nincs. — Elég volt átélni — nem lemásolni — a kis papír szeletkékről. — Ez is elég volt, — sose szabadult meg ezektől az „emlékektől”. — Én sem.) M[ici]⁹¹.

Bibliográfia

- Bellér, 2002a.* *Bellér Béla:* Bevezetés. In: A VOLKSBILDUNGSVEREIN-től a VOLKSBUND-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_volksbildungsvereintol_a_volksbundig/pages/003_bevezetes.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Bellér, 2002b.* *Bellér Béla:* I. Harc a Volksbildungsverein létrehozásáért. In: A VOLKSBILDUNGSVEREIN-től a VOLKSBUND-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_volksbildungsvereintol_a_volksbundig/pages/004_harc_a_volksbildungsverein.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)

91 Azaz Szentfülöpi Antalné.

- Bellér, 2002c.* *Bellér Béla:* II. Frakcióharc a Volksbildungsvereiben (1935). In: A VOLKSBILDUNGSVEREIN-től a VOLKSBUND-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_volksbildungsvereintol_a_volksbundig/pages/005_frakcioharc_a_volksbildungsvelein_leteert.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Bellér, 2002d.* *Bellér Béla:* III. Versenyfutás a Volksbildungsverein és a Volksdeutsche Kamaradschaft között (1936–1937). In: A VOLKSBILDUNGSVEREIN-től a VOLKSBUND-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_volksbildungsvereintol_a_volksbundig/pages/006_versenyfutasi_a_volksbildungsverein_es_a.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Bellér, 2002e.* *Bellér Béla:* IV. A Volksbund indulása (1938). In: A VOLKSBILDUNGSVEREIN-től a VOLKSBUND-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_volksbildungsvereintol_a_volksbundig/pages/007_a_volksbund_indulasa.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Bellér, 2002f.* *Bellér Béla:* Függelék. In: A VOLKSBILDUNGSVEREIN-től a VOLKSBUND-ig. A magyarországi németek története 1933–1938. Budapest, 2002. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/a_volksbildungsvereintol_a_volksbundig/pages/009_fuggelek.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Csorba–Cságoly, 2018* *Csorba Domonkos OFM, Cságoly Ferencné:* Utószó. In: Király Kelemen OFM: Naplóm 1944–1947. Szerk. Sági György. Budapest, 2018. 481–482. p.

- Dante*, 1913. *Alighieri, Dante*: Isteni színjáték, Pokol. 3. ének: A Pokol kapuja. ford. Babits Mihály. Bp. 1913. <https://mek.oszk.hu/00300/00362/html/isten1.htm#4> (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Fata*, 1994. *Fata Márta*: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). In: *Regio* 5. (1994) 1. 175–190. p. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00017/pdf/12.pdf> (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Grósz*, 2014 *Grósz András*: A Deutschungar Bleyer Jakab — különös tekintettel a katolikus Egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933). Doktori disszertáció, ELTE. Budapest, 2014.
- Kálmán*, 2018 *Kálmán Peregrin OFM*: Király Kelemen (1893–1978), a vértanúk krónikása. In: *Király Kelemen OFM: Naplóm 1944–1947*. Szerk. Sági György. Budapest, 2018. 14–25. p.
- Karsai*, 2016. *Karsai László*: Szálasi Ferenc — Politikai életrajz. Budapest, 2016.
- Király*, 2018. *Király Kelemen OFM*: Naplóm 1944–1947. Szerk. Sági György. Budapest, 2018.
- Klestenitz*, 2020. *Klestenitz Tibor*: Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszméisége. Budapest, 2020.
- Kovács–Számvéber*, 2001. *Kovács Zoltán András — Számvéber Norbert*: A Waffen-SS Magyarországon (II. A Waffen-SS létszámkiegészítése a magyarországi németsegből). Budapest, 2001. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/a-waffen-ss-magyarorszagon-3578/ii-resz-a-waffen-ss-letszamkiegeszitese-a-magyarorszagi-nemetsegbol-3629/> (letöltés dátuma: 2021. április 14.)

- Marschal*, 2021. *Marschal Adrienn*: Sztálin halálának következményei. Magyar Hírlap (2021. március 5). <https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/20210305-sztalin-halalanak-kovetkezmenyei> (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Pritz — Marchut*, 2017. *Pritz Pál — Marchut Réka*: Kisebbségpolitikák — nemzetközi erőterben Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. In: *Regio* 25. (2017.) 1. 5–40. p. http://real.mtak.hu/73207/1/bleyer_ppmr.pdf (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Sági*, 2017. *Sági György*: Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése az 1944 utáni délvidéki megtorlásokról (forrásközlés). In: *Levéltári Közlemények* 88. (2017) 1–2. 347–367. p.
- Seewan*, é. n. *Seewan, Gerhard*: A „német-magyarok” szószólója Jakob Bleyer. In: *RubicOnline*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemet_magyarok_szoszoloja_jakob_bleyer/. (letöltés dátuma: 2021. április 15.)
- Spannenberger*, 2000. *Spannenberger Norbert*: A Volksbund. Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi egyesület? In: *Aetas* 15. (2000) 4. 50–63. p. https://web.archive.org/web/20100115231356/http://www.aetas.hu/2000_4/2000-4-04.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)
- Tilkovszky*, 1978. *Tilkovszky Loránt*: Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945. Budapest, 1978.
- Tilkovszky*, 1979. *Tilkovszky Loránt*: Törekvések a magyarországi német mozgalom radikalizálására, 1932–1933. In: *Századok* 113. (1979) 3. 421–477. p.
- Török*, 2004a. *Török Bálint*: 1944. március 19. — 1. *Magyar Szemle–Új* folyam 29/13. (2004.) 3–4. 101–116. p. http://www.magyarszemle.hu/cikk/20131019_1944_marcius_19_1_resz (letöltés dátuma: 2021. április 14.)

Török, 2004b.

Török Bálint: 1944. március 19. — 2. Magyar Szemle-Új folyam 29/13. (2004.) 5–6. 73–88. p. http://www.magarszemle.hu/cikk/20040501_1944_marcius_19_2_resz (letöltés dátuma: 2021. április 14.)

Ungváry, 2004.

Ungváry Krisztián: Kik voltak a nyilasok? Egy szocialista tömegpárt. Rubicon 15. (2004.) 11. 4–11. p. https://web.archive.org/web/20111222052802/http://www.lemontree.hu/egyebkep/linkkep/history/tortenetek/xx_szazad/nyilasok.htm (letöltés dátuma: 2021. április 14.)

